

**OSMANLI DEVLETİ İLE KIRIM HANLIĞI
ARASINDAKİ İLİŞKİLER
(16. Ve 17. Yüzyıllar Arası)**

Nuri KAVAK
(Yüksek Lisana Tezi)

Eskişehir 1999

**OSMANLI DEVLETİ İLE KIRIM HANLIĞI ·
ARASINDAKİ İLİŞKİLER
(16. Ve 17. Yüzyıllar Arası)**

Nuri KAVAK

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
Tarih Anabilim Dalı
Danışman: Doç. Dr. Halime DOĞRU**

Eskişehir
Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Haziran 1999

Anadolu Üniversitesi
Merkez Kütüphanesi

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZÜ

OSMANLI DEVLETİ İLE KIRIM HANLIĞI ARASINDAKİ İLİŞKİLER (16. Ve 17. Yüzyıllar Arası)

Nuri KAVAK

Tarih Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Haziran 1999

Danışman: Doç. Dr. Halime DOĞRU

Osmanlı Devleti ile Kırım Hanlığı arasındaki ilişkileri; ekonomik, idari, kültürel, sosyal ve askeri olmak üzere bir çok başlık altında toplamak mümkündür. Yalnız tüm bu konular incelenirken, Kırım Hanlığının Osmanlı idari yapısındaki yerini tespit etmek gerekmektedir. Çünkü, Osmanlı Devleti Kırım Hanlığını “Ayrıcalıklı Eyaletler” sınıfına dahil ederek kendisine bambaşka bir statü tanımıştır. Yine önemli bir nokta, Kırım Hanlığı'nın iç dinamiklerinin ilişkilere yansımaları ayrıntılı olarak belirtilmelidir. Hanlığın yapısına ve dış ilişkilerine yön veren, Kabile Aristokrasisi ile Cengiz Ananesi tüm Osmanlı tesirleri ile birlikte ortaya konulmalıdır. Tüm bu gelişmelere kolaylık sağlayabilmek için; 1478 yılı, yani Osmanlı egemenliğine giriş tarihi, konuların başlangıç ve bitiş noktaları olmuştur. Bu da dolayısıyla konunun daha iyi işlenmesini mümkün kılmıştır.

Kırım Hanlığının bilhassa askeri açıdan önemi ve Osmanlı Devletine sağladığı katkıları çok fazladır. Özellikle XVI. Yüzyıl sonu ile tüm XVII. Yüzyıl süresince Osmanlı Devletini bir çok cephede başarıya koşturan ya da yenilgiden kurtaran güç Kırım ordusu idi. Onlar sayesinde ki, Lehistan, Avusturya ve Rusya cephelerinde başarılı mücadele verilebilmiştir. Ayrıca Kırım yarımadasının tarım ve hayvancılık alanındaki zenginlikleri, ticaret ile birleşince iyi bir ekonomi ortaya çıkarmıştır. Bu zengin ekonomi, Kırım'ın jeopolitik konumuyla bir araya gelerek bölgeyi oldukça önemli bir merkez haline getirmiştir. İşte bu elverişli durumun tahlili yapılırken, Osmanlı Devletine sağladığı katkıları da belirtmek gerekmektedir. Tabii bu bağlamda Kırım Hanlığı'nın geleceğine sağlanan teminatın ortaya çıkardığı yararları ifade etmek bir zorunluluktur.

Kırım Hanlığı'nın ekonomi ve diğer alanlardaki katkılarına eklenmesi gereken önemli bir hususda, Kuzey Avrupa politikasını şekillendirmiş olmasıdır. Çünkü, Osmanlı Devleti başta Rusya olmak üzere, Çerkes ve diğer hanklıklarla ilişkilerini Kırım Hanlığı sayesinde kurmaktaydı. Yine Kırım Hanlığı ile elde edilen bilgiler doğrultusunda bölgeyle ilgili politikalar geliştirilmekteydi. Osmanlı Devleti ile Kırım Hanlığı ilişkileri tüm bu yönleri ile çok geniş ama kapsamlı bir araştırma konusudur. Bu açıdan değerlendirilerek konu detaylarıyla ele alınmaya çalışılmıştır.

ABSTRACT

The relations between the Ottoman Empire and the Khanate of Crimea can be dealt with under more than one headings: Economic, administrative, social and military. In dealing with these relations of different aspects it is essential that the position of the Khanate of Crimea in the Ottoman administrative structure should be defined clearly. Because Crimea had the status of a "priveledged province (or state)" in the Ottoman Empire, which implied an autonomous character. Not only that, but also the dynamics unique to Crimea which are reflected to the relations between the Empire and the Khanate in their particular forms should be fully described, as well. The tribal aristocracy and the legacy of Chengiz, together with the Ottoman impact, all of which contributed to the internal and external orientation of Crimean state relations, should be pointed out. But, the origin of these developments goes back to the year 1478, which paved the way for all these developments.

The contribution of Crimea to the Ottoman Empire, her military support in particular, is indispensable. The military power which won so great a number of victories in the 16th and 17th Centuries for the Ottomans was, for the most part, due to the support of Crimean Army. Thanks to this support, in a number of battles were fought successfully against Poland, Austria and Russia.

Set aside the military, her convenience in agriculture and husbandry, together with the potential of trade of the peninsula, makes Crimea economically important. This prospect of economic potential, together with the geo-political situation, underlines the role of the Khanate of Crimea as a "center". In playing this role, Crimea, in return for her support to the Ottoman Empire, obtained some advantages as well, which provided her with guarantee for protection in the future.

An other point to be clarified is that Crimea resided over the center of the Ottoman "Nort Policy" and helped to the formulation of this policy. In conducting this policy, Crimea acted as intermediary between the Ottoman Empire on the one hand, and Russia, Circassians and other Khanates on the other. Moreover, the information coming through Crimea, eased, on the part of the Ottoman Empire, the development of new policies.

The object of this research is to lie down the relations taking place between the Ottoman Empire and the Khanate of Crimea in detail, and in all aspects and in full extent.

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Nuri KAVAK'ın "Osmanlı Devleti İle Kırım Hanlığı Arasındaki İlişkiler (XVI. ve XVII. Yüzyıllar Arası)" başlıklı tezi 12 Temmuz 1999 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, Tarih Anabilim Dalında yüksek lisans tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

İmza

Üye (Tez Danışmanı) : Doç.Dr.Halime DOĞRU
Üye : Yrd.Doç.Dr.Erol ALTINSAPAN
Üye : Yrd.Doç.Dr.Sedat BİNGÖL

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iii
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....	iv
ÖZGEÇMİŞ.....	v
KISALTMALAR.....	xi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KIRIM VE KIRIM YARIMADASININ GENEL ÖZELLİKLERİ

1. KIRIM YARIMADASININ COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ.....	2
1.1. Kırım'ın Jeopolitik Konumu Ve Sağladığı Yararlar.....	3
1.2. Kırım'ın Stratejik Konumu Ve Sağladığı Yararlar.....	4
2. TATARLARIN KIRIM YARIMADASINA GELİŞİ.....	6

İKİNCİ BÖLÜM

KIRIM HANLIĞININ OSMANLI DEVLETİNE BAĞLANMASI VE TABİİYYET İLİŞKİSİ

1. KIRIM HANLIĞI'NIN KURULUŞU.....	11
2. KIRIM HANLIĞI'NIN OSMANLI DEVLETİ'NİN EGEMENLİĞİNE GİRİŞİ.....	14
2.1. Hacı Giray'ın Ölümü Ve Sonrası.....	14
2.2. Nur-Devlet Ve Mengli Giray Arasındaki Mücadele.....	15
2.3. Fatih Sultan Mehmet'ten Yardım İstenmesi.....	17
2.4. Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Devletine Bağlanma Girişimi.....	18
2.5. Osmanlı Devleti İle Kırım Hanlığı Arasında Ahitname Meselesi.....	19
2.6. Eminek Mirza'nın Fatih'e Başvurusu.....	20
2.7. Kırım Hanlığı'nın Kesin Olarak Osmanlı Devletine Bağlanması.....	21

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIRIM HANLIĞI'NIN VE HANLARIN STATÜSÜ

1. "MÜMTAZ EYALETLER" ARASINDA KIRIM HANLIĞI'NIN DURUMU.....	23
--	----

2. KIRIM HANLARININ STATÜSÜ.....	27
2.1. Kırım Hanlarının Protokoldeki Yeri.....	27
2.2. Kırım Hanlarının Padişah Tarafından Kabulleri.....	30
2.3. Kırım Hanları İle Yapılan Yazışmaların Özellikleri Ve Kullanılan Elkab.....	31
2.4. Kırım Aristokrasisinin Önemi.....	33
2.4.1. Kırım Kabile Aristokrasisinin Gücü.....	34
2.4.2. Kırım Kabile Aristokrasisinin Üyeleri.....	36
2.4.3. Kabilelerde Bey Seçimi.....	36
3. 1478'DEN SONRAKİ GELİŞMELER.....	37
3.1. İdari Alandaki Değişiklikler.....	37
3.1.1. Cengiz Yasasına Göre Han Seçimi.....	37
3.1.2. 1478'den Sonra Kırım'da Han Seçimi.....	39
3.1.3. Kırım'da Hanlık Divanı Ve Özellikleri.....	43
3.1.4. Egemenliği Merkezileştirme Çabaları.....	45
3.2. Diğer Alanlardaki Gelişmeler.....	46
3.2.1. Sosyal Ve Eğitim Alanlarında Gelişmeler.....	46
3.2.2. Askeri Ve Dini Konulardaki Gelişmeler.....	50
3.2.3. Mimari Alanında Meydana Gelen Değişimler.....	51
3.2.4. Ekonomi Alanındaki Gelişmeler.....	51

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ İLE KIRIM HANLIĞI ARASINDAKİ ASKERİ İLİŞKİLER

1. KIRIM HANLIĞI'NIN ASKERİ GÜCÜ	53
1.1. Savaş Hazırlığı.....	53
1.2. Ordunun Kullandığı Silahlar.....	54
1.3. Ordunun Sefere Gidişi.....	55
1.4. Düşmana Saldırı Ve Savaş Yöntemleri.....	56
1.5. Kırım Ordusunun Mevcudu.....	57
2. KIRIM HANLARI'NIN SEFERE ÇAĞIRILIŞI.....	59
3. KIRIM HANLARI'NIN KATILDIĞI SEFERLER.....	60
3.1. XVI. Yüzyılda Katıldıkları Seferler.....	60

3.1.1. Mısır Seferi.....	61
3.1.2. Macaristan Seferi.....	61
3.1.3. Rusya Seferi.....	61
3.1.4. Don - Volga Kanalı Projesi.....	62
3.1.4.1. Don - Volga Kanalı'nın Önemi.....	62
3.1.4.2. Kanalı'nın Açılmaya Başlanması.....	63
3.1.4.3. Kazının Sonucu.....	65
3.1.5. İran Seferi.....	65
3.1.6. Avusturya Seferi.....	66
3.1.7. Lehistan Seferi.....	67
3.1.8. Macaristan Seferi.....	67
3.2. XVII. Yüzyılda Katıldıkları Seferler.....	68
3.2.1. İç İsyanlara Karşı Kırım Hanlığı'nın Yardımı.....	68
3.2.2. II. Osman'ın Lehistan Seferi.....	68
3.2.3. İran Seferi.....	69
3.2.4. Köprülü Mehmet Paşa'nın Erdel Seferi.....	69
3.2.5. Fazıl Ahmet Paşa'nın Avusturya Seferi.....	70
3.2.6. Kamanıçe'nin Ele Geçirilmesi.....	70
3.2.7. Çehrin Kalesinin Alınması.....	71
3.2.8. II. Viyana Kuşatması.....	73
3.2.9. Osmanlılar Aleyhine Kurulan Kutsal İttifak.....	75
3.2.9.1. Salankamin Savaşı.....	77
3.2.9.2. Lehistan Cephesi.....	78
3.2.9.3. Ruslar'ın Kırım'a Saldırması.....	79
3.2.10. Karlofça Anlaşmasına Kadar Savaş.....	80
3.2.10.1. Avusturya Cephesi.....	80
3.2.10.2. Lehistan Cephesi.....	82
3.2.10.3. Rus Cephesi.....	83
3.2.11. Karlofça Anlaşması Görüşmeleri.....	84

BEŞİNCİ BÖLÜM

KIRIM HANLARI'NIN İZLEDİKLERİ DIŞ SİYASET

1. KIRIM HANLIĞI'NIN OSMANLI DEVLETİNE KARŞI İZLEDİĞİ SİYASET.....	85
2. KIRIM HANLIĞI'NIN RUSYA 'YA KARŞI İZLEDİĞİ DIŞ SİYASET.....	86
3. KIRIM HANLIĞI'NIN LEHİSTAN'A KARŞI İZLEDİĞİ DIŞ SİYASET.....	92

ALTINCI BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ İLE KIRIM HANLIĞI ARASINDAKİ EKONOMİK İLİŞKİLER

1.KIRIM'IN EKONOMİK ZENGİNLİKLERİ.....	94
1.1. Toprak Sistemi Ve Tarım.....	94
1.2. Ticaret.....	97
1.2.1. 1478'den Önce Ticaret.....	97
1.2.2. Osmanlı Egemenliğinden Sonra Ticaret.....	98
1.3. Hayvancılık.....	101
1.3.1. Göçebe Hayatları.....	101
1.3.2. Yetiştirilen Hayvan Türleri.....	102
1.3.2.1. Büyük Baş Hayvanlar.....	102
1.3.2.2. Küçük Baş Hayvanlar.....	103
1.3.3. Elde Edilen Hayvansal Ürünler.....	103
1.4. Ganimet.....	104
2.OSMANLI DEVLETİ'NİN KIRIM'A TANIDIĞI EKONOMİK AYRICALIKLAR.....	105
2.1. Savaş Masraflarına Sağlanan Katkılar.....	105
2.2. Çeşitli Adlar Altında Verilen Hediyeler.....	106
2.3. Gelir Tahsisatı Ve Vergi Ayrıcalıkları.....	106
3. KIRIM HANLIĞI'NIN OSMANLI DEVLETİNE SAĞLADIĞI MALİ OLANAKLAR.....	110
SONUÇ.....	112
EKLER.....	117
BİBLİYOGRAFYA.....	139

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser.
a.g.m.	: Adı geçen makale.
Ankara Ünv. Bas.	: Ankara Üniversitesi Basımevi.
Ankara Ünv. Yay.	: Ankara Üniversitesi Yayınları.
Atatürk Ünv. Edebiyat Fak. Yay.	: Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
B.O.A.	: Başbakanlık Osmanlı Atşivi.
Bsk.	: Baskı.
C.	: Cilt.
Düz.	: Düzenleyen.
Fas.	: Fasikül.
Genelkurmay Bşk. Yay.	: Genelkurmay Başkanlığı Yayınları.
Haz.	: Hazırlayan.
İ.A.	: İslâm Ansiklopedisi.
Kültür Bak. Yay.	: Kültür Bakanlığı Yayınları.
Mat.	: Matbaası.
M.E. Bak. Yay.	: Mili Eğitim Bakanlığı Yayınları.
M.E. Bas.	: Milli Eğitim Basımevi.
Medya Holding A.Ş. Yay.	: Medya Holding Anonim Şirketi Yayınları.
s.	: Sayfa.
Sad.	: Sadeleştiren.
S. No.	: Sıra No.
Tür. Çev.	: Türkçeye Çeviren.
T.D.E.K.	: Türk Dünyası El Kitabı.
T.D.K. Yay.	: Türk Dil Kurumu Yayınları.
T.T.K. Bas.	: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
T.T.K. Yay.	: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
Yay.	: Yayınları.

GİRİŞ

Osmanlı Devletinin her yönden büyümesini ve geniş bir coğrafyaya egemen olmasını sağlayan bir çok önemli neden vardır. Bu nedenlerin askeri açıdan irdelenmesi karşımıza Kırım Hanlığı'nın sağladığı desteği çıkarmaktadır. Kırım Hanlığının askeri gücü, Osmanlı Devleti'nin Rusya, Lehistan ve Avusturya'ya karşı verdiği mücadelede başarılı olmasını ya da büyük yenilgiler almasını önleyen etken olmuştur. Kırım kuvvetleri, Osmanlı Devletinin Kuzey Avrupa'daki dayandığı yegane güçtü.

Ancak Kırım Hanlığı sadece askeri yönden ele alınmamalıdır. Çünkü; Kırım yarımadasının ekonomik ve insan kaynakları Osmanlı Devletine sürekli güç pompalayan bir unsur olmuştur. Kırım, geniş bir ülkenin adı olduğu gibi, zengin ticari potansiyeli ile de ekonomi merkezi olmuş bir yerdir.

Sürekli Kırım'ın askeri ve ekonomik elverişliliğini vurgularken şüphesiz şunu da belirtmek gerekir ki; çevre ülkelerin dikkatini çeken jeopolitik ve stratejik konumunda önemini artıran bir hususdur. Tarih boyunca Kırım, bu özelliği ile yerleşim yeri olarak bir çok millet tarafından tercih edilmiştir. Bilhassa Karadeniz'in kuzeyindeki egemen ülke ile Anadolu'nun sahibi arasında egemenlik yarışı hiç bitmemiştir.

Tüm bu noktalar ışığında Osmanlı Devletinin, Kırım Hanlığına sağladığı teminatın, Kırım Hanlığının uzun müddet yaşamasını sağlayarak, diğer hanlıkların akıbetine uğramasını önlemiştir. Bu anlamda Kırım Hanlığının 1783 yılına değin yaşamasının nedenini karşılıklı yararlar açısından ele alınmalıdır. Bu karşılıklı menfaatler konusunu tüm açıklığıyla ortaya koyan bir çok örneğe rastlamak mümkündür. Bilhassa Kırım Hanlığı'na sağlanan statü ve Hanlara uygulanan protokol kuralları karşılıklı ilişkilerin derecelerini ve seyrini ortaya koyan hususlardır.

Kırım Tatarlarının sosyal ve toplumsal yapısı ise, herhalde çok nadir rastlanılan bir durum arzeder. Öyleki; Kırım Kabile Aristokrasisi, Cengiz Ananeleri ve buna bağlı olarak da Han Ailesi ile diğer Devlet Kurumları, devletin uyguladığı tüm politikaları etkilemiştir. Bunlara ilave olarak 1478 yılındaki Osmanlı egemenliğinin ortaya çıkışı, hanlığın her alanına yansıyan bir etkiyi doğurmuştur. Gerek eskiden beri uygulanan kurallar gerekse Osmanlı Devleti'nin istekleri bir karmaşa gibi görünse de ortaya; ortaya Osmanlı-Kırım ilişkilerini çıkarmaktadır. Bu çalışma, konuyu bu anlamda ele alarak incelemeye çaba göstermiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KIRIM VE KIRIM YARIMADASININ GENEL ÖZELLİKLERİ

1. KIRIM YARIMADASININ COĞRAFI ÖZELLİKLERİ

Karadeniz'in kuzeyinde yer alan bir yarımada'dır. Kırım 44° 25' - 46° 15' kuzey enlemleri ile 30° 30' - 34° 37' doğu boylamları arasında yer almaktadır. Toplam yüzölçümü ise 26.140 Km.² 'dir¹. Kırım yarımadası kabaca bir kareye benzemektedir². Karadeniz, Azak ve Sivaş denizleri ile çevrilmiş olan Kırım'ın tek kara bağlantısını 9 km eninde, 30 Km. uzunluğunda olan Or- Kapı³ boğazı sağlamaktadır⁴. Bu hali ile coğrafik ve ekonomik anlamda, Doğu Avrupa kara parçasından bir çok farklılıklar göstermektedir⁵.

İklim bakımından ; Kırım'ın havasını belirleyen en önemli etken kışın ve yazın esen rüzgârların yönüdür⁶. Yine de Kırım'da sıcaklık ortalama kışın 2°, yazın 22° - 23° olur. Kış Kasım ayında başlar ve Mart sonlarında hava ılıklaşarak sona erer⁷. Kış mevsimi rüzgârların sert esmesiyle bazen şiddetli geçerse de sürekliliği yoktur. Buna karşılık bahar mevsimi pek uzun sürmez ama tüm ovaların yemyeşil olmasını sağlar. Yazın ise sıcaklığı çok, yağmuru az olduğundan tüm yeşillikler kısa bir sürede yok olur⁸.

Su kaynakları açısından ; Kırım kendine özgü farklılıklara sahiptir. Şöyle ki ; toprağın kireçli yapısından dolayı üst tabakası, yağın yağmur ve eriyen kar sularını emdiği için, Kırım yaylasında akarsuya rastlanılmaz. Buna karşın çok zaman

¹ Mirza Bala, "Kırım", İ. A., c.6, İstanbul 1955, s.741 ; M. Celaleddin Yücel, **Dış Türkler**, İstanbul 1976, s.59.

² Ethem Fevzi Gözaydın, **Kırım, Kırım Türklerinin Yerleşme Ve Göçmeleri**, İstanbul 1948, s.9.

³ Or-Kapı diğer adı Perekop'tur. Alan Fişer, " Kırım Tatarları", **Emel**, Çev. Eşref Bengi Özbilen, Sayı:124, İstanbul Mayıs-Haziran 1981, s.7 ; Abdullah Saydam, **Kırım Ve Kafkas Göçleri (1856-1876)** Ankara 1997, s. 14 ; Bâla, **a.g.m.**, s. 741 ; Gözaydın, **a.g.e.**, s.9-18.

⁴ Bâla, **a.g.m.**, s. 741 ; Fişer, **a.g.m.**, s. 7.

⁵ Fişer, **a.g.m.**, s. 7.

⁶ Müstecib Ülküsal, **Kırım Türk Tatarları (Dünü-Bugünü-Yarını)**, İstanbul 1980, s.21 ; Bâla, **a.g.m.**, s. 742.

⁷ Ülküsal, **a.g.e.**, s. 21.

⁸ Gözaydın, **a.g.e.**, s. 12.

yeraltından ırmaklar halinde akıp giden bu sular daha sert bir tabaka ile karşılaşınca dağların kuzey eteklerinde pınarlar şeklinde yüzeye çıkmaktadırlar. Bu suretle zengin bir su hazinesi olan yayla dağları, kuzey batıya ve kuzeye doğru akan ırmakların kaynağını teşkil eder. Başlıca bu ırmakların : Çargana, Belbek, Kaça, Alma, Bulganak, Salgır, Burulca, Büyük Kara-Su, Küçük Kara-Su, Şarki Bulganak ve İndol önemlilerini oluşturmaktadır. Ayrıca bozkırın doğu, kuzey ve batı kısımlarında, Or- Kapı boğazında, Tarhankut ve Yeni Kale yarımadaalarında büyüklü küçüklü sayısız tuz gölü bulunmaktadır⁹. Buralardan çok miktarda tuz elde edilmekteydi.

Kırım'ın en önemli yükseltisi ise Yayla dağlarıdır. Yarımada'nın Ayaburnu'ndan Karadağ'a kadar uzayan kısmını soğuk ve sert kuzey rüzgarından koruyan Yayla dağları; ormanlık ve kayalıktır. Yayla dağlarının uzunluğu 150 km. ve genişliği 50 km. kadardır. Yayla dağlarının en yüksek noktası Çadır Dağ 1523 m. yüksekliğindedir. Dağlık kesimin iklimi ovadakinden farklıdır. Ama en önemli özelliği dağlar arasındaki vadilerin uzunluklarının farklılığı ile dağ yamaçlarının değişik yönlere bakmaları, bilhassa güneşe ve rüzgarlara karşı, farklı konumda olmaları çeşit çeşit iklimlerin görülmesine neden olmuştur¹⁰. İklimler çok çeşitli olması ülkedeki tarım ürünlerinin sayısında artma sağlamıştır. Bu dağların yanısıra ülkenin dörtte üçünü kaplayan ve bol miktarda çeşitli ekin yetiştiren bozkır bölümünü, üç kısım meydana getirir: Orta ve Batı Bölgesi, Tarhankut Bölgesi, Kuzeydoğu (Sivas) bölgesidir. Bu bölgeler kuzeye doğru hafif meyilli olup geniş bir ovayı meydana getirirler. Alabildiğine geniş hayvan yetiştirmeye elverişli otlakları da vardır¹¹. Toprağın veriminin yüksekliği, yağın yağmurun ve karın sağladığı suyun ve deniz kıyısında olmasından dolayı meydana gelen rutubetin bilhassa ormanlar ve otlaklar üzerinde olumlu etkisi çok büyüktür. Dolayısıyla Kırım halkının temel geçim kaynağı olan hayvancılığın gelişmesine bu denli çok otların olması büyük katkıda bulunmuştur¹².

1.1. Kırım'ın Jeopolitik Konumu Ve Sağladığı Yararlar

Kırım Hanlığı'nın sınırları; Kırım yarımadası, Kuban, Çerkes topraklarının bir

⁹ Bâla, a.g.m., s.742 ; Mehmet Zıllioğlu Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Çev. İsmet Parmaksızoğlu, Ankara 1983, s.322. 365.

¹⁰ Gözaydın, a.g.e., s. 13-14.

¹¹ François De Tott, *Türkler Ve Tatarlar Arasında*, 18. Yüzyılda Osmanlı Türkleri, Çev. Reşat Uzman, İstanbul 1996, s.118 ; Ülküsal, a.g.e., s. 20 ; Evliya Çelebi, a.g.e., s. 394.

¹² Gözaydın, a.g.e., s. 14.

kısmı ile Rusya'yı Karadeniz'den ayıran saha oluşturmaktaydı. Uzunluğu 800 verst¹³ genişliği 120 versten 160 verste kadardır¹⁴. Doğudan batıya doğru Yedice Gölü Canbuluk, Yedesan ve Bucak bölümlerinden oluşan¹⁵ büyük bir ülkenin adı Kırım Hanlığı'dır. Kırım Hanlığı'nın merkezi olan Kırım, tam bir adaya yakın bir yarımadadır. Yarım ada olma özelliği dışarıya karşı korunmayı kolaylaştırdığı gibi denizden gelebilecek saldırılara karşı da bir o kadar açıktır. Şu hali ile Kırım, devlet kurulabilecek bir coğrafi şarta çok uygun bir yerdir. Ekonomik anlamda kendine yeterliliği, dışarıya deniz yoluyla açılmaya uygun durumu, ticaretin ve zenginliğin gelişmesini sağlamıştır. Ayrıca Kırım yarımadasının denizle çevrili olarak Karadeniz'in içerisine doğru sarkmış olması bir çok konuda imkanlar doğurmuştur¹⁶. Karadeniz'e egemen olmak Kırım'a egemen olmakla eş değerdir¹⁷.

Hanlığın idare merkezi olan Bahçesaray'ın, yarımadanın tam ortasında ve en önemli ticaret merkezi olan Kefe limanına yakın kurulması, yine aynı zamanda tüm yollara ve merkezlere eşit uzaklıkta olması, Kırım Hanlığı'nın jeopolitik konumunu ve otoritesini güçlendirmiştir¹⁸.

Kırım yarımadasında görülen uygun iklim¹⁹ ile uygun toprak yapısı bir araya gelince; bir çok ürünün yetiştirildiği verimli bir bahçe haline gelmesine neden olmuştur. Kırım yarımadasının nüfusunu besleyecek kadar zengin bir tarım potansiyeli vardır.

Kırım yarımadası ile ilgili sayılan tüm zengin tarım, ticaret, iklim ve deniz imkanları, sağladıkları yararlar nedeniyle, bir çok ülkenin düşmanca hislerinin çoğalmasına neden olmuştur.

1.2. Kırım'ın Stratejik Konumu Ve Sağladığı Yararlar

Kırım'ın sahip olduğu coğrafyanın, stratejik konuma yüklediği görev ve hassasiyeti çok büyüktür. Çünkü, insanlık tarihinin büyük bir kısmı içinde bölge

¹³ 1 Verst : 1063 metredir.

¹⁴ Türk İşbirliği Ve Kalkınma Ajansı (TİKA), " Kırım Özerk Cumhuriyeti", *Avrasya Dosyası*, Sayı: 74, Ankara Mayıs 97/1, s.2. "Kırım yarımadası kuzeyden güneye 205 Km., doğudan batı kıyısına 305 Km. genişlikindedir."

¹⁵ Gözaydın, a.g.e., s.25.

¹⁶ Türk İşbirliği Ve Kalkınma Ajansı, a.g.m., s.2. " Kırım yarımadasının toplam sahil uzunluğu 2500 Km.'dir."

¹⁷ İsmail Hami Danişmend. *İzahlı Osmanlı Tarihi Krolojisi*, c.1, İstanbul 1971, s. 333-334 ; Fikri Göktay, "Neden Kırım?", *Emel*, Sayı:199, Ankara Kasım-Aralık 1993, s.16.

¹⁸ Gözaydın, a.g.e., s.25-26.

¹⁹ Türk İşbirliği Ve Kalkınma Ajansı, a.g.m., s.2. "Ortalama kış sıcaklığı kuzey bölgesinde -2 °C, güneyde +4 °C'dir. Yarımadanın ortalama yaz sıcaklığı +23°C'dir. Ilıman bir iklime sahiptir."

yerleşmelere sahne olmuştur. Gelenlerin gidenlerin çokluğu, aralarındaki mücadeleler, kültürel kaynaşmalar; Kırım'ı hep ön plana çıkarmıştır.

Doğu ve Kuzey Avrupa ülkelerinin Kırım'a bakışı ile Anadolu'nun egemeni olan ülkeler arasında sürekli Karadeniz üzerinde birbirleriyle mücadele etmek zorunda kalmışlardır²⁰. Yüzyıllar boyunca Ruslar'ın bölgeyi ele geçirme istekleri ve denize açılma amaçları Türklerle karşı karşıya kalmalarına neden olmuştur. Osmanlı Devleti İstanbul'u aldıktan sonra dünyanın en güçlü devleti olma yolunu tutmuştu. Osmanlı Devletinin, Kırım'ın güneyindeki, ekonomik yönden çok önemli olan Kefe, Suğdak ve Azak şehirlerini Cenevizlilerin elinde bırakmayacağı gibi, buraları Altın Ordu ve Kırım Hanlığı'na da veremezdi. Osmanlı Devletinin geleceği ve çıkarları bütün Karadeniz'in bir "*İç Deniz*" haline getirilmesini gerekli kılıyordu. Nitekim Anadolu sahillerinin ele geçirilmesi işi bitince, 1475'te Kefe ve Azak'a donanma gönderilerek, buraları da Osmanlı egemenliği altına alındı²¹.

Osmanlı Devletinden sonra bölgeyle yakından ilgilenen ikinci devlet Rusya'nın bakışı ise iki noktada toplanmakta idi.İlki Rusya'nın kuruluşunda bir kara devleti olması, onu sürekli denizlere açılmaya sevk etmiştir. Bu nedenden, Rusya'nın ilk deniz hedefleri, kendisine en yakın olan Karadeniz, Baltık Denizi ve Hazar Deniz'lerine inmek oldu. Nitekim XVI.Yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren Rusya'nın Hazar Denizine inmek üzere harekete geçtiği görülür. Hazar Denizine inmeyi ilkin tercih etmesinin nedeni, Altın Ordu'nun yıkılması sonucu kurulan zayıf hanlıkları ortadan kaldırmanın kolay olacağı düşüncesidir.Rusya'nın izlediği bu stratejiye eski dünyanın egemeni olan Osmanlı Devletinin bakışı ise tamamiyle zıttı. Altın Ordu Devletinin yıkılıp yerine daha küçük ve zayıf hanlıkların kurulması, Fatih Sultan Mehmet dönemine rastlar. Fatih ileri görüşlü bir padişah olarak durumu yakından takip etmekteydi. O, Karadeniz'i hem bir Türk denizi haline getirme hem de doğu ve kuzey ticaret yollarının gelirlerini ele geçirmenin Osmanlı Devletine sağlayacağı yararlar ile Rusya'nın güçlenip büyümesine karşı bu denizle sahili bulunan Kırım Hanlığı'nı himaye altına alma politikasını izlemeyi uygun gördü²².

²⁰ Danişmend, a.g.e., s.333-334.

²¹ Akdes Nimet Kurat, IV. - XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri Ve Devletleri, Ankara 1972, s.223-224.

²² Selahattin Tansel, Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmet'in Siyasi Ve Askeri Faaliyeti, İstanbul 1971, s.17 ve 271-273. " Fatih, ileri görüşlü bir hükümdar olarak, Trabzon'u aldıktan sonra tüm

Rusya'nın diğer tarihi misyonu ise Büyük Roma'yı tekrar kurmaktı. Şöyle ki; Mora Despotlarından olan Tomas Paleologos Osmanlıların Mora'yı ele geçirmesi üzerine Napoli Krallığına yerleşmiştir. Ancak Fransa Kralı VIII. Şarl Napoli Krallığını 1495 yılında ele geçirdiğinde, Tomas Paleologos'dan Bizans İmparatorluğu'nun tacını satın almıştır. Fransa Kralı VIII. Şarl, imparatorluk alâmeti olan asâ ile küreyi alarak İstanbul İmparatoru ve Kudüs Kralı olarak Napoli'de taç giydi. Tomas Paleologos'un ise Sofya adında bir kızı vardı. Papa IV. Sixte bu kızı Rus Knezi III. İvan'la evlendirdi²³. III. İvan, Bu kızla evlendikten sonra Bizans'ın iki başlı kartalını kendisine arma olarak benimsedi²⁴. Büyük Bizans'ı kurma hayali ile Papa'nın isteği doğrultusunda hareket etmesinin ilk koşulu Kırım Hanlığı'nı ele geçirmektir. İşte III. İvan'ın bu tarihi misyonu ile dünya devleti olmanın ön koşulu olan denizlere sahip olma gerçeği, Rusya'nın Kırım üzerindeki emellerini şekillendirmiş ve ivedileştirmiştir

Tüm bu hassas beklentilerin sahibi olan ülkeler arasındaki politik hesaplaşmalar Kırım yarımadası üzerinde yoğunlaşacaktır. Ancak bu gerçek şunu da ortaya koymaktadır ki; Kırım yarımadasının gerçek sahibi olan Tatarların sürekli baskı altında olmasına zemin hazırlamıştır.

2. TATARLARIN KIRIM YARIMADASINA GELİŞİ

Kırım, bütün kuzey Türklüğü genel tarihinin akışı içinde birbirini izleyen Türk boylarının konup göçtüğü ülkelerden biri olmuştur²⁵.

Yunan kaynakları Kırım yarımadasını Skitya'nın bir parçası saymışlardır. Herodot ve Strabon, tarihte ve coğrafyada Torida Kerson adını taşıyan Kırım yarımadasına Skitlerin geldiğini kaydederler²⁶. Onlara göre Skitler Asya'dan çıkıp, İran

Karadeniz'i egemenliği altına koymayı düşünmekteydi. Elbetteki Altın Ordu'nun karışıklığı ile ondan ayrılmış olan Kırım Hanlığı'nın istikrarsızlığı da Osmanlı lehine çözümlenmeliydi. Nitekim Fatih bunları hesaplayarak, Kefe ve Azak'a inen tüm kervan ticaret yollarını ele geçirmek için harekete geçmiştir." ; Kocabaş, **Kuzeyden Gelen Tehdit Tarihte Türk - Rus Mücadelesi**, İstanbul 1989, s.25 ; Danişmend, **a.g.e.**, s.333-335.

²³ Danişmend, **a.g.e.**, s.333.

²⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, 5. Bsk., c.2, Ankara 1988, s.475-476 ; Danişmend, **a.g.e.**, s.333 ; Halil İnalcık, " Osmanlı Rus Rekabetinin Menşei Ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)" Özetleyen: F. E., **Emel**, Sayı:14, c.2, İstanbul Ocak-Şubat 1963, s.21. " Moskova kendini yıkılan Bizans'ın yerine III. Roma sayıyordu."

²⁵ Oktay Aslanapa, " Kırım'ın Kısa Tarihçesi", **Emel**, Sayı: 134, Ankara Ocak-Şubat 1983, s.22. " Hun İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra Kuban, Azak ve Don nehri ağzlarında çeşitli Türk boyları ve bunlar arasında Bulgar Türkleri oturuyordu. VI. Yüzyılda Avarların akımına uğramıştır."

²⁶ **Türk Ansiklopedisi**, " Kırım", c.22, Ankara 1975, s.52.

üzerinden geçip Kafkasya yoluyla Kırım'a, Güney Rusya'ya ve hatta Balkanlar'a kadar gitmişlerdir²⁷.

Kırım'ın Akdeniz'e açılması, ticari anlamda önem kazanması Yunanlı tüccarların yarımadağa gelmeleriyle başlar. Kırım kıyılarında ilk Yunan kolonileri M.Ö. VI. Yüzyılda kurulmaya başlamıştır. Khersones, Karkantina ve Pantikapea kurulan ilk kolonilerdir²⁸. Ancak Yunanlıların yarımadağı elde tutacak egemenliğı kurmaları mümkün olmamıştır. Sadece o dönemin yerli halkı olan Skitler'le ticari ilişkiler kurmuşlardır²⁹. Roma ve ardından Bizans egemenliğı de Kırım yarımadasının sahil kısmını aşmamıştır³⁰.

Kırım yarımadası, gittikçe kazandığı öneme rağmen Slav, Germen ve Türk kabilelerinin egemenliğı altında kalmıştır. Nitekim Got'lar II. Yüzyılda Kırım'ı tamamiyle ele geçirmişlerdir. Gotlar genellikle yarımadağın dağlık ve güney yalı bölgelerine yerleşmişlerdir. Buraya önceden gelen Skitler ve Tavrlar ile de zamanla karışmışlardır³¹. Diğer Germen kabilesi Alanlar ise Azak Denizinin kenarında yerleşme imkanı bulmuşlardır. 374 yılında Hun birlikleri Kuzey Karadenizde ilerlerken, Got ve Alan birlikleri ile karşılaşırılar. İtil ırmağı boyunda Büyük Hun Hakanı Oktar'ın oğlu Aybars önce Alan'ları sonra Got'ları çekilmeğe mecbur bıraktı. Böylece onların boşalttıkları yerleri kısa sürede Hun'lular ele geçirmeye başladı³².

Hun topluluğuna bağılı özellikle Kara Bulgar ile Akaçeriler hızla Kırım yarımadasına yerleşmeye başladılar. Ardından Avar akınlarının başlaması IV. Yüzyıl ile VII. Yüzyıla kadar Türk boylarının sürekli Kırım'a girmelerine imkan sağlamıştır.

VII.Yüzyılda ise Hazarlar'ın bölgeye gelmesi ile yarımadağın kaderi değışmiştir. Kısa sürede yani aynı yüzyılın ortalarında Hazarlar Kırım'a egemen olmuşlardır³³. Yalnız kıyıda bulunan Soğdak, Kerç ve Sarıkırman gibi limanlar ise halâ Bizans

²⁷ Ülküsal, a.g.e., s.24.

²⁸ " Khersones : Akyar, Karkantina : Gözleve, Pantikapea : Kerç."

²⁹ Kurat, a.g.e., s.204.

³⁰ Türk Ansiklopedisi, a.g.m., s.52-53.

³¹ Ülküsal, a.g.e., s.25.

³² Kurat, a.g.e., s.204.

³³ Cemal Gökçe, **Kafkasya Ve Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya Siyaseti**, İstanbul 1979, s.20-21; Şerafettin Turan, **Türk Kültür Tarihi Türk Kültüründen Türkiye Kültürüne Ve Evrenselliğine**, 2.Bsk., Ankara 1994, s.106 ; Georg Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, Çev. Fikret Işıltan, 2. Bsk., Ankara 1986, s.134 ; Kurat, a.g.e., s.204 ; Gözaydın, a.g.e., s.21 ; Çoşkun Üçok, Ahmet Mumcu, **Türk Hukuk Tarihi**, 7.Bsk., Ankara 1993, s.36.

İmparatorluğu'nun kontrolünde idi³⁴. Hazarlar'ın egemenliklerini kurmada izledikleri yol, yerli halka hoş görülmüş olmak üzerine inşa edilmişti. Nitekim Got ve Alanlar'a yaşadıkları bölgelerde muhtariyet verilmişti. Zamanla da Kırım, Hazar Devletinin bir eyaleti halini almıştır³⁵. Hazarlar Kırım'ı Tudun ünvanını taşıyan bir genel vali ile idare etmiştir. Hazar egemenliği döneminde Kırım'da görülen en büyük gelişme, kıyılarıdaki Rum ticaret şehir ve merkezleri yanında, asıl yarımada da Türk yerleşiminin ve Türk şehirlerinin doğmaya başlamış olmasıdır³⁶. Hazarların Kırım'da kurdukları en önemli şehirler arasında Taman Tarhan, Kırkyar anılabilir. Yine bu tarihlerde Kırım'a karşı kendini gösteren ilk Rus saldırısı, Kırım'ın ticari önemi dolayısıyla Selçuklu Emiri Hüsametdin Çoban eliyle durdurulmuştur. 1221'de Rusları Taman'da yenilgiye uğratan Emir Çoban, Soğdak kalesini de almıştır³⁷.

Bizans kaynaklarına göre XI. Yüzyılda, Peçeneklerle Bizans arasında ticari ilişkilerin olduğu kaydedilmişti. Bu bilgiler ışığında, Peçeneklerin Kıpçak bozkırları ile birlikte Kırım yarımadasını ele geçirdikleri, ama şehirlerin ve ticari merkezlerin hâla Bizans'ta kaldığını ortaya çıkarmaktadır. Ancak, Hazar Devletinin yıkılışından sonra bölgenin Kuman-Kıpçak adı altında toplanan Türk boylarının akınlarına uğradığı görülmekteydi³⁸. Kırım, bu dönemde Kıpçakların yayıldığı beş bölgeden birini oluşturmaktaydı. Kırım üzerindeki Kıpçak egemenliği, 31 Mayıs 1223'te Halka ırmağı boyunda yapılan savaş sonunda ortadan kalktı³⁹. Kıpçakların yerini alan Altın Ordu kuvvetleri Kırım'a girdikleri zaman, kıyı şeridi dışında burasını baştan başa kendilerine ait bir yurt halinde buldular⁴⁰. Çoğunlukla Müslüman olan bu Türkler arasında Museviliği benimseyen Hazarlar ise, zamanımıza kadar hem varlıklarını hem de Türk kültürüne bağlılıklarını devam ettirmişler ve Karaim Türkleri adıyla tanınmışlardır⁴¹.

³⁴ Halil İnalçık, "Kırım Hanlığı", *Türk Dünyası El Kitabı*, 2.Bsk., Seri: 1, S.A-23, c.1, Ankara 1992, s.420 ; Fişer, a.g.m., s.9 ; Ostrogorsky, a.g.e., s.68.

³⁵ Balâ, a.g.m., s.745-746 ; Fişer, a.g.m., s.10 ; Aslanapa, a.g.m., s.22.

³⁶ Abdullah Zihni Soysal, "Kırım'ın İlk Türk Sakinleri", *Yeni Türk*, c. IX, İstanbul 1941, s.611-613.

³⁷ Erdoğan Merçil, *Müslüman - Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1985, s.251 ; *Türk Ansiklopedisi*, a.g.m., s.53 ; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, İstanbul 1941, s.136-137 ; W. Heyd, *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, Çev. Enver Ziya Karal, Ankara 1975, s.328-331 ; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat Ve Kültür*, Ankara 1995, s.463.

³⁸ Kurat, a.g.e., s.204.

³⁹ Soysal, a.g.m., s.611-613.

⁴⁰ Saydam, a.g.e., s.17.

⁴¹ Yücel, a.g.e., s.60 ; Aslanapa, a.g.m., s.22.

Kırım, Altın Ordu İlhanlığına bağlandıktan sonra, bu devletin seçkin bir eyaleti oldu⁴². Berke Han zamanında Kırım, sistemli bir iskan politikası sonunda tamamen Tatar yerleşimine sahne oldu (1256-1266). Aynı zamanda Berke Han'ın Müslümanlığı kabul etmesiyle ülkede İslâmiyet yayılmaya başlamıştır⁴³. Özbek Han zamanında (1313-1340) ise İslâm dini, 1320'den sonra tamamiyle kuvvetlendi. Bu dönemde Kırım'dan başka Kara Buğdan, Akkırman, Kili ve çevresi bir çok köy ve şehirlerle donatılmıştır. Altın Ordu Devletinin bölgeye olan egemenliği, ticari hayatın gelişmesini sağlamıştır. Türkistan ve Harezmi bölgelerinden gelen tüm ticaret yollarının güvenliğe kavuşması sonucu ekonomik hayat kalkınmaya başladı. Bu sıralarda Karadeniz sahillerinde faaliyet göstermeye başlayan Ceneviz⁴⁴ ve Venedikliler ticaretten pay alabilmek amacıyla bölgeye geldiler. Haçlı seferleri sonrası ticari faaliyetlerini geliştiren ve büyük bir donanma meydana getiren bu iki İtalyan şehri, ekonomik güçleri ile de Akdeniz, Ege Denizi ve Karadeniz'de önemli güç haline geldiler. Anadolu sahillerinin yanı sıra Kırım sahilleri ve Aşağı Don boyuna kadar faaliyetlerini genişlettiler⁴⁵.

Cenevizliler 1266 yılında Altın Ordu Hanı Mengü Timur'dan ticaret için Kefe'de yerleşme izni aldılar ve sahillerde başka kolonilerde kurdular⁴⁶. 1381'de de başka bir anlaşma ile buralardaki egemenliklerini Altın Ordu Devletine onaylattılar. Kefe kentinde han adına Müslümanların işine bakan bir Baskak ile bir Tamgacı⁴⁷ bulunuyordu. Yine Kefe'den sonra en önemli ticaret merkezlerinden biri olan Salgat Türklerin elinde olup, burada Altın Ordu Devletinin genel valileri oturmaktaydı⁴⁸.

Altın Ordu Devletinin Kırım üzerindeki egemenliği Toktamış Han'ın (1376-139) Timur'a yenilmesi ile sarsılmaya başlamıştır⁴⁹. 1391 ve 1395 Toktamış-Timur savaşları

⁴² Fevzi Kurtoğlu, "İlk Kırım Hanlarının Mektupları", *Bellekten*, c.I, Ankara 1937, s.641-642 ; Zühal Yüksel, "Kırım Türk Edebiyatı", *Türk Dünyası El Kitabı*, Seri:I, S.A-23, c.III, 'Bsk., Ankara 1992, s.685 ; Yılmaz Öztuna, *Devletler Ve Hanedanlar, Türkiye (1074-1990)*, c.2, Ankara 1989, s.525 ; Özalp Özbilgin, *1532-1577 Yılları Arasında Kırım Hanlığının Durumu*, Ankara 1973, s.5 ; Fişher, *a.g.m.*, s.10.

⁴³ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 14.Bsk., İstanbul 1996, s.315 ; Aslanapa, *a.g.m.*, s.23.

⁴⁴ İlber Ortaylı, *Türkiye İdare Tarihine Giriş*, Ankara 1996, s.106-107. "Cenovalılar Paleolog hanedanına gösterdiği yardım dolayısıyla XIII. Ve XIV. Asırlarda Şark'ta ve Karadeniz'de çok üstün duruma geçti; o kadar ki Osmanlı öncesi Selçuklu dönemi Anadolu'su ve Bizans toprakları ve Kırım Hanlığı'nda ; Cenevizliler sadece iktisadi değil, kültürel tarih açısından da önemli bir rol oynadılar."

⁴⁵ Kurat, *a.g.e.*, s.204-205.

⁴⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c.II, s.127.

⁴⁷ Tamgacı : Gümrükcü.

⁴⁸ Aslanapa, *a.g.m.*, s.23.

⁴⁹ İsmail Aka, *Timur Ve Devleti*, Ankara 1991, s.13.

ardından 1502 yılında tamamiyle Altın Ordu Devleti parçalanınca Kırım ayrı bir statüye kavuşmuş oldu. Tüm bu olanlara rağmen bölge çok az bir azınlığa karşın⁵⁰ tamamiyle Tatarlar tarafından ele geçirilmiştir.

Kırım'ın bundan sonraki tarihi gelişimi, Kırım Hanlığının doğuşuna kadar İtil boylarında yaşayan Türk egemenliklerine bağlı⁵¹ kalmıştır. Ancak büyük bozkırın kuzey ucunda yeni bir siyasi gücün doğmasıyledir ki, Kırım'ın tarihi akibeti önce güneyde İstanbul'a, sonrada kuzeyde Petersburg veya Moskova'ya bağlanmıştır.

⁵⁰ Bunlar: Ceneviz, Venedik ve Rumlardan oluşan kolonilerdir.

⁵¹ Ahmet Caferoğlu, **Türk Kavimleri**, 2.Bsk., İstanbul 1988, s.77.

İKİNCİ BÖLÜM

KIRIM HANLIĞI'NIN OSMANLI DEVLETİNE BAĞLANMASI VE TABİİYYET İLİŞKİSİ

1. KIRIM HANLIĞI'NIN KURULUŞU

Toktamış Han'ın Timur'a yenilmesi sonucu Altın Ordu Devletinde iç mücadeleler başlamıştır. Mücadeleler ülkenin parçalara ayrılmasına neden olmuştur. Bu parçalardan biri olan Kırım Hanlığı'nı Taştımur veya Timurtaş Beyin yönettiği adına basılan paradan anlaşılmaktadır. Taştımur Beyin ölümü ile Giyaseddin Bey Kırım Hanı olmuş, ama Altın Ordu Devleti kendisini sıkıştırınca Litvanya'ya kaçmıştır¹.

Kırım XIV. Yüzyılın ikinci yarısından sonra, Altın Ordu Hanzadeleri arasındaki taht kavgalarının başlıca merkezlerinden biri olmuştur². 1380'de Mamay Mirza, Toktamış Han'a yenilince Kırım'a çekilmişti. Edüğe'de aynı şekilde Kırım'ı Altın Ordu Hanlarına karşı bir üs olarak kullanmıştı³. Altın Ordu'nun çöküşü sırasında Toktamış ile Tokay Timur arasındaki mücadele sonunda Kırım ayrı bir Türk Devleti olma yoluna giriyordu. Nitekim Batu Han uyruklarından Künce Oğlan soyundan gelen hanzadeler, bu yeni Türk Devletinin temelini atmışlardır⁴. Ancak Kırım toprakları istikrar buluncaya kadar, 1398'den 1419'a kadar Edüğe Beyin, 1419'lu yıllardan sonra Altın Ordu Hanı olan Uluğ Muhammet Han'ın eline geçti⁵.

Cengiz soyundan Tölek Timur'un torunu İçkili Hasanoğlu Uluğ Muhammet Han'a karşı Kırım'da, Kongurat'ların lideri Haydar'ın önderliğinde şiddetli bir mücadele başladı. Haydar'ın baskısı sonucu Uluğ Muhammet Han 1437 yılı sonunda, Moskova Knezliği'nin topraklarına girmiştir. Burada Moskova Knezliğiyle tuttuğu

¹ Yaşar Yücel-Ali Sevim, *Türkiye Tarihi*, c.2, Ankara 1995, s.186-187 ; Uzunçarşılı, a.g.e., s.129-130.

² A.Yu. Yakubovskiy, *Altın Ordu Ve Çöküşü*, Çev. Hasan Eren, Ankara 1992, s.149 ; A. Melek Özyetkin, *Altınordu, Kırım Ve Kazan Sahasına Ait Yarlık Ve Bitiklerin Dil Ve Üslup İncelemesi*, Ankara 1996, s.6 ; Yücel, a.g.e., s.60 ; İnalçık, a.g.m., s.420.

³ Celalettin Yücel, *Bütün Dünya Türkleri*, Ankara 1971, s.100-101.

⁴ Gökbilgin, a.g.e., s.5.

⁵ İnalçık, a.g.m., s.420.

savaşı kazanmışsada, yerleşmek için Orta İdil sahasına gelerek Kazan Hanlığı'nı kurdu⁶. Kırım'da kargaşa daha bir süre devam etti. Bundan yararlanan kıyı boyundaki Cenevizlilerde bütün Karadeniz kıyılarını ellerine geçirdiler. Bu sırada Kongurat Beylerine dayanarak Altın Ordu Hanlığına egemen olan Seyyid Ahmet Han bölgenin sahibi konumuna ulaştı⁷.

Bu olaylar olduğu sıralarda Kıpçak bozkırından göç eden Şirin Kabilesi, Kırım'a yerleşerek üstün bir konuma yükselmişti. Seyyid Ahmet Han'dan ziyade Kırım'ın yönetimi artık Şirin Kabilesi Beyi Tekene'nin elinde idi⁸. Şirin Beyi Tekene'nin daveti sonrası İdil boyunda güçlenmeye çalışan Hacı Giray Kırım'a gelir. Hacı Giray, Giyaseddin Beyin oğlu olup Cengiz soyundan gelen birisi idi⁹.

Altın Ordu Devleti'nin gücünü yitirmeye başlaması sonucu, Hacı Giray, XV. Yüzyılın başlarında hanlığını ilan etti¹⁰. Böylece Kırım bağımsız bir Hanlık oldu. Hacı Giray'ın kurduğu ve sahip olduğu hanlığın sınırları, 1453 yılında sadece Kırım yarımadasından ibaret değildi. Daha geniş alanları kapsıyordu. Bunlar ; Kıpçak Bozkırı, Taman ve Kabartay illeri, Azak Denizinden Dnyester nehrine kadar Nogay sahası, Kuzeyde Don, Özü ve Dnepr nehirleri arasındaki Don Kazak'larının toprakları Belgorod'a kadar olan yerlerdi¹¹.

⁶ Kurat, a.g.e., s.207-208.

⁷ Akdes Nimet Kurat, **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivindeki Altın Ordu, Kırım Ve Türkistan Hanlarına Ait Yarlık Ve Bitikler**, İstanbul 1940, s.56 ; Özyetkin, a.g.e., s.5.

⁸ Nurettin Agat, "Bağımsız Kırım Hanları I. Hacı Giray Han (Melek)", **Emel**, Yıl:2, Sayı:11, c.1, İstanbul Temmuz 1962, s.19 ; Yakubovskiy, a.g.e., s.209.

⁹ Kurat, **IV.-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz...**, s.208 " Hacı Giray'ın atalarını; İçkili Hasan oğlu Devletbirdi oğlu Hacı Giray olarak vermiştir." ; Muzaffer Ürekli, " Hacı Giray Han'ın Ataları", **Emel**, Yıl:34, Sayı:134, Ankara Ocak-Şubat 1983, s.205-209. "Hacı Giray'ın soy ağacını; Cuci Hanoğlu Togay Timur oğlu Timur oğlu Sarıcaoğlu Köncek Oğlan oğlu Tülek - Timur oğlu Habine oğlu İçkili Hasan Oğlan oğlu Muhammet Han oğlu Taştımur oğlu Giyaseddin Han oğlu Hacı Giray olarak vermiştir." Şu hali ile Kurat ile Ürekli arasında Hacı Giray'ın babası konusunda anlaşmazlık vardır. Ancak Hacı Giray'ın adına bastırıldığı para da "**Hacı Giray Bin Giyaseddin**" yazılı olması Ürekli'nin tezini doğrulamaktadır." ; Ülküsal, a.g.e., s.25. Giyaseddin oğlu Hacı Giray olarak kaydetmiştir." ; Nurettin Agat, " Bağımsız Kırım Hanları Giyasüddin Han", **Emel**, Yıl:2, Sayı:7, c.1, İstanbul Kasım1961, s.28. "Hacı Giray'ın babası Devletberdi olduğu şeklindedir."

¹⁰ Hasan Ortekin, **Kırım Hanlarının Şeceresi**, İstanbul 1938, s.7 ; İnalçık, a.g.m., s.420 ; Yücel, a.g.m., s.101; Gökbilgin, a.g.e., s.6 ; Kemal Çapraz, " Stratejik Açından Kırım", **Yeni Türkiye**, Sayı: 16, c.2, Ankara Temmuz-Ağustos 1997, s.1528-1529 ; René Grousset, **Bozkır İmparatorluğu Attila - Cengiz Han - Timur**, Çev. M. Reşat Uzun, İstanbul 1980, s.438-440 ; Yakubovskiy, a.g.e., s.208-213 ; Aslanapa, a.g.m., s.24 ; Metin Kırım, " Kırım Hanlığı, İlhakı Ve 1944 Sürgünü", **Emel**, Yıl:34, Sayı:133, Ankara Kasım-Aralık 1982, s.40 ; Ülküsal, a.g.e., s.25 ; Özyetkin, a.g.e., s.6 ; Abdullah Z. Soysal, " Müstakil Kırım Hanlığının Kuruluşu Ve İlk Han'ı Hacı Giray", **Emel**, Yıl:1, Sayı:2, c.1, İstanbul Mart 1961, s.22 ; Uzuncharşılı, a.g.e., s.130 ; Zafer Karatay, " Kırımın Önemi Ve Kırım Tatar Milli Hareketi", **Yeni Türkiye**, c.II, Sayı: 16, Ankara Temmuz-Ağustos 1997, s.1511.

¹¹ Ülküsal, a.g.e., s.25-26 ; Soysal, a.g.m., Sayı:5, c.1, İstanbul Temmuz 1961, s.19.

Seydahmet Han, Kırım'ı bir eyaleti olarak gördüğünden, Hacı Giray'ın bölgede egemenliğini kabul etmedi. Hacı Giray'a karşı önce Moskova Knezliği'nin sonra Lehistan-Litvanya Knezliği'nin ittifaklarını aradı. Ama 1455 yılında Litvanya'ya saldırdı ; yenildi ve esir oldu. İki yıl sonra 1457'de tutsaklıktan kurtuldu. Ardından Moskova Knezliği'ne saldırdı¹². Hacı Giray'da tüm olanlar sırasında Altın Ordu Hanına karşı Moskova Knezliği ile dostluk ve ittifak ilişkileri kurarak, durumunu kuvvetlendirdi¹³. Hacı Giray, sadece Moskova Knezliği ile ittifak kurmakla yetinmedi. O tedbirli ve uzak görüşlü bir siyasetin takipçisiydi. Altın Ordu'dan kaçıp Kırım'a gelen tüm kabile beylerini, sıcak bir ağırlama ile etrafında toplamayı başardı. Her geçen gün gücü ve prestijini bu sayede artıyordu¹⁴.

Kırım Hanlığı varlığını ispat edebilme mücadelesini verdiği bu yıllarda Lehistan Krallığı ile de iyi geçinmeye çaba gösteriyordu. Hatta 1443 yılında daha da ileri giderek Hacı Giray ; Kral Kazimir'e karşı Gastalinsko-Radzivlovka adıyla ortaya çıkan isyanda krala yardımcı kuvvetler göndermiştir. Yine 1445 yılında Ulkeviç isyanında da asilerin bastırılmasına katkıda bulunmuştur¹⁵.

Fatih Sultan Mehmet'in 1453 yılında İstanbul'u alarak boğaza egemen olması Kırım'daki Cenevizlilerin anavatanları ile ilişkilerini sağlayan deniz yolunun tehdit edilmesine neden olmuştu. Bu durum Cenevizlileri Kırım'dan atma zamanının geldiği konusunda Hacı Giray'ı cesaretlendirdi. Hemen Osmanlı Devleti ile anlaşma yapmak istemiştir¹⁶. Bunun üzerine Bursa'ya Seydahmet Bin Abdullah ve Şerafettin Bin Kemal adlı elçiler gönderilmiştir¹⁷. Heyetin görüşmeleri olumlu geçmiş olmalı ki¹⁸ 1454 yılında Osmanlı donanması Kırım'a gelmiştir¹⁹. Fakat Hacı Giray'a destek vermekten öte bir çaba sarfetmeyen donanma az bir süre sonrada çekip gitmiştir. Hacı Giray Cenevizlileri topyekûn atma hevesine kapılmışken maalesef başarısız olmuştur. Cenevizliler,

¹² Ülküsal, a.g.e., s.26.

¹³ Ahmet İhsan Kırmı, "Kırım", *Yeni Türkiye*, Sayı:16, c.2, Ankara Temmuz-Ağustos 1997, s.1497 ; İnalçık, a.g.m., s.420 ; Ayşenur İslâm, " Kırım Tatarcasının Bugünü Ve Yarını", *Emel*, Sayı:201, Ankara Mart-Nisan 1994, s.3 ; Kurat, a.g.e., s.208 ; Özyetkin, a.g.e., s.6.

¹⁴ Kurat, a.g.e., s.208 ; Ülküsal, a.g.e., s.26. "Dört Karaçi Beyinden Barın, Argın ve Kıpçak Beyleri Şırlardan sonra Hanlığa dahil olmuşlardır."

¹⁵ Soysal, a.g.m., s.9.

¹⁶ Yücel-Sevim, a.g.e., C.II, s.187 ; Soysal, a.g.m., s.9.

¹⁷ Yücel-Sevim, a.g.e., s.187.

¹⁸ Halil İnalçık, " Giray", *İ. A.*, c. IV, İstanbul 1948, s.50 ; Kurat, a.g.e., s.210 ; Ülküsal, a.g.e., s.26.

¹⁹ Metin Kunt ve diğerleri, *Osmanlı Devleti 1300-1600*, 4. Bsk., C.2, İstanbul 1995, s.92 ; Uzunçarşılı, a.g.e., s.130. " Osmanlı Devleti 50 Kadırğa göndermiştir."

Osmanlı-Kırım ittifakı sonucu Kefe'nin kuşatılmasından o kadar korkacaklardır ki; hemen her iki devletede vergi vermeye razı olmuşlardır²⁰.

Nihayet 1466 yılında; Hacı Giray uzun bir süre²¹ tahtta kaldıktan sonra öldü ve Bahçesaray'ın Salacık mahallesine defnedildi²².

2. KIRIM HANLIĞI'NIN OSMANLI DEVLETİ EGEMENLİĞİNE GİRİŞİ

Altın Ordu Devletinin siyasi ve ekonomik anlamda gücünü yitirmeye başlaması, XV. Yüzyılın ortalarından itibaren Karadeniz'in kuzeyindeki geniş Kıpçak Bozkırları ve Azak Denizi çevresinde yeni bir siyasi kaynaşmanın başlamasına neden olmuştur²³. Osmanlı Devletinin genişleme politikası gereği bu bölgeye kayıtsız kalması mümkün değildi. Nitekim tam bu sırada bölgedeki güç dengeleri de egemenliğin kurulmasına imkan tanımıştır.

2.1. Hacı Giray'ın Ölümü Sonrası

Altın Ordu Devleti gibi Kırım Hanlığı'nın en büyük zaafı, irsî kabile beylerinin devletin gerçek egemen ve sahibi olmalarından doğmuştur. Kırım Aristokrasisinin ileri gelenleri ile han ailesindekilerin rekabetleri sonucu, tüm ülke gruplara bölünerek iç savaşa sürüklenmekteydi²⁴.

Hacı Giray'ın ölümü ile ülkede Şirin Kabilesinin Beyi Eminek Mirza'nın etkili olduğu görülmektedir²⁵. Ancak diğer Argın, Barın ve Kıpçak kabilelerinde Eminek Mirza'dan farklı düşünceleri de söz konusuydu. Hele bu farklılıklara birden fazla hanzâde eklenince, ülkenin içine düşeceği durumun tahmini pek güç olmayacaktır. Nitekim Hacı Giray'ın oniki oğlu vardı ve en az üçü hanlıkta hak iddia etmekteydiler²⁶.

²⁰ Halil İnalçık, "Yeni Vesikalara Göre Kırım Hanlığının Osmanlı Tabiliğine Girmesi Ve Ahitname Meselesi", *Bellekten*, Sayı:30, C.8, Ankara 1944, s.197.

²¹ Soysal, *a.g.m.*, s.10. "Hacı Giray'ın tahtta kalış süresini 1428-1466 olarak aktarmaktadır." ; Kurat, *a.g.e.*, s.211. "Hacı Giray'ın 20-25 yıl kadar hanlık yaptığını kaydeder."

²² Halil İnalçık, "Kırım Hanlığı", *İ. A., c.VI, İstanbul 1955*, s.742 ; Ülküsal, *a.g.e.*, s.27 ; Kurat, *a.g.e.*, s.211, Soysal, *a.g.m.*, s.10.

²³ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.129 ; Kurat, *a.g.e.*, s.207.

²⁴ Güngör, *Tarihte Türkler*, 2.Bsk., İstanbul 1989, s.238-239 ; İnalçık, "Kırım Hanlığı", *T.D.E.K.*, s.421.

²⁵ Kurat, *a.g.e.*, s.212.

²⁶ Yücel, *a.g.e.*, s.102 ; İnalçık, "Yeni Vesikalara Göre Kırım'ın Osmanlı Tabiliğine ...", s.200. "Genelde oniki kardeş olduğu söylenirse de Ebulgazi sekiz adet olduğundan söz eder." ; Yakubovskiy,

Bunlar Nur-Devlet, Mengli Giray ve Haydar idi²⁷. Eminek Mirza'nın Hacı Giray döneminde de etkili olması, Hacı Giray'ın oğulları üzerinde hakem rolü oynayabileceğini ortaya çıkarmışsa da²⁸, kardeşler çeşitli kabilelerin desteklerini alarak birer birer hanlıklarını ilan ettiler²⁹. Kardeşler arasındaki taht kavgası Kırım'da uzun bir kargaşalık dönemini açtı. Yenilen rakip yarımada dışındaki steplere kaçarak, yahut Kefe'ye sığınarak mücadeleye devam etti³⁰.

2.2. Nur-Devlet Ve Mengli Giray'ın Mücadelesi

Hacı Giray'ın 1466 yaz bitimi ölümü sonrası Nur-Devlet'le Mengli Giray arasında hanlık mücadelesi başladı³¹. İki kardeşin de ülkenin değişik kesimlerinde hüküm sürdüğü görülmektedir. Nur-Devlet Kıpçak bozkırlarındaki ve Azak çevresindeki kabilelerin desteği ile 1466-1469 yıllarında tahtı ele geçirmiştir³². Ancak Mengli Giray'ın da, Eminek Mirza'nın yardımıyla Kırım yarımadasının iç bölgelerinde, eski Kırım ve Kırkyer'de³³ bağımsız hareket ettiği görülmektedir. Çünkü onun 1467 Ağustos'unda, Kırkyer şehrinde, Hacı Bey adında birine verdiği yarlığı bu durumu ispat etmektedir³⁴. Şu hali ile 1469 yılına değin, ülkede iki hanın hüküm sürdüğünü söylemek mümkündür³⁵.

Mengli Giray, 1469 yılında Şirin Beyi Eminek Mirza'nın ve onun sayesinde Cenevizlilerin yardımını sağlayarak diğer kardeşlerin üzerine yürüdü. Nihayet Nur-Devlet'i Kıpçak ilinden çıkararak Kırım Hanlığı'nın tamamını ele geçirdi³⁶. Nur-Devlet

a.g.e., s.214 ; Uzunçarşılı, a.g.e., s.131 “ Oniki oğlundan sekizi ve diğer akrabalar hanlık mücadelesine katılmışlardır.”

²⁷ Özyetkin, a.g.e., s.7.

²⁸ Kurat, a.g.e., s.209-210.

²⁹ Kurat, a.g.e., s.212 “ Nur-Devlet Kıpçak bozkırındaki kabilelerin desteği ile tahtı ele geçirdi. Mengli Giray'da Eminek Mirza'nın yardımıyla Kırım'ın içlerinde eski Kırım ve Kırkyer'de hanlığını ilan etti (1467).”

³⁰ Ülküsal, a.g.e., s.27.

³¹ İbn Kemal, *Tevarih-i Al-i Osman. VII. Defter*, Haz. Şerafettin Turan, Ankara 1957, s. 389-390 ; Ülküsal, a.g.e., s.27 ; Danişmend, a.g.e., s.334-335 ; İncalcık, “Kırım Hanlığı”, İ.A., s.747.

³² Yücel-Sevim, a.g.e., c.2, s.187 ; Soysal, a.g.m., s.10 ; Kurat, a.g.e., s.212.

³³ Kırkyer : Bahçesaray.

³⁴ İncalcık, “ Yeni Vesikalara Göre Kırım'ın Osmanlı Tabiliğine ...”, s.200-201.

³⁵ Yakubovskiy, a.g.e., s.215 ; İbn Kemal, a.g.e., s.389-390 “ Mengli Giray'ın mücadeleyi kaybederek Kefe Cenevizlilerine sığındığını kaydeder.”

³⁶ Özyetkin, a.g.e., s.7 ; Uzunçarşılı, a.g.e., s.131 ; Kurat, a.g.e., s.212 ; İbn Kemal, a.g.e., s.390.

ve dört kardeşi Cenevizlilere sığındılar. Mengli Giray, Cenevizlilerin onları tutsak etmelerine karşılık eski anlaşmaları yeniledi ve verginin bir kısmını indirdi³⁷.

Yeni Kırım Han'ı tahta geçer geçmez, evvelce babalarının Kırım'a yerleşmesine yardım etmiş olan ve bu sırada gücünün en yüksek noktasına erişmiş bulunan Yagellonlar'ın dostluğunu kazanmaya önem verdi. Bu tercihi ona, hem kardeşlerine karşı hemde Altın Ordu Hanı Seydahmet'e karşı güç verecektir. Sonuç olarak Kırım Han'ı, Lehistan'a gönderdiği elçileri aracılığıyla bir ittifak anlaşması imzalamıştır³⁸. Bu anlaşma gereğince Lehistan Krallığı, Vitold ve Zigmund zamanlarındaki yerlere sahip olacak ve şayet düşmanları bu yerleri almaya kalkıştırlarsa Kırım Hanları yardımına geleceklerdi. Lehistan Kralları da, Han'ın bütün dostlarına dost ve düşmanlarına karşıda düşman olacaktı. Bu anlaşma için gelen kralın elçisi Kerdi, anlaşmaya sadık kalacağına dair Han'ın ettiği yemini bizzat dinledikten sonra Han'ın elçileri Azi Baba ile Zaferi Aga'yı kraldan yemin almak üzere Lehistan'a götürdü. Mengli Giray Han, krala gönderdiği yarlığında Tatar Padişahı ünvanını kullanarak, kendisini diğer Avrupa hükümdarlarıyla eşit tuttuğunu bildirmiş ve onlara "**Kardeşim**" diye hitap etmiştir. O, Altın Ordu hükümdarları gibi davranmak istiyordu³⁹.

Mengli Giray, Lehistan'ın Altın Ordu ile anlaşma yapmış olduğunu öğrenince tekrar durumunu güçlendirme yolları aramaya başladı. Bu sırada Ruslar, Kefe'de yaşayan Hozikokus adındaki Yahudi tüccar aracılığıyla Mengli Giray'la ilişki kurmak isterler. Böylece Knez İvan ile Mengli Giray arasında dostluk ilişkileri kurulur⁴⁰ ve iyi ilişkiler her iki hükümdar ölene değin sürüp gider. Öyleki 1472 yılının sonlarında, Rus Knezi III. İvan, İvançe adındaki elçisini göndererek bir ticari anlaşma yapmak istedi. Bu teklif üzerine, 1473 yılının başlarında, Kırım Han'ı, Rus Knezi'ne Azi Baba adındaki elçisini yollayarak, Kırım ile Rusya arasında yapılacak anlaşmanın sadece ticari değil tüm alanlarda olmasını istemişti⁴¹. Mengli Giray, bu tutumuyla hem hanlığını kardeşlerine karşı hem de ülkesini Altın Ordu karşısında sağlamlaştırmak istiyordu. Nitekim, Rus Knezi'ne yazdığı mektupta, dostum ve kardeşim diye

³⁷ Balâ, a.g.m., s.747.

³⁸ Soysal, a.g.m., s.10-11 ; Yücel-Sevim, a.g.e., s.187.

³⁹ Soysal, a.g.m. s.10.

⁴⁰ Kurat, Topkapı Sarayı Müzesi ..., s.55.

⁴¹ Soysal, a.g.m., s.11 ; Kurat, IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz..., s.213.

seslenmesi⁴², Altın Ordu vassalı olan Rus Knezi'nide onurlandırmıştır. Rus Knezi derhal Nikita Biblişev adındaki elçisini Kırım Hanına göndererek, duyduğu memnuniyeti bildirmiş ve anlaşmanın yalnız Altın Ordu'ya karşı değil, Lehistan Krallığına da karşı olmasını istemiştir. Ancak, Mengli Giray yine de Lehistan'a karşı düşmanca tavır izlememek için, Lehistan kısmını kabul etmeye pek yanaşmamıştır. Çünkü, Lehistan'a hemen sonra Azi Baba ve Bayraş adındaki elçilerini göndererek eski anlaşmaya sadık kaldığını bildirmiştir. Lehistan ise güçlü bir Kırım görmek istemediğinden maalesef yine Altın Ordu'yu tercih etmiştir.

1474 yılına değin Mengli Giray, Kırım tahtında kalmıştır. Ama 1475 yılının ilkbaharında diğer kardeşi Haydar başkaldırarak kendisini hanlıktan uzaklaştırdı. Tahtı terketmek zorunda kalan Mengli Giray Han'da Kefe Cenevizlilerine sığındı. Haydar'ın çok kısa bir süre tahtı ele geçirdiğini Lehistan ile yapmak istediği anlaşmadan anlamak mümkündür. Haydar, Lehistan Beylerinden birisine yazdığı mektupta; Mengli Giray'ın haksız olarak hanlığı ele geçirdiğine değindikten sonra, baba ve atalarının prensiplerini çiğneyerek Rus Knezi ile anlaştığından şikayet etmiş ve kendisinin yeniden Lehistan'la atalarının zamanındaki gibi işbirliği yapmak istediğini eklemiştir. Ancak gönderilen elçi ile yapılmak istenen anlaşma imzalanmadan Haydar'ın Hanlığı sona ermiştir⁴³. Maalesef Haydar ile ilgili kaynaklarda geniş bir bilgi de mevcut değildir.

2.3.Fatih Sultan Mehmet'ten Yardım İstenmesi

Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u aldıktan sonra tüm Karadeniz'i egemenliği altına almak istiyordu⁴⁴. Karadeniz'e egemen olmanın ilk şartı Ceneviz kolonilerinin bir şekilde ele geçirilmesiyle mümkündü. Bu yüzden zamanın uygun bir fırsat yaratması beklenirken; Kırım Hanlığı'nda da karışıklıklar fazlaca artmıştı.

Mengli Giray Kardeşi Haydar'ın başkaldırışına dayanamayarak Kefe Cenevizlilerine sığındığında⁴⁵, Osmanlı Padişahı Fatih Sultan Mehmet'e bir arıza

⁴² Soysal, a.g.m, s.11. "Kırım Hanı'nın1474 yılında, Rus elçisi Nikita Biblişev ile elçisi Devletek Mirza yarlığını Moskova'ya götürdüler. Yarlığında han şöyle diyordu: (Bülend Tanrı'nın iradesiyle benki Kırım Hanı Hacı Giray'ın oğlu Mengli Giray'ın büyük Kinaz kardeşim İvan'a dostluk ve tadiratımı ibraz ve in'am, oğuldan oğula aramızda sulh ve müsalemetin ebediyen yaşayacağını temin ediyorum. Her zaman dost ve düşmanlarımız karşısında beraber bulunacağız. Aramızda her iki tarafın münasebatını temin eden elçiler her türlü vergiden muaftır ilh.)"

⁴³ Soysal, a.g.m., s.12.

⁴⁴ Yücel-Sevim, a.g.e., s.186 ; Danişmend, a.g.e., s.333-334.

⁴⁵ İnalçık, "Kırım Hanlığı", İ. A., s.747.

göndererek, Kırım'da yaşayan Cenevizlilerin yerlerini almayı tavsiye etmiştir. Mengli Giray'ın Osmanlı Sultanı ile ilişkide bulunduğunu anlayan Cenevizliler tamamiyle kendisini tutuklayarak Kefe'de zindana attılar. Gerek Eminek Mirza'nın isteği, gerekse Mengli Giray'ın tutsaklığı, İstanbul'a elçilerin gönderilerek yardım istenmesini zaruri kılmıştır⁴⁶.

2.4. Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Devletine Bağlanma Girişimi

Osmanlı Devleti, gelen habercileri kabul ederek derhal sefer kararı alır. Şüphesiz ki; Osmanlı Devleti de uzun yıllardır, böyle bir fırsat anını beklemişti. Nihayet 1475 ilkbaharında Gedik Ahmet Paşa'nın komutasında büyük bir Osmanlı donanması Kefe'nin önüne geldi⁴⁷. Ardından üçyüz kadar irili ufaklı gemilerden oluşan Osmanlı donanması Kefe şehrini şiddetli bir saldırı sonucu Cenevizlilerden aldı⁴⁸. Bu esnada Cenevizlilerin elinde esir bulunan Mengli Giray Han'da kurtarılarak özgürlüğüne kavuşturuldu.⁴⁹ Gedik Ahmet Paşa, hemen Mengli Giray'a hanlık haklarını tanıyarak, kendisini hanlığın başına getirdi. Bu atamanın olmasında unutulmaması gereken bir diğer önemli noktada; Eminek Mirza'nın onayının olup, önemli rol oynamış olmasıdır.

⁴⁶ Robert Montran, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, Çev. Server Tanilli, 2.Bsk., c.1, İstanbul 1995, s.123. "Konuyu Cenevizlilerle çıkan sorun ve taht kavgası ile sadece açıklamaz. Şöyle ki; Kefe'de hanı temsil eden Mamak 1473'de ölünce yerine geçecek kişiyi seçmek sorun haline gelecektir. Mamak'ın kardeşi Eminek bu makama geçerse Cenevizlilerle Mengli Giray anlaşarak kendisini onaylamazlar. Eminek'de Fatih'den bu ittifaka karşılık yardım ister. Fatih'de gelen teklifi olumlu karşılar." ; İbn Kemal, **a.g.e.**, s.388-391.

⁴⁷ Halil İnalçık, **a.g.m.**, s.204-205 ; Çapraz, **a.g.m.**, s.1528-1529 ; Soysal, **a.g.m.**, s.13 " 300 gemi ile 70.000 kişilik ordu ile gelinmiştir." ; Solak- Zâde Mehmed Hemdemî Çelebi, **Solak - Zâde Tarihi**, Haz. Vahid Çabuk, c.1, Ankara 1989, s.341-344 ; Aslanapa, **a.g.m.**, s.24 ; Mehmet Zillioğlu Evliya Çelebi, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Sad. Tevfik Temelkuran, Necati Aktaş, Mümin Çevik, c.7, İstanbul 1984, s.622.

⁴⁸ Carl Brockelmann, **İslâm Ulusları Ve Devletleri Tarihi**, Çev. Neşet Çağatay, Ankara 1992, s.234 ; Tansel, **a.g.e.**, s.210 ve 225 ; Neşri, **Kitâb-ı Cihan-nümâ**, Yay. Faik Reşit Unat, Mehmet A. Köymen, c.II, 2.Bsk., Ankara 1987, s.823-827 ; Sâmîha Ayverdi, **Türk Tarihinde Osmanlı Asırları**, c.I, İstanbul 1975, s.313 ; Kurat, **Topkapı Sarayı Müzesi...**, s.56 ; Yücel-Sevim, **a.g.e.**, s.186 ; Özyetkin, **a.g.e.**, s.8 ; Metin Kunt ve diğerleri, **a.g.e.**, c.2, s.92 ; Zeki Velidi Togan, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, 3.Bsk., İstanbul 1981, s.354.

⁴⁹ Zuhuri Danışman, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, c.IV, İstanbul 1965, s.128-129 ; Güngör, **a.g.m.**, 2.Bsk., İstanbul 1989, s.247 ; Yakubovskiy, **a.g.e.**, s.215 " Mengli Giray'ı hapse atanın Ahmet Han olduğunu belirtirken, Cenevizlilerin buna gücü yetmeyeceğini iddia eder. Hatta hapisten sonra hemen han olmadığı, İstanbul'a götürüldükten sonra han olarak geri gönderildiğini ifade eder." ; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.132. " Mengli Giray'ın İstanbul'da tutulduğunu ve daha sonra kendisine tuğ ve sancak verilerek han tayin edildiğini kaydeder. Ancak aynı eserin 422. sayfasında Kefe'de esaretten kurtarılarak han yapıldığını ifade etmekle çelişkili bir tutum sergilemektedir."

Osmanlı birlikleri kısa bir süre içinde Kefe dahil Çerkezistan'a kadar Karadeniz'in kuzeyindeki bütün Ceneviz kalelerini bir bir ellerine geçirdiler⁵⁰. Gedik Ahmet Paşa komutasındaki Osmanlı askerleri Kırım seferi sonucunda çok miktarda ganimet elde ettiler. Ele geçirilen ganimetlerin bir kısmını İstanbul'a gönderirken Gedik Ahmet Paşa, bir kısmını da askerlerine dağıttı⁵¹. Mengli Giray'da Cenevizlilerin sayesinde hanlığı ele geçiren Nur-Devlet'in elinden hanlığını bu şekilde tekrar geri aldı. Mengli Giray hemen Gedik Ahmet Paşa ile anlaştı⁵².

2.5. Osmanlı Devleti İle Kırım Hanlığı Arasındaki Ahitname Meselesi

Bazı tarihçilere göre, Osmanlı Devleti 1475 olayları sırasında Kırım Hanlığı'nı kendisine tabi kalmıştır⁵³. Diğer tarihçilere göre de Kırım Hanı ile Osmanlı Devleti yani Fatih Sultan Mehmet ile Mengli Giray arasında bir anlaşma yapılmış olmalı idi⁵⁴.

Buna göre;

1- Kırım Hanları ancak Cengiz sülalesinden gelen Giraylar soyundan olabilir; Osmanlı Padişahı Cengiz soyundan başka bir sülaleye mensup birini Han atayamaz;

2- Hanları Kırım Kurultayı (Han Divanı) seçer; Padişah tayin eder;

3- Hanlar Padişah tarafından azledilebilir, fakat idam edilemezler;

4- Padişah, Kırım Hanlarını düşmanlarıyla yapacağı savaşlarda yardıma çağırabilir;

5- Kırım Hanları, Osmanlı Devletinin onayı olmadan, kendi başlarına düşmanlarıyla barış anlaşması yapabilirler;

6- Kırım Hanları Hutbelerde kendi adlarını zikrettirirler ve kendi adlarına para basarlar;

7- Han, savaş zamanında beş tuğla sancak taşıyabilecektir;

⁵⁰ Midhat Sertoğlu, **Osmanlı Tarih Lügati**, 2.Bsk., İstanbul 1986, s.123 ; GÜNGÖR, a.g.e., s.247 ; Ali Emiri, "Kırım", **Emel**, Haz. İsmail Akçay, Sayı: 210, Ankara Eylül-Ekim 1995, s.27 ; İNALCIK, a.g.m., s.205-206.

⁵¹ Soysal, "Mengli Giray Han Bin Hacı Giray Han", **Emel**, Yıl.1, c.1, Sayı:6, İstanbul Eylül 1961, s.13.

⁵² İNALCIK, "Kırım Hanlığı", **İ. A.**, s.747 ; Kurat, **IV.-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz...**, s.215.

⁵³ Martin Bronevskiy, **Kırım**, Çev. Kemal Ortaylı, Ankara 1970, s.41.

⁵⁴ Baron De Tott, a.g.e., s.124-125 ; GÜNGÖR, a.g.e., s.247." Kırım hanı ile Fatih arasında yapılan bir anlaşma gereğince Kırım'ın bir kısmı doğrudan Osmanlı idaresine bağlandı, geri kalanı hanların idaresine terkedildi. Kırım Hanlığı Cengiz soyundan hanlarla idare edilecek, fakat bunu Osmanlı Sultanı tayin edecekti. Kırım Hanlığı, Osmanlının himayesini görecekti o da Padişaha istediği zaman yardımcı birlik gönderecekti."

Bir müddet sonra hutbelerde kendilerinin adları okunduğu gibi, Padişahların adları da okunmuştur.

Yukarıda sözü edilen anlaşmanın⁵⁵ resmen ve yazılı olarak tespit ve imza edildiği hususunda bir belge henüz ortaya çıkarılmış değildir⁵⁶. Varlığı da bilinmemektedir. Mevcut olsaydı bunun Kırım Divanı tarafından tasdik edilmiş olması gerekirdi. Bununla beraber, adı geçen maddelerin hükümleri Osmanlı Padişahları ile Kırım Hanları arasında fiilen icra edilmiş ve yürütülmüştür⁵⁷.

2.6. Eminek Mirza'nın Fatih Sultan Mehmet'e Başvurusu

Mengli Giray, kardeşi Haydar'ı yenilgiye uğratarak tüm Kırım'da yönetimi ele geçirdi. Mengli Giray'ın bu defa Deşt-i Kıpçak'da otoritesini yaymak için harekete geçtiğini ve Altın Ordu Hanı Seydahmet Han'la karşı karşıya geldiğini görüyoruz. Yapılan savaşta Mengli Giray yenilerek Kefe'ye kadar çekilir⁵⁸. Seydahmet Han buraya kadar gelirse, Karadeniz'de hazır bulunan Osmanlı donanmasından çekinerek geri çekilir. Böylece Mengli Giray Hanlığını bu şekilde kurtarmış olur⁵⁹.

Mengli Giray, Seydahmet Hanla çarpışırken, Osmanlı Devleti kendisini Karabuğdan Beyi Etyen'e karşı açtığı sefere çağırır (1476)⁶⁰. Ancak Mengli Giray, Altın

⁵⁵ Soysal, a.g.m., Yıl.2, c.I, Sayı:8, İstanbul Ocak 1962, s.6-7.

⁵⁶ İncelik, a.g.m., s.747.

⁵⁷ Ülküsal, a.g.e., s.27-28 ; Soysal, a.g.m., Yıl.1, c.I, Sayı:6, İstanbul Eylül 1961, s.13 ; Kurat, **Topkapı Sarayı Müzesi..**, s.87-89 “ Mengli Giray'm 5-15 Temmuz 1575 tarihli II. Bitiği kime yazıldığı bilinmemekle birlikte anlaşma olduğuna ve ittifakın bulunduğu dair bir takım ipuçları vermektedir. Bahsedilen Bitik 19 satırdan oluşmaktadır. Bkz. Ek- IV.

.....

- 10- b(i)zni hayır söz birle yad kılğaysız k(i)m padişahga muti münkad
- 11- bulganımızni taki şakir bulganımızni taki Ahmet Paşa birle ahd-ü
- 12- şart kılduk k(i)m padişahnın dostuna dost düşmanına
- 13- düşman bulganımız tip ol ahd-ü şart üstünde tururmız
- 14- taki b(i)znin düşmanlarımız köp turur b(i)znin için hiyle b(i)rlle
- 15- y(a)lgan söz tüşürgey tip korkarmız k(i)m sizler anın
- 16- bitkin (?tikbin) sözlerge inanmay b(i)zdn muayyen haber bilmegince b(i)zge
- 17- üfke kılmağaysız tip umanurmız (uma tururmız ?) tiyü kereminizge itimad
- 18- kıla tahiyet name irsal kılındı fi tarih-i fi evail-i Rebi'ülevvel senete
- 19- ...

Görüldüğü üzere 11-12-13. Satırlarda ahd-ü şart'dan söz edilirken aynı zamanda da “*düşmanına düşman, dostuna dost*” şeklinde bir ittifak içinde olacağını belirtmektedir.”

⁵⁸ Kurtoğlu, a.g.m., s.647 ; Ülküsal, a.g.e., s.27.

⁵⁹ Yücel, a.g.e., s.102 ; Kurat, a.g.e., s.56 ; Soysal, a.g.m., s.14. “ Mengli Giray'ın geri çekilmesi sonucu Seydahmet'in Kırım tahtına Canibek Han'ı atadığını, ancak tahtda çok az bir süre kaldığını kaydeder.” ; Kurtoğlu, a.g.m., s.647 “ Canibek Han'ın atandığını ancak kayda değer bir süre kalmadığını belirtir.”

⁶⁰ Hoca Sadettin Efendi, **Tac-üt Tevarih**, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, c.I, Eskişehir 1992, s.559 ; Kurtoğlu, a.g.m., s.642-643.

Ordu hükümdarı Seydahmet Han'la uğraştığından dolayı sefere katılmaz. Bunun üzerine Kefe Kalesinde tutuklanarak, İstanbul'a gönderilir. Han'lığa bir süre zarfında muhtemelen Nur- Devlet Han geçer⁶¹.

Yalnız, Kırım kabilelerinin bir çoğu, bilhassa Şirin kabilesinin beyi Eminek Mirza, Nur- Devlet'i istemiyorlardı⁶². Nur- Devlet ve taraftarları ise, Lehistan-Litvanya Kralı IV. Kazimir'in desteği ile ayakta durmaya çalışmaktaydı. Eminek Mirza, bu sefer Fatih Sultan Mehmet'e mektuplar yollayarak, Mengli Giray'ın Kırım'a Han olarak gönderilmesini istemeyi uygun buldu. Nur-Devlet'de durumu bildiği için Sultan'a mektuplar yazarak bu gibi sözlere güvenmemesini belirtti. Mengli Giray taraftarlarının sarayda ağır basmaları ve özellikle Eminek Mirza'nın mektupları, Fatih Sultan Mehmet'i etkileyerek Kırım tahtına, Mengli Giray'ı Han tayin etti. Ancak 1478 yılının sonlarına doğru bu atamanın olduğunu söylemek mümkündür⁶³.

2.7. Kırım Hanlığı'nın Kesin Olarak Osmanlı Devletine Bağlanması

Osmanlı Devleti, Kırım Hanlığına kendi isteklerine harfi harfine uyacak birinin gelmesini istiyordu. Sanıyoruz ki, Mengli Giray bu konuda daha çok taviz vermiş olmalıdır ki;⁶⁴ kendisi Han olarak seçilmiştir. Öyle ki, bundan sonra Kırım tahtına çıkacak hanlar mutlaka Osmanlı Padişahı tarafından atanacak, işe yaramayan han ise hemen azledilecektir. Azledilen Hanlar veya Han ailesinden kimseler, bir nevi "*rehine*" sıfatıyla İstanbul'da sonraları Rodos adasında alıkonacaklardır. Birde Kırım Hanları mutlaka Osmanlı Padişahının açacağı tüm seferlere katılmak zorunda kalmışlardır. Bunun karşılığı olarak Han'a yevmi biner akçe verilecek ve maiyyetine de gerekli yardımlarda bulunulacaktı. Diğer yandan Kırım Hanlığında, Osmanlı teşkilatına benzetilerek, İstanbul'daki Şeyhülislam'a bağlı dini bir teşkilat kurulmaya başlandığı,

⁶¹ Yakubovskiy, a.g.e., s.216 "Ahmet Han'ın Kırım Hanlığı'na Canibek'i getirdiğini ancak 1478'de tekrar Mengli Giray'ın hanlığı ele geçirdiğini Rus kaynaklarına dayanarak iddia eder." ; Kurtoğlu, a.g.m., s.646-648 "15 Mayıs 1477 tarihli Nur-Devlet'in Fatih Sultan Mehmet'e yazdığı mektupda Kırım Hanlığı'nı ele geçirdiğini görüyoruz. Ancak, kendisinin imzasında Kırım Hanı olduğunu gösteren bir işaret yoktur."

⁶² İnalçık, a.g.m., s.220-221 ; Nurettin Ağat, "Bağımsız Kırım Hanları II. Mengli Giray Han", Emel, Yıl.3, c.II, Sayı:15, İstanbul Mart-Nisan 1963, s.4-5.

⁶³ Özyetkin, a.g.e., s.8-9 ; Soysal, a.g.m., s.6 " Nur-Devlet'in 1478 yılında Lehistan ile Osmanlı Devletinin ittifak yapmasını istediği kaydedilir ki, bu da kendisinin hâla han olduğunu ispat eder. Yine 30 Nisan 1479 yılında III. İvan, Mengli Giray'ın yeniden tahta geçmesinden dolayı elçi göndermesi tarihi doğrulamaktadır."

⁶⁴ Kurat, a.g.e., Vesika VI " Mengli Giray'ın Bitiği" Mengli Giray Han yapıldıktan az sonra Osmanlı Padişahına " *Bunun ivazını nasıl kulluk ile ödeyeceğini*" bilmediğini yazmaktadır."

Müftü ve Kadı tayin edildiğinde anlaşılıyor. Yine büyük çoğunlukla Hanlığın kendisine has iç düzenide muhafaza edilmişti. Buna göre Han'ın birinci ve ikinci veliahtları sistemi devam ettirilecekti; yani "*Kalgay*" ve "*Nureddin*" makamlarına Han tarafından en uygun daha doğrusu ailedeki büyüklük sırasına göre, kimseler tayin edilecekti. Hanlıkta en büyük nüfuz sahibi olan dört kabilenin olduğu gibi muhafaza edildiği görülmektedir; yani Şirin, Argın, Bargın ve Kıpçak kabilelerinin reisleri, eskiden olduğu gibi, şimdide Hanın Divanındaki önemli mevkilerini koruyacaklardır⁶⁵.

İşte bu şartlar altında Mengli Giray, 1478'de, İstanbul'dan Kırım'a Han olarak gönderilmiş⁶⁶ ve bu defa Osmanlı Padişahına tam bir sadakatle Hanlık yapmak üzere ikinci defa idarenin başına geçirilmişti⁶⁷. Mengli Giray bu suretle, İstanbul'dan Kırım'a gönderilen ilk Han'dır⁶⁸. Yukarıda sayılan şartlar, imza edilmiş bir yazılı metinden alınmış değildir. Ancak uygulamalardan varılan bir sonuçtur. En önemlisi Kırım Hanlığı, Osmanlı himayesini bundan böyle kabul etmiştir⁶⁹.

⁶⁵ Kurat, IV.- XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz..., s.217 ; Yakubovskiy, a.g.e., s.216.

⁶⁶ Cevdet Paşa Tarihi Seçmeler, Düz. Ve Sad. Sadi Irmak, Behçet Kemal Çağlar, c.I, İstanbul 1973, s.48-49 ; Mustafa Yazıcı, Tarihte 128 Türk Devleti İle 318 Devlet-356 Hükümet Başkanlarının Özellikleri (M.Ö. 220 - M.S. 1990), Ankara 1990, s.312 ; Caferoğlu, a.g.e., s.77.

⁶⁷ Ahmet Cevdet Paşa, " Kırım Ve Kafkas Tarihçesi ", (Hazır. Ahmet Özyaydın), Emel, sayı.221, Ankara Temmuz-Ağustos 1997, s.12.

⁶⁸ İncalcık, " Kırım Hanlığı" T.D.E.K., s.421.

⁶⁹ Ali Barut, " Kırım Hanlığı İle Kuzey-Batı Kafkasya İlişkilerinde Atalık Müessesesinin Yeri", Emel, sayı. 219, Ankara Mart-Nisan 1997, s.21 ; İncalcık, a.g.m., s.421 ; Kırımlı, a.g.m., s.1497 ; Çapraz, a.g.m., s.1528-1529 ; Aslanapa, a.g.m., s.24 ; Uzunçarşılı, a.g.e., s.132 ; Danişmend, a.g.e., s.335 ; Yakubovskiy, a.g.e., s.215.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIRIM HANLIĞI'NIN VE HANLARIN STATÜSÜ

1. "MÜMTAZ EYALET'LER"¹ ARASINDA KIRIM HANLIĞI'NIN DURUMU

Kırım Hanlığı, Karadeniz'in kuzeyindeki Altın Ordu kalıntısı diğer Türk devletleri ve kabilelerinin en büyüğü idi. Bunların en uzun ömürlüsü ve en son ortadan kaldırılanıdır². Aynı zamanda Kırım Hanlığı birçok bakımdan Altın Ordu'nun devamı şeklinde olup, eski Türk ve Moğol teşkilat ve etnik özelliklerini korumuştur³. Ancak Osmanlı Devletinin himayesine girmesiyle Osmanlı-Türk tesirine maruz kalmıştır.

Osmanlı Devleti, Kırım Hanlığı'nı Müslüman-Türk olması nedeniyle ayrı bir değerlendirmeye tabi tutmaktaydı⁴. Şüphesiz, bu konuda Kırım topraklarının Kuzey Karadeniz politikasındaki stratejik önemi ve Rusya ilişkileri için hayatiyeti etkili olmuştur. Kırım Hanlığı, Osmanlı ülkesinin herhangi bir eyaleti ile veya diğer devletler ile aynı oranda eşit kılınmamıştır. Bunu çok iyi ortaya koyan Yavuz Sultan Selim Kanunu aynen aşağıdaki gibidir. Öyleki; IV.Mehmet zamanında bile bu kanunun uygulanmış olması Kırım'ın statüsü için ilgi çekicidir⁵.

“ Eğer sual olunursa kim Moskof kralının Ali Osman Padişahı ile ceng-ü cidali yok, sulh-ü salâh üzre iken bu Tatar askeri başlı başına küme küme çapula gidip Moskof memalikini harab-ü yebab idüp, gâhice bizzat han hazretleri dahi yer

¹Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*,3.Bsk., İstanbul 1997, s.151 ; Feridun Emecen ve diğerleri, *Osmanlı Devleti Ve Medeniyeti Tarihi*, İstanbul 1994, s.224 ; Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, İsparta 1997, s.221-223. “Mümtaz Eyalet: Özel statüleri olan eyaletlere verilen isimdir. Bu tür eyaletlerin, özerk bir yapısı vardır. Kendilerine ait Divan teşkilatları olup, iç yönetiminde alabildiğine serbest, dışişlerinde ise kısmi bağımlı olan bir yönetim şekline sahiptirler. Örneğin Kırım Hanlığı, para basıp, hutbe okutup, hanların davalara baktığı bağımsız bir devlete ait olan yetkilerle donatılmıştı.” ; İlber Ortaylı,“ Türkiye’de Kırmılı Aydınlar”, *Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Kuruluş Ve Gelişmesine Hizmeti Geçen Türk Dünyası Aydınları Sempozyumu Bildirileri (23-26 Mayıs 1996)*, Kayseri 1996, s.453 ; Ayverdi, a.g.e., s.406. “ Fatih devrinden beri Kırım Hanlığı, Türk himayesinde yarı müstakil ve protokolda ise hükümdarlara mahsus muamele ve teşrifâta tâbi idiler.” ; Üçok, Mumcu, a.g.e., s.227.

²Gökbilgin, a.g.e., s.5.

³Curt Alinge, *Moğol Kanunları*, Çev. Çoşkun Üçok, Ankara 1967, s.33.

⁴Kocabaş, a.g.e., s.28.

⁵Emel, “Yavuz Sultan Selim’in Kanunu”, Yıl.3, c.II, Sayı:16, İstanbul Mayıs-Haziran1963, s.8-9.

götürmez asker ile Moskofun altını üstüne getirip durup oturacak halini komaz. Bu ne asıl sulh-ü salâhtır? Moskof kralı (Feshi sulh ettiniz) deyu devlete şikayet etmez mi? Ve tarafı Devlet-i Aliyeden han hazretleri muatep olmaz mı? Denir ise, Kırım Hanları, cet ve cet müstakil hutbe ve sikke sahibi padişah olup fatihi Mısır Sultan Selim Han-ı Evvele bunlar itaat edip hutbeyi Ali Osman namına kıraat ettiklerinde, Selim Han hazretleri, gayet durbin fikir ve âkibet endiş bir âkil padişah olmağın, bunların halini tefekkür ve teemmül idüp, Moskof memâlikini gereği gibi teftiş ve tefahhus eyledikte, Moskof memaliki, aksayı garbiyede vâki olup tâ zulemata değın içinde sâkin olan ecnası mahlûkat ki cümlesi dagî ve beyabâni, din ve millet bilmez, nef'ü zararı farketmez, hayat ve memat nedir anı bilmez, hayvan sıfat bir alay melâindir kim, hesabın Huday-ı Lemyezel bilür, cem'i Moskof memaliki, bu gûna akvamı kesireyi müştemil olup giderek, bunlar, bir âyin ve erkân tertip edip, kanun ve kaide üzere, bu hayvan sıfat olan mahlûkatı, Moskof kralları, eğer asker edinür ise Devleti Ali Osman'a bu melâinden hatıra hutur etmeyecek zarar terettüp edeceğını, vaktinin ukalâsı ile müşavere idüp, bu mahzurun def'i için, Moskof devleti kuvvetlenmesin deyu, Kırım Hanlarını, bâ hattı Hümayun müstakil müstebidi birrey idüp, Ali Osman, her ne miktar Moskof ile sulh olur ise, Kırım Hanları ol sulhte dahil değildir. Kırım Hanı ile Moskof, müstakil sulh olmağa muhtaçtır. Ve sulh olduğu halde dahi şu minval üzere sulh olur ki üç yıl tamamına değın, def'a def'a, Kalgay Sultan ve Nureddin Sultan ve Mirzalar çapula gidüp, üç yıl tamamında bizzat han hazretleri yer götürmez cemi Tatar askeri ile bir azim çapula gidüp, gene üç sene tamamında bulunan han böylece çapula gider. Bu ahval sulh olduğu haldedir. Eğer sulh olmaz ise, hemen her hafta ve her gün çapula gidip, sene başında han dahi cümle askeri ile çapul cüürüp Moskofları sair memleketlere satmağı kendilerine kâu kisb ederler. İşte Selim Hanın, Kırım Devletine vaz' ettiği kanun budur. Bu Kanunu terk edene Selim Hanın lâneti vardır. Sultan Selim Handan tâ Mehmet Han-ı Râbi' zamanı, ki bizim vaktimizdir, bu âna değın bu kanun terk olunmamıştır. Anın için Moskof kralları, kendü başı derdine düşüp devletinin nizamı haline kudretyab olmadığından Al-i Osman devleti ile Moskof beyninde cengü cidal olmayıp Al-i Osman sair küffar ile gaza ve cihada meşgul olmuştur. Yoksa, bu küffar öyle bir mel'undur ki, eğer beş on sene Tatarın çapulundan kurtulup refahı hal ile devletine filcümle nizam verecek olur ise bu melâine bir devlet mukabele edemeyip cümle

kazağı ve lehi istilâ edip Tuna yalılarına çıkacak olur ise bir dürlü Devlet-i Al-i Osmana rahat vermeyüp Maazallah belki Kırım'ı dahi istila ider. Huda, Selim Hanı Gaziye rahmet eyleye. Bu ahvalâtı mûlahaza eyleyip eyü tedarikini görmüş. Gene böyle iken ve halen Tatarın elinde zarü zebun iken Ejderhan etrafında sakin olan nice kabaili müstemil olan Heşdik Tatarı müslümanlarını ve Ejderhanı istila idüp bu takrible bahri Hazere dahi mâlik olup, nice gemiler tedarik eyleyip, gemiler ile Maverâünnehirde geylân zemini istila etmiş ve bu eyyamlarda Heyhat sahrasında ve Kırım civarında bazen Kalmuk askeri görünüp Moskof kralı birkaç kerre yüz bin asker tertip etmeğe kuvvet bulur oldu. Huda, encamını hayr eyleye. Kâr âgehanı devlete elzemi levazım olan mevaddandır ki bu kâfirin ahvalini mülâhaza ile, bunu, sair küffara kıyas etmeyüp, bunu tedarikini görüp, Selim Hanın kanununa müraat ile Kırım Hanlarını sair yere tâyin etmeyüp hemen bu kâfire musallat ideler. Zira bu kâfirden, Devlet-i Aliyeye zararı azim terettüp ideceğini ukalâ cezmediyorlar. Hemen Huda Devlet-i Aliyeyi ikaz eyleye ve Tatar devletini müebbet eyleye, Amin!"

Yavuz Sultan Selim, Mehmet Giray'la olan anlaşmazlığı nedeni ile hem de Kırım Hanlığı'nın Altın Ordu'nun devamı gibi hareket etmesinden endişelendiğinden dolayı, Mehmet Giray'ın Moskova'yı sıkıştırmasını sırf, Kırım Hanlığı kuvvetlenmesin diye önlemeye çalışmıştır. Şüphesiz, Kırım'a karşı Yavuz Sultan Selim'in tutarsız bir politikası olduğu sonucuna varsakta; Kırım hala Karadeniz'in en büyük egemeni konumundadır. Bu egemenlik maalesef sürekli tesirleri beraberinde taşıyacaktır⁶. İlk zamanlarda büyük oranda bağımsız olan Hanlık, sonraları Osmanlı nüfuzu altına girmeye başlamıştır. Bunun en önemli belirtileri Yavuz Sultan Selim zamanında Kırım Hanları ailesine mensup birisinin İstanbul'da rehin bulundurulması yönteminin oluşturulmasıdır. Diğer noktalardan birisi, Kırım Hanı tayin edilenlere hanlık âlameti olarak berat veya menşur ile kılıç ve sancak verilmesiydi⁷. En son olarakta II. İslâm Giray'ın hutbede padişahın adını okutmaya başlamış olmasıdır⁸.

⁶ Joseph Von Hammer, **Osmanlı Tarihi**, Çev. Mehmet Ata (Düz. Abdülkadir Karahan), c.I, İstanbul 1991, s.412 ; İnalçık, " Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşe'î...", s.21.

⁷ " Hatta Yavuz Sultan Selim zamanında Hanlar'a günde bin akçe, beraberinde olan Mirza ve Ağalara'da üçyüz akçe resmen maaş bağlanmıştır. Bu maaş bağlanma yöntemi tabiiyeti ve bağımsızlığı net olarak ortaya koymaktadır."

⁸ Gökbilgin, **a.g.e.**, s.2.

Kırım Hanlığı'nın bağımsızlığı veya tabiyeti konusunda çeşitli düşünceler ve varsayımlar ileri sürülmüştür. Yine de ilk zamanlardaki bağımsız durumları Osmanlı etkisi ile azalmaya başlamıştır. Kanunî Sultan Süleyman:

“ Kırım Hanları ma'zul olmazlar, eba'an ced sahib-i saltanat, sahib-i hutbe ve sahib-i sikke padişahlarıdır.”

demıştır. Böyle demiş olmasına rağmen Sahib Giray'ı da kendisi azledip yerine Devlet Giray'ın gelmesini sağlamıştır⁹. Bu nedenle Kırım Han'ları pozisyonlarını Osmanlı Devleti ile Rusya arasında sürekli korumaya çalışmıştır.

Öyle ki 1562 yılında Osmanlı Devleti, Kırım Hanı'na ilkbaharda Astrahan'a bir ordu göndereceğini ve Don - Volga arasında bir kanal açılacağını bildirerek Hanın da bu seferde hazır olmasını emretmiştir¹⁰. Ancak Kırım Hanı Devlet Giray, böyle bir durumda sıradan bir Osmanlı vilayeti durumuna düşeceğini düşünerek Padişahın bu seferden vazgeçirilmesine karar verdi¹¹. Sürekli mazeretler üretti, sürekli isteksiz davrandı ve sonuç olarak kanal projesi sırf bu nedenden dolayı olumsuzlukla sonuçlandı. Çok geçmeden 1637 yılında Mansuroğlu Beyi Kantimur ile İnalet Giray'ın mücadeleye tutuştuğunu görmekteyiz. Mücadele sonunda Kantimur İstanbul'a kaçmak zorunda kaldı. Daha sonra IV. Murat olaya el koyarak her ikisini de idam ettirdi. Bu olayda İstanbul, Kırım Hanlığı'nı zayıflatarak daha iyi itaat altında tutmak istemiştir. Nitekim Kantimur'a sessiz kalışı, daha sonraları da Nogay'ları nüfuzu altına almaya çalışması hep bunun göstergesiydi¹².

Kırım Hanları, Osmanlı Padişahının tabiyetlerini kabul etmekle beraber, yabancı ülkelere gönderdikleri namelerinde, kendilerini adeta bağımsız bir hükümdar olarak vasıflandırdıklarını, yazmış oldukları elkabdan anlayabiliyoruz. Adlarına para¹³ basıp, hutbe¹⁴ okutmaları ise onların statüsünü ortaya koymaya yetmektedir.

⁹ Gökbilgin. a.g.e., s.2.

¹⁰ Yücel, *Dış Türkler*, s.64.

¹¹ Radovan Samarcic, *Dünyayı Avuçlarında Tutan Adam Sokollu Mehmet Paşa*, Çev. Meral Gaspıralı, İstanbul 1995, s.238-239 ; *Mufassal Osmanlı Tarihi*, c.II, İstanbul 1958, s.1274 ; İnalçık, a.g.m., s.19-21 ; Balâ, a.g.m., s.748 ; Yücel a.g.e., s.64 ; Kurat, a.g.e., s.239 ve 236. “ Devlet Giray Han rehin sıfatıyla ülkesinde bulunmuş olmasından dolayı Osmanlı Devletinin siyasetini iyi öğrenme olanağı bulmuştu. Bundan dolayı mümkün olduğunca Kırım'ın bağımsızlığını ve çıkarlarını gözönünde tutmuştur.”

¹² İnalçık, “ Kırım Hanlığı”, T.D.E.K., s.429.

¹³ Muzaffer Ürekli, a.g.m., 205. “ Yüzü: Es-sultan Hacı Giray Bin Gıyaseddin Han. Arka Yüzü: Ortada Tarak Danga, çevrede; duribe beldeti Kırım 845.” ; Evliya Çelebi, a.g.e., s.387. “ Sikkelerinde (*Es-sultan Mehmet Giray Han İbn Selâmet Giray Han azze nasarehu duribe Bahçesaray*) cümlesi yazılıdır. Han akçesinin sekizi bir dirhem olup halis ayar, sırma gümüş beyaz akçedir.”

2. KIRIM HANLARI'NIN STATÜSÜ

Osmanlı Devleti, Kırım Hanlığını ilk zamanlar eşit bir kardeş devlet olarak görmekteydi. Uzun bir sürede tabiyetini bildirdiği halde, yine de Kırım Hanlığı Osmanlı Devlet hiyerarşisinde bağımsız hareket eden adeta bir ittifak ülke olarak kabul görmüştür. Han ve ileri gelen Mirzalar'da sonsuz saygı ile karşılanmıştır.

2.1. Kırım Hanlarının Protokoldeki Yerleri

Kırım Hanlığı Osmanlı nüfuzu altına girdikten sonra II. Mehmet Giray'ın azline kadar (1584) aileden veliahd olan birisi Kırım tahtına oturursa durum Padişaha arz edilirdi. Yeni Han'a Padişah tarafından hükümdarlık alâmeti olan berât yani menşur ile sancak yollanırdı. Yine özel hil'atlerden¹⁵, iki hil'at, kumaş ve beraberindeki Mirza'lara kırk kadar hil 'at ve Han'a iki donanmış at gönderilirdi. Kırım Hanlarına Osmanlı Hükümdarı tarafından küçük kardeş muamelesi yapılırdı. Fakat Osmanlı Devleti, 1578-1606 yılları arasında İran ve Avusturya ile uzun savaşa giriştiği yıllarda sürekli Kırım ordusuna olan ihtiyacı arttı. Kırım'ın Rus Kazak'larının saldırılarına maruz kalmasına bakılmaksızın, her yıl tehdit ve ısrarla sefere katılması istendi. II. Mehmet Giray ve Kalgay Adil Giray'ın bu savaşlarda Osmanlı Serdarlarının bir komutanı uygulaması görmeleri, Kırım'da ciddi muhalefetlere sebep oldu¹⁶. Osmanlı İmparatorluğunun da bu dönemde zayıflık geçirmesi, Kırımlıların açıkca isyan etmelerine neden olmuştur. II Mehmet Giray sadece isyan yoluna sapmakla kalmadı, aynı zamanda Kefe üzerinde hak iddia etti ve kenti kuşattı. Fakat İstanbul'dan gönderilen yeni Han İslâm Giray tarafından katlettilirdi (1584). Ama II. Mehmet

¹⁴ Evliya Çelebi, a.g.e., s.387. " Hutbelerinde sırası ile Hüda celle celâluhu, Muhammed Mustafa, dört halife ve Kerbelâ şehitlerinin adları söylendikten sonra Haremeynü's-şerefeyn hâdimi, Arap Acem, İrakeyn Meliki, karaların sultanı, denizlerin hakanı Sultan Mehmet Han İbn İbrahim Han, Ahî Gazi Murad Han İbn Sultan Ahmet Han deyip sonra Kıpçak ve Salgat sahibi, kuvvet ve kudret sahibi Sultan Gazi Mehmet Giray Han İbn Sultan Selamet Giray Han İbn Sultan... deyip tâ Sahib Giray, Hacı Giray, Mengli Giray Han'a varınca ecdat hanlar yâd edilir. Hutbeden sonra (İnnallahe ye'muru bi'l-adli ve'l-ihsan) âyetini okuyup hutbeyi tamamlarlar. Osmanlı Padişahlarını kendikilerinden önce söylerler. Çünkü Mekke ve Medine'nin Padişahı ve bütün Hanların tayini Osmanlı Devletinin elindedir. Hutbelerde okunan âyetlerin konuları hep Müslüman gazileri kafir ile savaşmaya teşvik âyetleri ve hadisleridir."

¹⁵Fuat Köprülü, " Hil'at", İ.A., c.V, İstanbul 1997, s.484. " Hil'at: Hükümdar tarafından düğün, zafer veya askeri teftiş münasebetiyle ödüllendirilmek amacıyla verilen kıymetli elbisedir. Hil'at sadece elbise şeklinde olmayıp, verilen şahsın önemine göre değişebilen ve başlık, kuşak, kılıç, omuz kayışı, at, sancak veya para olarak verilebilen bir taltif şeklidir. Sadece hükümdar hil'at verebilirdi. Emevilerde ilk defa görülen hil'at Ortaçağdaki İslâm Devletlerinde de mevcuttur."

¹⁶ Balâ, a.g.m., s.749.

Giray'ın oğlu Saâdet Giray, Kıpçak bozkırından Nogaylar ile gelerek İslâm Giray'ı kaçırdı ve Kefe önünde Osmanlı kuvvetleri ile çarpıştı. Nogaylar ve Don Kazakları ile birlikte tekrar ikinci kez saldırdı ama başarılı olamadı. Nihayet II. İslâm Giray Osmanlı desteği ile tahta oturdu ve sorunlar bitti. II. İslâm Giray ilk defa olarak, hutbede padişahın adını da okutmaya başlattı¹⁷. Ancak daha sonraki dönemlerde; yani II. Mehmet Giray'ın yerine tayin edilen İslâm Giray'dan sonra artık Han tayinini Osmanlı Devleti eline aldı. Bundan sonra Han'ların derecesi azalmış, seferlerde ve protokolde Vezir derecesine inmiştir. Fakat yine de Kırım Hanları, Divan'ı olan, adına para bastıran ve Hutbe okutturan adeta bağımsız bir hükümdar idiler.

Gâzi Giray'ın Hanlığı zamanında ilk kez, Kırım Hanları Vezir-i Azâm ve Serdar-ı Ekrem'den daha aşağıda görülmüştür. Serdar-ı Ekrem Koca Sinan Paşa'nın sadareti zamanına kadar bu durum farklı idi. Nitekim Kânuni zamanında Boğdan seferinde Kırım Hanı Sahip Giray Han sefere davet edilmiş, gelince Rumeli Beylerbeyi bütün beraberindekilerle karşılamaya gönderilmişdi. Han, bu suretle ordugâhın dışındaki harem kapısından iç hareme kadar Özengi Ağaları yaya olarak yanında yürümüşler ve önüne düşüp Padişahın bulunduğu yere kadar götürüp atından indirmişlerdir. Bundan sonra Vezir-i Azâm Han'ın koltuğuna girip diğer vezirler rikâbında yürüyerek Kanuni Sultan Süleyman'ın huzuruna götürmüşlerdir. Kânuni Sultan Süleyman, Kırım Hanını karşılayıp sağ tarafına kurdurduğu ayrı bir tahta oturmasını işaret etmiştir. Kırım Hanı yanyana oturmaya tereddüt edip tahtı biraz yana çekip oturmuş ve Padişah Han'a:

“Han kardeş, hoş geldiniz” diye aşinalık etmiştir.

Vezir-i Azâm Koca Sinan Paşa zamanına kadar, Kırım Hanı geldiği zaman Vezir-i Azâm'ın onu yaya olarak karşılaması ve ayrılışında da aynı şekilde hareketi uygun kabul edilir iken; 1593 yılındaki Avusturya seferinde Kırım Han'ı Gâzi Giray orduya geldiği zaman Koca Sinan Paşa, eşit muamelesi yaparak Han'ı at üzerinde karşılayıp kendi çadırına indirip sağ tarafına oturtmuştu¹⁸. Daha sonraki tarihlerde Kırım Hanlarının Padişah tarafından kabullerinde Padişah, bir kaç adım yürüyerek Kırım

¹⁷ İnalçık, a.g.m., s.423-424.

¹⁸ Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, Çev. Zuhuri Danışman, c.I, İstanbul 1967, s.94.

Hanını karşılar ve Han ya mak'ad veya yere serilen ehram üzerine oturtuldu. Kırım Hanı Padişahın elini veya eteğini öperdi¹⁹.

Kırım Hanları, tamamen Osmanlı nüfuzu altına girip valiler gibi azl ve tayin edilir oldukları yüzyıllarda, bir Kırım Hanı tayin edilince Osmanlı hükümdarı tarafından kendisine Reisü'l-küttab aracılığıyla berat ve emir-i âlem eliyle sancak ve iki tuğ verilip hükümdar tarafından da altın düğmeli kırmızı kadifeye dikilmiş samur ile kapanıçe, kalpak üzerine iki mücevher top sorguç, kılıç, tirkeş bir adet hançer divan rahtlı abayı yani merasime mahsus donanmış bir at ve beşbin sikke-i hasene verilmesi kanundu²⁰. Kırım Hanları divanda tahta cülüs edince Han'ın Şeyhülislâm'ı yeni hükümdarın beline kılıç kuşatıp eline bir Kur-ân verir ve *"Padişah'ım, kitabı'l-lahın hükmünden hariç bir şey etme."* diyerek Fâtiha okur ve sonra tebrik yapılırdı²¹.

Vezir-i Azâm'ların askeri mevkilerine rağmen Kırım Hanlar'ının protokoldeki dereceleri Vezir-i Azâm'dan yukarı idi; örneğin Padişah tarafından kabullerinde ehram veya bir minder üzerine otururlardı; halbuki Vezir-iAzâm XVII. Yüzyıl ortalarından itibaren Padişah huzurunda ayakta dururdu; yine Kırım Han'ı ata biner veya attan inerken Padişahlara mahsus binek tahtası üzerine ve Vezir-i Azâm'lar ise iskemle üzerine basarlardı.

XVII. Yüzyıl başlarında Kırım Hanlarının, Osmanlı protokolünde dereceleri Rumeli Beylerbeyi derecesinde sayılmış ve kendilerine iki tuğ ve iki sancak verilip yedi kat mehterhaneleri olmasına izin verilmiştir. Fakat bunların ayrıca kendilerinin özel mehter takımları ve saltanat kanun ve kâideleri de vardı²². XVII. Yüzyılın sonu, 1683-1690 savaş yıllarında Kırım Hanı Hacı Giray'ın Osmanlı Devleti ile olan ilişkisi ile Hanların eski prestijlerini sağladığı görülmektedir. Savaşta Ruslar'ın Kırım'ı istila girişimlerine karşı Kırımlıların başarılı savunması ve Besarabya'da Leh kuvvetlerinin saldırılarını bertaraf etmeleri ilk felaketli savaş yıllarında Osmanlıları büyük bir endişeden kurtardı. Bundan başka Kırım kuvvetlerinin 1688'de Sırbistan'da Kaçanik boğazında Habsburg ordusunu püskürtmesi savaşın gidişinde bir dönüm noktası oldu ve

¹⁹ Silahdar Fındıklılı Mehmet Ağa, *Nusretname*, Sad. İsmet Parmaksızoğlu, c.II, İstanbul 1962-1963, s.411 ve 495.

²⁰ Naima, a.g.e., c.I, s.94 ; Silahdar Fındıklılı Mehmet Ağa, a.g.e., İsmet Parmaksızoğlu, c.I, İstanbul 1962-1963, s.567.

²¹ Evliya Çelebi, a.g.e., c.VIII, İstanbul 1984, s.33.

²² Uzunçarşılı, a.g.e., 4.Bsk., c.III, Kıs.,II, Ankara 1988, s.33 ; Evliya Çelebi, a.g.e., c.VII, s.386.

Osmanlıları rahatlattı. Hacı Selim Giray savaşın sonuna kadar sık sık değişen Sadrazamlar ve Padişahlar karşısında uzun zaman makamını koruyarak, İstanbul'da etkin biri oldu. Hatta ilk kez bir padişah sadrazamını seçerken, Kırım Hanı'nın düşüncesine başvurdu. Bu olay ile Kırım Han'ları eski prestijlerine kısa bir sürede olsa ulaşmış oldular²³.

Sefer esnasında gerek Kırım Hanının ve gerek Kalgay veya Hanzadelerin birisinin Tatar kuvvetleriyle orduya gelişlerinde top ve tüfeklerle karşılanmak suretiyle şenlik yapılması adetti²⁴.

2.2. Kırım Hanlarının Padişah Tarafından Kabulleri

Kırım Hanlarının İstanbul'a gidiş ve gelişlerinde özel törenler yapılırdı.

Kırım Hanı yeni Han olmuşsa huzura kabul olunup Arz Ağaları tarafından kanun üzere başına, Hanlara özel iki tarafı iki mücevherli top sorguğuyla işlenmiş yeşil çuhadan dikilmiş samur kalpak ve Darü'ssaade Ağası tarafından arkasına dokuz adet altın düğmeli ve sırma çaprastlı kırmızı kadifeye kaplı samur "*Kapaniçe*" giydirilip, Silahdar Ağa tarafından da beline mücevherli kılıç ve incili tirkeş, ok ve yay takılırdı.

Yeni Han, Padişah huzurundan çıktıktan sonra altına divan günlerine özel eğerli ve abâyi ile süslenmiş altın zincirli at çekilir ve maiyyetine de hil'atler ihsan olunur. Bundan başka Han'a bir sandık içinde otuz bin kuruş veyahut beş bin ile onbeş bin arasında altın verilirdi. Kırım Hanı daha evvelde kaydedildiği üzere Padişah tarafından üç adım yürünerek karşılanır ve ehram veya mak'ad üzerine oturup biraz görüşülürdü²⁵.

Kırım Hanı, Padişah huzurundan çıktıktan sonra kendisine verilen donanmış ata binerek ikâmetine ayrılmış olan konağa gelir. İstanbul'da kaç gün kalırsa kendisinin ve beraberindekilerinin bütün masrafları hazine tarafından karşılanırdı. Kırım Hanını tayininden sonra Vezir-i Azâm ile diğer Vezirler, Devlet Ricali tebrik ederlerdi.

Kırım Hanı tayin olunan kişi, İstanbul'da değil ise, Hanlık alameti olan berat, sancak, hil'at, kılıç ve diğer eşyalar özel bir memurla gönderilirdi. Han bunları törenle karşılar, bundan sonra yeni Kırım Hanı kendisine Padişah tarafından gönderilen Nâme-i

²³ İnalçık, a.g.m., s.425.

²⁴ Silahdar Fındıklılı Mehmet Ağa, a.g.e., c.I, s.271.

²⁵ Silahdar Fındıklılı Mehmet Ağa, a.g.e., c.II, s.99.

Hümayun ile yol harçlığı olan parayı aldıktan sonra Padişah nerede ise oraya gelir ve törenle karşılanırdı; Han yol yorgunluğu çıktıktan sonra huzura kabul olunurdu. Eğer yeni Han olacak kişi, Rodos veya başka bir adada yada Rumeli Çiftliğinde oturuyorsa, acele davet olunarak gelişinde tören yapılırdı.

Osmanlı ülkesinde rehin bulunan Kırım Hanzadeleri tebriklerde ve törenlerde Vezirlerin üstünde kabul edilirdi. İstanbul'da bulunan veya bayramdan önce Rumeli'deki yakın yerlerden davet edilen bazı Hanzadeler bayramlarda en önde Padişah'ı tebrik ederlerdi. Bayram nedeniyle başkente davet edilen Hanzadelere kaldıkları sürece masrafları için ödeme yapılırdı²⁶.

2.3. Kırım Hanları İle Yapılan Yazışmaların Özellikleri Ve Kullanılan Elkab²⁷

Kırım Hanı ve Kalgay'dan sonraki Nureddin, Hanın Annesi, Hanın Hatunu ve Kırım Mirzaları yaptıkları yazışmalarda uygun bir üslup ve diplomatik incelik göstermekteydiler²⁸.

Kırım Hanları fermanlarına üç keşideli fakat kavissiz olarak tuğra çekerler ve tuğranın sonuna da **“sözümüz”** yani fermanımız, emrimiz ibaresini yazdırırlardı; Hanların tuğraları Osmanlı Padişahlarınıninki gibi fermanın üstüne ve orta yerine çekilmeyip üste fakat sağa, satırın baş tarafına çekilirdi. Hanlar tabî oldukları Osmanlı Padişahlarına gönderdikleri nâmenin sonuna imza korlar veya mühür basarlardı²⁹. Kırım Hanları Padişah'a gönderdikleri nâmelerde müfred-i muhatap yani **“sen”** diye yazarlardı³⁰; bunu çoğul olarak **“siz”** tabiriyle kullanmamalarını sebep yalnız Padişah'a bağlı olduklarını göstermek içindir³¹.

Yine Hanların nâmesinde, **“Gerey'ler”** soyunda kullanılan **“Tarak damga”**

²⁶ Uzunçarşılı, a.g.e., s.33.

²⁷ Mübahat S. Kütükoğlu, **Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)**, İstanbul 1994, s.101-107. “Elkab: Yüksek rütbe sahiplerine verilen resmi ünvanlara denir.” ; Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, 8.Bsk., Ankara 1988, s.257. “Sadrâzamlara: Fehâmetlü devletlü; Sadrâzamlık etmişlere: übbehtlü devletlü; Seraskere: Devletlü siyadetlü; Müşürlere, Padişah Damatlarına: Devletlü utüfetlü; Saraydaki Kızlarağasına; Devletlü inayetlü, Sarıklılara: Mekrûmetlü; faziletlü, semahatlü yazılırdı elkablarında.”

²⁸ Kurat, a.g.e., s.229.

²⁹ Uzunçarşılı, a.g.e., s.29.

³⁰ Silahdar Fındıklılı Mehmet Ağa, a.g.e., c.II, s.98.

³¹ Uzunçarşılı, a.g.e., s.29.

bulunurdu; bu *“Tarak damga”* Kırım Han’larının sikkelerine konurdu. Nâmelerin ve Tarhanlık yarlıklarının dili ise, Altın Ordu’dan devralınan *“Edebi Kıpçak Türkçesi”* idi³².

Osmanlı Devletinin hükümdarı, Kırım Hanı’na nâme ismiyle tahrirât gönderirdi. Gönderilen bu nâmelerin baş tarafında yer alan elkab farklılık gösterse de en çok kullanılanı aynen şöyledir;

*“Cenab-ı emâret-meab, eyâlet-nisâb, devlet-iktisâb zü’l-kadri’l-etem ve’l-fahri’l-esem el-mahfuf bi mezîd-i inayeti’l-meliki’l-mennan Kırım Hanı Gâzi Giray Han dâmet mealîhu”*³³.

Veliaht olan Kalgay Sultan’a da yazılan elkab ise;

“Halefü’s-selâtini’l-kiram (veya izam) şerefü’l-havakînîl-ızam (veya fiham) Kalgay Saâdet Giray dâme ulüvvühü.”

Bir Kalgay’lık beratındaki ünvanında şu şekilde tespit edilmiştir³⁴.

“Çün tevâlî-i eltâf-ı ilâhî ve tetâlî-i a’tâf-ı nâ-mütenâhî ber-müceb-i fehvâyı-ve in teuddü ni’meta’llahi lâtuhsûhâ-şân-ı refi’ü’l-mekânımda ol dereceden âlî ve ol mertebeden müte’âlîdirki...”

Bunlardan başka Kırım Han’larının kardeşlerine de elkab yazılırdı.

Yine Kırım’ı da dahil eden Osmanlı Padişah’ının elkabı da tabiyet açısından ilgi çekicidir; Bir çok eyalet ve memleketten söz edildikten sonra *“ve cemian Kürdistan ve Rum ve Türk ve Tataristan ve Çerakise ve Kabartıyan ve Gürcistan ve Deşt-i Kıpçak ve eyâlet-i Tatar’a dair ol havalilerde vaki umum Suğnak ve Vilayet-i Kefe ve etrafında vaki cümle oymakan ve muzafatı ile ...”*³⁵

Yukarıdaki tabiyete ilişkin elkab genelde Kırım Hanları tarafından kabul görmüşse de, onlar yine tam bağımsız bir hükümdar gibi kendileri için özel elkab kullanmışlardır;

“Uluğ Orda ve Uluğ Yurt’nun ve Deşt-i Kıpçak’nın ve taht-ı Kırım’nun ve sansız köb çeriünün sağışsız Tatarının ve Tağ ara Çerkesnin ve Tat bile Tugaçnın

³² Kurat, a.g.e., s.229. “Edebi Kıpçak Türkçesi diğer adıyla Tatarca’dır.”

³³ B.O.A., Mühimme Defteri, No: 66, s.1-2.

³⁴ Küttükoğlu, a.g.e., s.128.

³⁵ Uzunçarşılı, a.g.e., s.28-29 ; Küttükoğlu, a.g.e., s.148.

Uluğ Padişahı ve hem Uluğ Han'ı bulgan emaretmeab eyalet nisâb saadet iktisab azametlü ve rif'atlü ve sehavetlü ...³⁶

Han'dan sonra gelen Kalgay'ın elkabı ise "**Han**" yerine "**Sultan**" lakabı ile ayrılıyordu;

"Uluğ Orda ve Uluğ Yurt'nun ve Deşt-i Kıpçak'nın ve Taht-ı Kırım'nun ve sansız köb Tatarının ve sağışsız Nogay'nın ve Tağ ara Çerkesnin ve Tat bile Tugaçnın uluğ Padişahı ve hem uluğ Sultanı izzetlü ve rif'atlü Kagılgay Sultan ...³⁷"

Han'ın kullandığı elkabda, Hanlığın egemenliğinde bulunan ülkeler görülmekte idi. Ayrıca Kırım Hanı tüm Kırım ordusunun Başkomutanı sayılmakta idi; Kalgay'a ise sadece Nogayların bağlı olduğunu ortaya koymaktaydı.

2.4. Kabile Aristokrasisinin Önemi

Kırım Hanlığı'nı ayakta tutan ve geleceğini yönlendiren yegane güçlerin başında Kabile Aristokrasisi gelmektedir³⁸. Devlet otoritesi; Han ailesi ve soyu, Osmanlı Devletinin etkisi ve en son olarakda Kabile Aristokrasisi sacayağının üstüne kurulmuştu³⁹.

Hanlığın hiyerarşik yapısı içinde sıralama Han, Oğulları, Karaçu denen Kabile Beyleri ve İçki Beyleri⁴⁰ bulunmaktadır. Yine I. Mehmet Giray'la Lehistan - Litvanya Kralının yaptığı barış anlaşmasında hiyerarşi sıralaması: Han'ın kendisi, en büyük oğlu⁴¹, Han'ın diğer oğulları, önemli makamlardaki Sultanlar, Oğlanlar, Kabile Beyleri, Mirzalar, Han'a sarayda ve dışarıda hizmet eden nökerler olarak kaleme alınmıştır⁴². Şu

³⁶ Kurat, a.g.e., s.429. " Haziran - Temmuz 1637 yılında Kırım Han'ı Bahadır Giray'dan İsveç Kraliçesine gönderilen mektubun baş tarafı şöyledir :

(Tuğra) : Bahadır Giray Sultan Bin Selamet Giray Han Sözümtüz :

Uluğ Orda ve Uluğ Yurt'nın ve Deşt-i Kıpçak'nın ve tahtı Kırım'nın ve sansız Köp Tatarın ve sağışsız Nogay'nın ve Tağ Çerkesnin ve Tat bile Tügeçnin on kolnın ve sol kolnın uluğ Padişahı bulgan devletlü ve saadetlü ve şevketlü ve azametlü ve şecaatlü babamız Han'ı alişan ve Hakan'ı zişan hazretleriyle sizin ecdadımız krallar havakın-ı salifia rahamuhun Allah'u aleyhim ecmain hazretleri dost olup..."

³⁷ Kurat, a.g.e., s.228-229.

³⁸ Ülküsal, a.g.e., s.31.

³⁹ Ülküsal, a.g.e., s.32. " Han Divanına katılıp oylarını kullanıyorlardı. Olumsuz oy verdikleri takdirde olumlu karar alınmıyordu. Şirin Beyleri, çoğu zaman, Hanların tayin ve azillerinde, Osmanlı Padişah'ı, Sadr-ı Azam'ı ve Şeyhülislâm'ı ile mutabakat halinde olup büyük rol oynuyorlardı. Bu yüzden hanlar üzerinde nüfuz sahibi idiler."

⁴⁰ İçki Beyleri : Han'ın hizmetindeki beylere denir.

⁴¹ Sözü edilen büyük oğul Bahadır Giray'dır.

⁴² Halil İnalçık, " Han Ve Kabile Aristokrasisi: I. Sahib Giray Döneminde Kırım Hanlığı", **Emel**, Sayı:134, Yıl:34, Ankara Ocak - Şubat 1983, s.53.

hali ile diğer Moğol Devletlerinde olduğu üzere, Kırım Hanlığında da Karaçu veya Karaçi denen Kabile Konfederasyonunun desteği ve etkisi kaçınılmaz görülmektedir. Hanın tahtda kalmasındaki en önemli unsur Kabile Konfederasyonunun desteğidir. Bu durum zaten egemen güç olduklarından fiili bir durumdur. Fiili durumu engellemek için zaman zaman iki yol izlenmiştir. Türk - Moğol Devletlerinde tahta oturan kişinin otoritesinin, Tanrı isteğinden geldiğine ve hiçbir insanın onu değiştiremeyeceği öne sürülmüştür. Yine de bu kural uygulamada beylerin tercihine yenilmiştir. Diğer yol ise klasik olup, güç dengesini kurmak ve ortaya çıkan nötürize durumdan yararlanma yoludur. Yani beylere karşılık ya yeni bir boy zümresi türetirsiniz, ya da sadakatle hizmet eden saray görevlilerinin her yönden güçlendirilmesini sağlarsınız. Her iki durumda maalesef uygulanmasında pratik yararlar sağladığını görmek mümkün değildir. Yine Kırım Hanları, Şirinlerin desteğini sağlamak amacıyla kızlarını onlarla evlendirerek, akrabalık bağları kurmayı gelenek haline getirmişlerdir⁴³.

Kabile Aristokrasisini egemen kılan unsurların başında askeri güçleri, Hanlık Divanında kararlara ortak olmaları, ekonomik durumlarının sahip oldukları toprak⁴⁴ ve hayvanlar ile çok iyi durumda olması ile en önemlisi tüm beylerin Şirin Beyi idaresi altında tek vücut hareket etmeleridir⁴⁵. Bu son sayılan unsur gücün oluşumundan ziyade kullanımındaki etkinliği artırmada oynadığı rol açısından önem taşır.

2.4.1. Kırım Kabile Aristokrasisinin Gücü

Hanlığın tüm siyasi durumunun ve geleceğinin şekillenmesinde Karaçu Beylerinin rolü belirleyici durumundaydı⁴⁶. Görünüş denilen Han Divanındaki toplantılarda, karar mekanizmasının içinde beylerde bulunmaktaydı. Eğer onay verirlerse kararların uygulanma süresi ve etkisi artmaktaydı. Yok Han'ın karar ve politikasını beğenmezlerse tümü veya biri toplantıya katılmayarak protesto ederdi. Hele tüm beyler protesto ederek, birliklerini Tamgalarının kayalara yazılı olduğu *Kayalar-*

⁴³ Bronevskiy, a.g.e., s.41 ; İncalcık, a.g.m., s.56.

⁴⁴ Ülküsal, a.g.e., s.32. “ Kırım'ın doğu kesimindeki topraklar Şirin Kabilesinin elinde idi. Mansur Kabilesine ait bölgeyi Or ile yarımada'nın kuzey bölümüne giren topraklar oluşturuyordu. Karasu Bazar ve etrafındaki topraklar Barın ve Argın kabileleri arasında paylaşılıyordu.”

⁴⁵ İncalcık, a.g.m., s.56.

⁴⁶ Baron De Tott, a.g.e., s.124.

Altı denen kutsal yere götürdüklerinde, han tamamen güçsüz kalırdı. Şu hali ile Han, devletin idaresinde beylerle hemfikir olmak zorundadır⁴⁷.

Han seçimindeki Kabile Aristokrasisinin rolü de çok önemlidir⁴⁸. Çünkü gücünün zirveye ulaşmasının en önemli göstergesi, han seçiminde belirleyici olmalarıdır. Zaten han adayları öncelikle Beylerin sonra Osmanlı Devletinin onayını alma yoluna sürekli gitmişlerdir ki⁴⁹; bu uygulama da ortaya önemli ipuçları çıkarmaktadır. Han olacak veya olan kişinin ayakta durması, otoritesini ülkede kurabilmesi için Beylerin desteğini almak durumundadır⁵⁰.

Kırım Hanlığı'nın, askeri gücünün büyük bir kısmını Kabile Aristokrasisi oluşturmaktadır⁵¹. Şöyle ki; 1543'te ikinci Çerkezistan seferinde Kabilelerin sadece seçme birlikleri sefere katıldığında, Şirinlerin 5.000, Argın ve Kıpçakların 3.000 ve Mangıtların gücü ise 2.000 civarındaydı. Bunlarda 10.000 adet ederdiki Bu ordunun önemli bir kısmını oluşturan güçtü. İstendiğinde sırf Şirinlerin 20.000 civarında bir gücü tek başına çıkardığıda görülmüştür⁵². Bu sayılar büyük bir askeri gücü ve teşkilatı ortaya koymaktadır.

Kabilelerin bir diğer güçleri de ekonomi alanındaki üstünlükleridir. Ülkenin geniş topraklarından alabildiğince yararlanmaktadırlar. Bu topraklar sayesinde tarım ve hayvancılık gelirleri çok yüksektir⁵³. Savaşlara sürekli ganimet elde etmek amacıyla katılmışlardır. Ganimetin büyük gelir kaynağı olduğunu düşünmüşlerdir ve ganimetin az olduğu seferlere katılmaya yanaşmadıkları bile olmuştur⁵⁴. Tüm bu ekonomik kazançları ile etkin olmaları doğal hale gelmişti. Çünkü; Han sefer masrafları ve zaman zaman devletin harcamaları için bile beylerden özel vergiler almak zorunda kalmıştır⁵⁵.

⁴⁷ İnalçık, "Han Ve Kabile Aristokrasisi...", s.54-55.

⁴⁸ İnalçık, "Kırım Hanlığı", İ.A., s.748.

⁴⁹ Abdullah Soysal, "Saadet Giray Han'dan Sahib Giray Han Devrine Kadar", *Emel*, c.II, Sayı: 18, İstanbul Eylül - Ekim 1963, s.5.

⁵⁰ Kurat, a.g.e., s.217 ; İnalçık, "Kırım Hanlığı", T.D.E.K., s.430.

⁵¹ Ülküsal, a.g.e., s.32.

⁵² İnalçık, "Han Ve Kabile Aristokrasisi...", s.54.

⁵³ Gözaydın, a.g.e., s.36-37 ; Ülküsal, a.g.e., s.32.

⁵⁴ İnalçık, a.g.m., s.57. "Kanuni Sultan Süleyman 1547'de Kırımlıları İran'a karşı yapılan sefere davet ettiğinde Sahib Giray, Kırım Beylerinin sözcüsü olarak; bu uzak Müslüman ülkesine yapılacak sefere katılacak olan her Kırım askeri için 5.000 akçe veya 83 düka altın verilmesini istedi. Çünkü Kırım askeri Osmanlı askeri gibi maaş almıyor tek seferden kazancı ganimetdi. Konuda anlaşma sağlanamayınca Kırımlılar İran seferine katılmadılar. Fakat Beylerin sefere karşı olmaları Han ile Osmanlı Devleti arasında anlaşmazlığın çıkmasına neden oldu."

⁵⁵ Gözaydın, a.g.e., s.37.

Buraya kadar gelinen nokta da; geleneklere göre Kabile Aristokrasisi, devlet otoritesinin bir ayağı, askeri teşkilatın en büyük ortağı, ekonomik zenginliğinde küçümsenmeyecek sahibi olarak Kırım Hanlığı'nın yaşamında önemli bir yere sahiptir⁵⁶.

2.4.2. Kırım Kabile Aristokrasisinin Üyeleri

Kırım Hanlığı'nın ilk kuruluşundan, XVI. Yüzyılın ilk yarısına değin öncelik sırasına göre Kabile Aristokrasisinin üyeleri; Şirinler, Barınlar, Argınlar ve Kıpçaklar şeklindedir⁵⁷.

XVI. Yüzyılın ilk yarısında, kabile aristokrasisi arasında öncelik ve iktidar yüzünden mücadeleler olmuştur. Ama yine de Şirinler tüm bu mücadelelerde sürekli güçlerini korumayı başarmışlardır.

XVII. Yüzyıla gelindiğinde Kabile Aristokrasisi; Şirinler, Mansuroğlu, Sicuvut, Argınlar ve Barınlar olarak sıralanmıştır⁵⁸. Sahib Giray zamanında Karaçi Beyleri arasına Sicivutlar yükseltilmiştir⁵⁹. Sıralama zaman zaman ve de kaynaktan kaynağa değişmişse de üyeleri bu kabilelerden oluşmaktadır.

2.4.3. Kabilelerde Bey Seçimi

Kabilelerin askeri, ekonomik ve siyasi güçlerinin oluşu, bey olabilmenin arzusunu sürekli artırmıştır. Gerçi Türk ve Moğol kabilelerinde olduğu gibi tüm kurallar Kırım kabileleri içinde geçerliydi. Ancak içerdeki mücadeleyi şiddetlendiren hususların yanında dış etkilerde sürekli olmaktadır. Dışarıdaki etkilerin başında Kırım Hanı'nın kendisini destekleyecek kişiyi bilhassa Şirinlerde Bey yapmak istemesi ile Osmanlı Devletinin müdahaleleridir⁶⁰.

Kabile içinde bey olmanın ananevi temel kuralı yaşça büyüklüktür⁶¹. Ancak yağma akınları yapmak için kabile askerini birleştirip örgütlemeye en uygun liderin başa geçmesi tercih edildiğinde sıkça görülmüştür. Yine de elinde bir miktar gücü olan

⁵⁶ İnalçık, "Giray", s.787.

⁵⁷ İnalçık, "Han Ve Kabile Aristokrasisi...", s.54.

⁵⁸ Togan, a.g.e., s.363 ; Baron De Tott, a.g.e., s.124.

⁵⁹ İnalçık, "Kırım Hanlığı", T.D.E.K., s.430 ; Ülküsal, a.g.e., s.31. " Şirin, Argın, Barın ve Mansur iken zamanla Sicuut kabileside katılmıştır."

⁶⁰ İnalçık, "Han Ve Kabile Aristokrasisi...", s.59-60. " Şirinlerin ileri gelenlerinden Mamış ve Bahtiyar Beyler arasında 1524'de iktidar kavgası bu konuya iyi bir örnektir."

⁶¹ Baron De Tott, a.g.e., s.124 ; İnalçık, " Kırım Hanlığı", T.D.E.K., s.430.

herkesin liderlik için mücadele ettikleri de bilinmektedir. Bir de unutmamak gerekir ki beyler ölmeden evvel, çoğu zaman ünvanı oğullarına bırakmayı da denemişlerdir⁶².

Konfederasyonun liderliği ise zaman zaman mücadele konusu olmuşsa da, asla Şirinler bu konuda taviz vermemiştir⁶³. 1523 – 1541 yılları arasında Mangıtlar, Nogayların desteği ile Şirinlerin konumuna yükselmek istemişse de beyleri Baki Bey öldürülerek, girişim önlenmiştir⁶⁴. Başka bir girişimde Kırım tarihinde söz konusu olmamıştır.

3. 1478'DEN SONRAKİ GELİŞMELER

Osmanlı Devleti, Kırım Hanlığı'nı 1478 yılında tam anlamıyla kendine bağlamıştır. Bu açıdan 1478 yılından önce Osmanlı etkisi yerine Moğol etkisi ağırlıklı olmuştur. 1478 yılından sonra ise Osmanlı-Türk etkisini tüm açıklığıyla görmekteyiz⁶⁵.

3.1.İdari Alandaki Gelişmeler

3.1.1.Cengiz Yasasına⁶⁶ Göre Han Seçimi

Kırım Hanlığı, Altın Ordu Devletinin bir devamı niteliğinde olduğundan, eskiden uygulandığı gibi Cengiz yasaları aynen 16. Ve 17. Yüzyıllarda da kendisi içinde geçerliydi⁶⁷. Altın Ordu Devletinde olduğu gibi devletin gerçek egemen gücü, askeri kabile kuvvetlerinin başındaki aristokrasi idi. Öyle ki Altın Ordu Devletinin son zamanlarında bulunan kabileler, Kırım Hanlığı'nda da güçlerini koruyarak aynen devam etmekteydiler⁶⁸. Kendi aralarındaki hiyerarşiye göre kabilelerin başında Şirin'ler bulunmaktaydı ve bu kabilenin beyi "**Baş Bey**" ünvanını da taşırdı.

Kabileler beylerini kendileri seçer ve seçilenler, Han tarafından sadece onaylanırdı. Bu beylerin onayı olmadan önemli hiç bir karar alınamazdı. Bu denli güçlü beyler, aynı zamanda Giray sülalesine mensup kişilerden birini Han ilan etmede de en büyük merci idi. Eğer beyler anlaşarak bir kimseyi Han kabul ederlerse sorun çıkmadan

⁶² İnalçık, "Han Ve Kabile Aristokrasisi...", s.61.

⁶³ Ülküsal, a.g.e., s.32.

⁶⁴ İnalçık, a.g.m., s.62.

⁶⁵ Kurat, a.g.e., s.217.

⁶⁶ B.Y. Vladimircon, **Cengiz Han**, Çev. Hasan Ali Ediz, İstanbul 1950, s.117 ; Curt Alinge, a.g.e., s.33.

⁶⁷ Balâ, a.g.m., s.753.

⁶⁸ İnalçık, "Yeni Vesikalara Göre Kırım Hanlığının Osmanlı Tabiliğine...", s.199. "Başta Şirin, Kongırat ve Barınlar; Kırım ve Altın Ordu Aristokrasisinin önde gelen Kabileleriydi."

o kişi hanlık makamına otururdu. Ama beyler kendi aralarında anlaşmazlığa düşerek, Giray sülalesinden gelen Han adayları arasında değişik kişileri desteklerlerse, ülkede kargaşalığın çıkmasına neden olunurdu⁶⁹.

Han adaylarından biri ülkede gerekli desteği toptan sağlayamazsa, mecburen her biri dışarıdan destek aramak zorunda kalırdı. Ya Rusya Knezliği'nin ya Lehistan-Litvanya Krallığı'nın ya da Cenevizli'lerin desteğini sağlayarak parçalanmış kabile himayesinin yerini doldurmayı denerlerdi. Tüm bu olanlar da maalesef ülkenin zayıflamasına gittikçe kargaşa içine düşmesine neden oluyordu. Örneğin; Hacı Giray'ın ölümü sonrası geride bıraktığı, kimi kaynaklara göre 12, kimi kaynaklara göre 9 kardeşten üçü Han olmak istedi. Kabileler arasında birlik de sağlanamayınca uzun ve büyük bir taht mücadelesi başlamıştır.

Görüldüğü üzere Han seçimi kurallarının işleminin en önemli iki ayağını kabilelerin ittifakı veya ittifak olmazsa her türlü hile ve destekle diğer adayların bertaraf edilmesi oluştuyordu. Yine de Hanlığa gelecek kişinin Cengiz yasasına göre Giray sülalesinden olması kuraldı. Aynı zamanda Han'ın yerine geçmeye aday yani Velihaht da, Han gibi halk tarafından seçilmek zorundaydı ve bu da kuraldı. Han'ın yerine geçecek kişiye Kalgay denirdi⁷⁰. Kalgay atamasında, Han'ın büyük kardeşlerden en yeteneklisi seçilirdi. Savaş ve barış zamanında iktidar onun elindedir. Fakat tanınmış Tatar Beyleri Mirza'lariyle⁷¹ sık sık fikir alışverişinde bulunmak zorundadır. Kalgay'ın yerine

⁶⁹ İnalçık, a.g.m., s.200.

⁷⁰ Ülküsal, a.g.e., s.38. "KALGAY: Kalgay, Han adayı, veliahd demektir. Kalgay Hanın kardeşlerinden veya oğullarından birisi olur ve Han tarafından tayin edilirdi. Bu tayin kesin bir usule bağlanmamış olduğundan bazen arada memnuniyetsizlik doğar, dargınlık olurdu. Bu yüzden kargaşalık çıkarıp hanlığın gücünü zedeleyen hanzadeler olmuştur. Feodalizm sistemi esasen bu gibi karışıklık ve huzursuzluk yaratmaya uygundu. Osmanlı Devletinin daha düzenli, devamlı ve disiplinli bir idareye kavuşmuş olması, merkezîyet sistemini ve veliahdlık kurumunu kesin kurallara dayandırmış ve bunları dikkatle tatbik etmiş olmasındandır.

Kırım Hanları, memleketinde hanzadelerin karışıklık ve huzursuzluk çıkarmalarını önlemek için bunları mümkün olduğu kadar merkezden uzak bölgelere Bucak, Taman ve Kıpçak Bozkırına ve oralardaki birliklerin başına tayin ederlerdi. Tayin edilecek yer bulunmayınca Rumeliye padişahın emrine yollarırdı. Bunlara "Rehin" denilirdi. Böylece Padişah'da Han'a karşı bir güven tedbiri almış olurdu.

Hiyerarşide ikinci sırada yer alan Kalgay'ın özel vezir ve memurları vardı. Hatta Danışma Divanı da vardı. Kendi kaza dairesindeki kadıların verdikleri bazı hükümleri divanında yeniden muhakeme ederdi. Kalgay ve divanı sadece ölüm cezası veremezdi. Bu hak ve yetki yalnız hana aitti. Han savaşlarda bulunmadığı zaman orduya Kalgay komuta ederdi.

Kalgay'ın Akmesic civarında Salgır suyu kenarında büyük ve geniş bahçeli bir sarayı vardı."

⁷¹ Ülküsal, a.g.e., s.36. "MİRZA: Mirzalar ana hatlarıyla iki grupta toplanabilir.

1- Eskiden asilzadeliğe hak kazanmış ve Altın Ordu Devletinden gelmiş olan önce dört sonra beş kabile bardı. Bunların başlarına Beğ denilirdi; mahiyetindekiler ise Mirzalar'dır.

gececek kişide Nureddin⁷² ünvanı ile belirlenmiştir.

Burada kullanılan halk tarafından seçimi deyimini, şüphesiz Müstecip Ülküsal'ın da dediği gibi kabile onayı anlamındadır⁷³. Osmanlı Devletinin Hanlığı egemenliğine almasına değin kural, Han ve Kalgay seçiminde aynen bu şekilde uygulanagelmiştir⁷⁴.

3.1.2.1478'den Sonra Kırım'da Han Seçimi

Genellikle Hanların görevden alınması ve atanması yalnız Padişahların elinde olduğu sanılır. Halbuki bütün hanlık tarihi boyunca, Kırım Beyleri⁷⁵ genellikle hanlığa kendi istediklerini getirmeye çalışacaklar ve hanın yalnız İstanbul yönetiminin keyfi ile görevden alınması ve atanmasına karşı koyacaklardır⁷⁶. Bu durum Osmanlılarla Kırımlılar arasında kanlı savaflara kadar giden birçok ayrılığın gerçek kaynağını teşkil etmektedir. Beyler, başlarındaki Han'dan memnun değillerse, kendisini Hanlığı bırakmaya mecbur ederler⁷⁷ ve genelde İstanbul'a beylerden birini özel olarak göndererek kimi Han istediklerini bildirirlerdi⁷⁸. İstanbul yönetimi, teklif olunan kimseyi uygun bulursa eline, kendisini Han tayin ettiğini ve başta Kırım Beyleri olarak

2- Halktan olup büyük bir başarı sonunda han tarafından verilen asilzadelik ünvanı ile Mirza olanlar. Fakat bu tür Mirzaların büyük itibar ve nüfuzları yoktu."

⁷² Uzunçarşılı, a.g.e., c.III, Kıs.I, s.173 ; Ülküsal, a.g.e., s.35. "NUREDDİN: Kalgay adayı, ikinci veliahd demektir. Bu makamı Semin Mehmet Giray Han gerekli görmüştür. Cengiz töresine göre Kalgay Han'ın büyük kardeşi olmak gerekiyordu. Oysa Semin Mehmet Giray oğlu Saadet Giray'ı Kalgay tayin etmek istiyordu. Bunu yapamadığı için bu oğlunu Kalgay adayı yaptı ve buna Nureddin ünvanını verdi. Padişahda bunu tasdik etti ve bir daha sürüp gitti.

Nureddin'in veziri vardı ama divanı yoktu. Dava göremez ve karar veremezdi. Bahçesaray civarında kendisine ait özel bir sarayı vardı."

⁷³ Ülküsal, a.g.e., s.38.

⁷⁴ B.O.A., Name-i Hümayun Defteri, Nr:6, s.98-100. " Selim Giray Han'ın ölümü üzerine Hanlığa oğlu Gâzi Giray Han'ın " Kalgaylık'a" Nureddin olan oğlu Kaplan Giray Han'ın atandığı, " Nureddinliğe" ise atamanın Hanlığa bırakıldığını içeren nâme-i hümayun."

⁷⁵ Baron De Tott, a.g.e., s.124.

⁷⁶ Bronevskiy, a.g.e., s.41-42 ; Evliya Çelebi, a.g.e., c.VII, s.440.

⁷⁷ Nurettin Agat, " I. Hacı Giray Han (Melek)" , s.19.

⁷⁸ Saydam, a.g.e., s.22 ; Ülküsal, a.g.e., s.45-46. " Mehmet Giray'ın ölümü üzerine tahta, bazı kabile beylerinin rızası ile, Mehmet Giray'ın oğlu Gâzi Giray geçti. Fakat Kırım halkının bir kısmı ve bazı kabile aristokrasi reisleri bunu istemediler. Halk arasında Bu yüzden anlaşmazlık çıktı. Bunun kargaşalık doğuracağını anlayan Şırın Beyi Memiş Mirza bu işi Osmanlı Padişahına havale etmenin iyi olacağını düşünerek İstanbul'a bir heyet gönderilmesini tavsiye etti. 1523 yılında heyet gönderildi. Bu başvuru Osmanlı Padişahlarının Kırım Hanlarının nasbına ve azline çıkış açtı. Osmanlı Padişahı Gâzi Giray'ı tahtından indirip yerine eskiden tanıdığı ve yardımını gördüğü Saadet Giray'ı Han nasb etti. Donanma ile Kırım'a gönderdi."

Kırım halkının onu Han tanıyıp itaat etmelerini bildiren bir “*Hanlık Beratı*” verir⁷⁹ ve yeni Han, bunu Kırım’da törenle okutarak hanlık tahtına oturdu. Ardından da yeni han kendisine berat ile Kırım Hanlığı verilmesine dair teşekkürü içeren nameyi padişaha gönderirdi⁸⁰.

Şayet İstanbul, Kırım Beylerinin istediği kimseyi Han göndermez, yahut Kırımlıların memnun buldukları bir Hanı herhangi bir nedenle görevden almaya kalkarsa, bu halde Kırım kabile kuvvetlerinin başında bulunan beyler⁸¹ genelde muhalif vaziyete geçmekten çekinmezler ve bu yüzden bazen Osmanlılarla Kırım kuvvetleri arasında çatışmalar çıkardı⁸².

Tabiiyyetin gevşek olduğu ilk yüzyılda Kırım Aristokrasisi ananeye göre eski kurultaylar tarzında toplanarak, Hanları kendileri seçme usulüne devam etmek isteyeceklerdir⁸³. Fakat bazende Şirin Beyi, İstanbul’a başvurarak bir Han gönderilmesini ricada edebilmiştir⁸⁴. Bu kabile aristokrasisinin başında bulunan beyler, 1683-1699 savaş yıllarında ise, dört defa İstanbul yönetiminin atadığı Han’ları düşürerek kendi istediklerini Han yaptıracaktırlar⁸⁵.

⁷⁹ B.O.A., *Nâme-i Hümayun Defteri*, Nr: 6, s.98-100. “ Kırım Han’ı Selim Giray Han’ın ölümü üzerine oğlu Gâzi Giray’ın atanmasına dair gönderilen berat bulunmaktadır.” ; Gökbilgin, *a.g.e.*, s.2.

⁸⁰ B.O.A., *Name-i Hümayun Defteri*, Nr: 5, s.22-23. “ Kendisine hanlığın layık görülmesinin karşılığının ödenemeyeceğini belirten Selim Giray, ancak canını uğur-ı hümayundan feda için hazır olduğunu belirten nâmedir.”

⁸¹ Ülküsal, *a.g.e.*, s.31. “ Kırım Hanlığı feodal sisteme dayanan, monarşik devlet teşkilatı idi. Feodal sistemi oluşturan dört büyük aristokrat kabile vardı; Şırım, Argın, Barın ve Mansur. Bunların başları olan beylerine “ Dört Karaçi Beyi” deniliyordu. Bunlar Kabile Aristokrasisini teşkil ediyorlardı. En itibarlı kabile Şırım ve en nüfuzlu bey Şırım Beyi idi. Daha sonra bu dört kabileye Sicut kabilesi de katıldı.”

⁸² Evliya Çelebi, *a.g.e.*, c.VII, s.440 ; Ülküsal, *a.g.e.*, s.47. “ Saadet Giray Han’a karşı isyan etmiş olan kardeşlerden İslâm Giray, halkın rızası ile, Kırım tahtına geçmiş ve beş aydan beri hanlık yapmakta idi. Padişah bunu onaylamamıştı. İslâm Giray durumunun sağlam olmadığını anladı ve Sultan Süleyman’a arıza gönderip tahttan çekildiğini bildirdi. Gâzi ve İslâm Giray’lar, Kabileler Aristokrasisinin bir kısmı Kırım Hanlarının Cengiz Yasasına göre seçilmelerini, memleketin bu yasaya göre idare edilmesini ve bu işlere dışarıdan karışılmamasını istiyorlardı. Fakat bir taraftan Giray’lar arasındaki taht kavgaları, diğer taraftan ulemeden ve halktan ileri gelen bir bölümünün İstanbul’a başvurup müdehale istemesi yüzünden kargaşalık ve çatışma sürüp gitti ve ortalığı büsbütün karıştırdı. Bu durum Osmanlı Padişahı’nın Kırım üzerindeki otoritesinin ve müdehale olanağının güçlenmesine imkan sağladı.

Bunun üzerine Sahib Giray padişah tarafından Kırım Han’ı nasb edildi. Yanına 60 topçu, 300 Cebeci, 1000 Sekban, 40 Müteferrika, 30 Çavuş, 60 Timar ve Zeamet sahibi koşularak Kırım’a gönderildi.” ; Bronevskiy, *a.g.e.*, s.42.

⁸³ İnalçık, “ Türklük Ve Tatarlık...”, s.1507. “ İttifak-ı Cum‘u-ı Tatar” ile Mengli Giray’ın halefi I. Mehmet Giray onun halefi I. Gazi Giray bu şekilde Han seçilmişlerdir.”

⁸⁴ İnalçık, “ Yeni Vesikalara Göre Kırım Hanlığının Osmanlı Tabiliğine...”, s.219. “ Şırım Beyi Memiş bu tarzda bir istekte bulunmuştur.”

⁸⁵ “1684’de Hacı Giray, 1691’de Selim Giray ve II. Saadet Giray, 1692’de Safa Giray’ı Hanlıktan düşürmüşlerdir.”

Han seçimine ve yaşanan olaylara örnek olması açısından II. Mehmet Giray'ın hanlıktan el çektilmesi ve II. İslam Giray'ın Han tayin edilmesi olayı çok önemlidir; III. Murat 27 Ağustos 1582 yılında Osman Paşa'ya Kefe üzerinden yardım kuvvetleri gönderirken Kırım Han'ı Mehmet Giray'ın da bizzat hareket etmesini emretmişti. Fakat Kırım Hanı bir takım bahanelerle bu emre uymamıştır⁸⁶. Hatta Han'ın böyle bir davranışta bulunmasında, Rusların parmağı olduğu şüphesi ortaya çıkmıştı. Bunlar yetmediği gibi Mehmet Giray'ın sözde aşağıda söylediği cümle ve benzer cümleler azlinin nedeni olmuştur: *“Biz evlâd-ı Çingiz'denüz; ebâ-an-ceddin nesl-i mülükdeniz: Osmanlı bendesi olmaduğumuz halde revâ mudur kim bize böyle lâ-yenkati emirler vireler ve kendü ademleri gibi istihdâm eyliyeler?”*

Osman Paşa'ya önce sadaret makamı tevcih edilir, ardından Kırım Beylerini elde ederek, Mehmet Giray'ı ortadan kaldırma görevi verilir⁸⁷.

Osman Paşa ilk olarak Kerç'e sonrada Kefe'ye geldiği zaman II. Mehmet Giray'dan üst üste iki davetname almıştır; Başkenti olan Bahçesaray'ın büyük kahramanı görmek ve misafir etmek istediğinden sözeden ikinci davetnameyi bizzat oğlu Safa Giray'la göndermiştir. Ne varki, bu durum Osman Paşa'yı 1579 Şirvan kuşatması sonrası tüm ısrarlarına rağmen seferi yarıda kesen II. Mehmet Giray'la arası açık olduğundan, bu davetlerin bir tuzak olabileceği düşüncesine sevketti. Davetleri bu nedenden dolayı kabul etmiyen Osman Paşa, Kefe'ye çekilince bu davranışa karşılık II. Mehmet Giray da kaleyi kuşatır⁸⁸. Davetlerini kabul etmemiş olan Osman Paşa'dan şüphelendiği için birdenbire asî vaziyetine geçen II. Mehmet Giray'ın 37 gün Kefe kuşatmasını sürdürdüğünü görüyoruz. Çok zor ve ümitsiz şartlar altında direnen Osman Paşa İstanbul'dan yardım alıncaya kadar karşı tarafı anlaşmazlığa düşürmek için bazı siyasi tedbirlerde başvurmuştur. Örneğin, II. Mehmet Giray'ın kardeşlerinden en büyüğü olan ve Kalgay'lık meselesinden dolayı kendisiyle anlaşmazlık halinde bulunduğu söylenen *“Alp Giray”*ı gizli bir mektupla davet edip bir gece karanlığında Kefe kalesine alarak Kırım Hanı ilan etmiştir. Bu durum üzerine Kırım Beyleriyle, bazı askerler II. Mehmet Giray'dan ayrılıp Alp Giray'ın tarafına geçtikleri ve

⁸⁶ Kurat, a.g.e., s.244.

⁸⁷ Ülküsal, a.g.e., s.53.

⁸⁸ Uzunçarşılı, a.g.e., c.III, Kıs.II, s.3.

bu sayede de Osman Paşa'nın vaziyetinin biraz daha kuvvetlendiği görülür. Bu sıralarda İstanbul'dan da donanma gelince Osman Paşa kendini kurtarmayı başarır.

II.Mehmet Giray'ın azline çoktan beri karar vermiş olan Sultan Murat, onun yerine rehine olarak Konya'da bulunan kardeşi İslâm Giray'ı tayin etmiş ve Kaptan-ı Derya Kılıç Ali Paşa komutasında sevkettiği 35 gemilik bir filo ve onbin askerle yeni Kırım Hanı'nı Kefe'ye göndermiştir. Böylelikle aynı zamanda Osman Paşa'nın Kefe kuşatması sırasında Kırım Hanı ilan ettiği Alp Giray'ın Hanlığı tasdik edilmemiş ve II. Mehmet Giray'ın yerine II.İslâm Giray tayin edilmiş demektir⁸⁹. Alp Giray Kefe'de Hanlık Beratı okunduğu sırada II. İslâm Giray'a biat etmiştir. Tüm bunlar II. Mehmet Giray'a bağlı bey ve askerlerin çözülmesine neden olmuştur. II. Mehmet Giray bu manzara karşısında: *“Ben azl-i Padişahi ile Mazûl olmazın: Sahib sikke ve hutbe bir Hân-ı zîşân iken mülk-i mevrûsumdan ferâgat bulmazın!”* diyerek etrafındakileri sadakate davet etmişse de hiçbir etkisi olmamıştır. Bu durum üzerine II. Mehmet Giray kaçmaya başladı.Yeni Han, II. Mehmet Giray'ı ortadan kaldırmak üzere Alp Giray'ı peşine yolladı. Daha sonra Alp Giray kendisini yakalayarak boğdurdu ve ortadan kaldırdı⁹⁰.

Osmanlı Devletinin Han seçimine ne denli etkide bulunduğunu Solak- Zâde tarihinden de anlamak mümkündür. Sultan III. Mehmet 1596 yılında, Müteferrika- başı Handan Ağa'ya fermanında aynen şöyle der: *“Eğer vardığında, Tatar askerlerinin Gâzi Giray'a daha fazla rağbet eylediğini görürsen, Gâzi Giray'a mukarrer-nâmesini verirsin. Yok eğer, Fetih Giray hiç bir suretle zaptetmek ihtimali bulunmayıp, Tatar askerlerinin kendisine rağbetleri olduğunu görür isen, Fetih Giray'a mukarrer-nâmesini verir, Gâzi Giray'ı İstanbul'a davet edersin.”*

Handan Ağa, iki kıta mukarrer-nâmeyle alıp, Kefe taraflarına geldiğinde Gâzi Giray gemi ile İstanbul'a hareket etmiştir. Ne varki; Handan Ağa Padişahın tavsiyesine uymayıp Gâzi Giray'ın mukarrer-nâmesini teslim eder. Bunun üzerine Hanlığı terketmişken Gâzi Giray, Kefe'ye gelerek tekrar hanlığını ilan eder.

Bunun üzerine Fetih Giray, tanıdıkları aracılığıyla bir kıta hatt-ı hümayun düzenleterek karşılık verince ortalık karışır. Böylece Tatarlar ile Kefe halkı ikiye ayrılırlar. Bu olanlar üzerine Şerî- Şerife başvurmaya karar verilir. Kefe Kadısı bulunan

⁸⁹ Uzunçarşılı, a.g.e., s.3.

⁹⁰ Danişmend, a.g.e., s.69-71 ; Uzunçarşılı, a.g.e., s.3-4 ; Kurat, a.g.e., s.244-245.

Mevlânâ Abdurrahman Efendi: Hatt-ı hümayunu Gâzi Giray'a verilen tuğralı mukarrer-nâmeye tercih eder ve Padişahın el yazması ile yazılıp sonra gelmesi dolayısıyla Fetih Giray'ın mukarrer- nâmesini fesh eder.

Kefe Müftüsü Azâkî- zâde'de Gâzi Giray'la ilişkisi olduğundan onun tarafını tutar ve *“Osmanlı Devletinin başından beri, bu zamana gelinceye kadar, bütün memleket ve beldeler cihan Padişahının tuğrası ile zaptoluna gelmiştir. Hatt-ı hümayun ile memleket zaptının vâki' olmadığından kat'ı-nazar olunup, bu ibrâz eyledikleri yazıda dört cihetin padişahı olan Sultan Mehmet hazretlerinin olduğu nereden malum olmuştur. Câiz ki, bir başka kimsenin yazısı olsun ve yanısıra tuğralı bir emr-i şerif olması gerekir ki te'yid eylesin. Ancak bu hat ile amel olunmaz. Yanısıra bir tuğralı emr-i şerif ile temessüke muhtaçtır.”* diye cevap verir. Gâzi Giray Han için elinde olan tuğralı *“mukarrer-nâme mucibince Tatar zümresine inkiyât ve itaat etmeyenlerin haydut olduğuna şüphe kalmamıştır.”* diye fetva verdi ve Hanlık için Gâzi Giray tercih edildi⁹¹.

Solak- Zâde tarihi Osmanlı Devletinin desteğinin, Han adayları için bir zaruret olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Arkasına Osmanlı Devletinin desteğini almayan adayın meşru bir hak iddia etmesi mümkün görülmemiş, adalet, halk ve asker kesimi padişahın emrini kabul saymışlardır.

3.1.3. Kırım'da Hanlık Divanı Ve Özellikleri

Kırım Hanlığının Osmanlı egemenliği altına girmesini müteakip, Hanlıkta Osmanlı Devletindeki bazı kurumlarının kurulacağı bir gerçektir. Bunlardan biri de *“Divan”* teşkilatı idi. Altın Ordu'da Hanlara *“Danışmanlık”* yapan bir Kurul yada Divan yoktu⁹². Kırım'da Mengli Giray zamanından itibaren *“Divan”* teşkilatı kurulmaya başlanmış ve zamanla gelişmiştir. Bunun üzerine başkentde *“Divan”* için ayrı bir bina inşa edilmiştir⁹³. Han, divanını burada toplar ve oturumun oluşumunu sağlardı.

⁹¹ Solak-Zâde Mehmet Hemdemi Efendi, a.g.e., s.388-390 ; Nâima Mustafa Efendi, a.g.e., s.176.

⁹² Kurat, a.g.e., s.227.

⁹³ Evliya Çelebi, a.g.e., s.383-384. “ Bahçesaray'daki sarayın içinde farklı hanlar tarafından yapılmış üç tane görünüş binası vardır. Bunların en büyüğü İslâm Giray'a aittir. Tahminen her üçü üç bine yakın insanı barındırabilecek büyüklüktedir. Tatar lisanında divana *“Görünüş”* denir.”

4. Sofrada: Kapıcılar Kethüdası, Kapıcı Başları.

5. Sofrada: Kapı Kullarının Reisleri, Defterdar.

6. Sofrada: Başkâtipler, Ruznameciler.

Divanın toplandığı günde 22 yerde peygambere salâvat getirilir; yemek yenildikten sonra dua, hamd-ü sena edilirdi⁹⁹.

3.1.4. Egemenliği Merkezileştirme Çabaları

Kırım'da merkezi otoritenin kurulabilmesini sağlayacak temel etmen, Han'ın askeri gücünün üstün olmasıdır. Mevcut hiyerarşi ve silahlı güç dağılımı ile bunun olması pek mümkün değildi. Ancak ateşli silahların yaygınlaşması ve savaş taktiğinde bunlara dayalı değişimin olması üstünlüğü sağlayabilirdi. Nitekim 1524 yılında Osmanlı Devleti, Saadet Giray'ı Han tayin edip kendisini desteklerken, her zaman olduğu gibi sadece menşur, âlem ve tahıl vermekle kalmadı, ayrıca ateşli silahlarla donatılmış kuvvetli bir Osmanlı birliğini de yanına verdi¹⁰⁰. Daha sonra Sahib Giray'a güçlü bir Kapıkulu birliği ve otoritesini sağlamaya yetecek bir topçu kuvveti de verildi¹⁰¹. Sahib Giray bunlarla da yetinmeyip "*Ulufelü tüfenkçi*" toplayarak klasik tarzın dışına çıkarak güçlenmeye çalıştı.

Tüm bu ateşli silahlara sahip birlikler, ordunun seferlerde başarılı olmasını sağladığı gibi, içerdeki iktidar mücadelesinde egemenini belirginleştirmeye başlattı. Şüphesiz Sahib Giray, Osmanlı Padişahına benzer bir modelde egemenliği merkezileştirmek isterken, ateşli silahların kendisine sağladığı üstünlükten yararlanıyordu.

İlk iş olarak Sahib Giray, kendine bağlı beylerin ve nökörlerin rea'ya arasında dolaşip vergi toplamalarını yasak etmişti. Onların akınlarla elde edilen ganimetlerle geçinmelerini teşvik ediyordu. Yine saray erkânına, nökerlerine ve tüm etrafındakilere aylık maaş ödemeye başlamıştı. Bu kural otoritenin merkezileştirilmesine çok iyi hizmet etmiştir. Ülkede adalete önem vermesi, suçluların şiddetle cezalandırılması otoritesini artırmıştır.

⁹⁹ Ülküsal, a.g.e., s.41-42 ; Evliya Çelebi, a.g.e., s.384.

¹⁰⁰ Gökbilgin, a.g.e., s.8 ; Mufassal Osmanlı Tarihi, s.1144.

¹⁰¹ İnalçık, "Kırım Hanlığı", T.D.E.K., s.433 ; Ülküsal, a.g.e., s.47.

O, ülkedeki en önemli nüfuzlu tabakalardan biri olan Ulema sınıfına da cömert ve saygılı olarak, onların kendi merkezîyetçi siyasetinden yana desteklerini sağlamaya çalışmıştır. Ulema Divan'a üye ve kararlara ortak idi. Bundan dolayı hazineden düzenli olarak aldıkları ücret yanında Sahib Giray, ganimetten de bir pay vererek onları yanına çekmeyi başardı. Sahib Giray'ın bazı günlerde Ulema, Şeyhler, Ulu Beyler, Nökerleri ve Saraylı Kadınların isteklerini dinlediği, Cuma günleri öğle namazından sonra divanı toplayarak halkın dilek ve şikayetlerine yardımcı olmaya çalıştığı görülmektedir¹⁰² ki tüm bunlar gücünü artıran gelişmelerdi.

Ayrıca Sahib Giray şunu da iyi biliyordu, ekonomik olarak zengin olmakta gücünü her yerde kabullendirmenin bir şartı idi. Bundan dolayı sırf kendisinin ölümünden sonra 3.000 gürbüz köle, 10.000 at, 36.000 koyun ile 5.000-6.000 sığır bıraktığı görülmektedir. Bu büyük servetin sağladığı ayrıcalıkta merkezi otoriteyi kurmasında yardımcı olmuştur¹⁰³. Bir diğer yandan da ticaretin gelişmesi için güvenliğe önem vererek ticari yolları güvenliğe kavuşturmuştur¹⁰⁴. Dolayısıyla ticaretteki potansiyelin artması Kırım Hanlığı'nın zenginliğine direk yansımıştır.

Sahib Giray, tüm bu yeni uygulamaları ile Osmanlı başkentinde görülenlere benzer bir yönetim kurmak istemekteydi. Kendisinin otoriter tavrı Kırım Aristokrasisini endişelendirmiştir. Aynı zamanda da sürekli olarak ordusunu ve hazinesini güçlendirmesi de zamanla Osmanlı Devletini tedbir almaya itmiştir¹⁰⁵. Kırım Aristokrasisi ve Osmanlı Devletinin menfaatde işbirliği yapması önce Sahib Giray'ın sonunu hazırlamıştır. Ardından da geride bıraktığı merkezi güçlü devlet yapısının sona ermesine neden olmuştur.¹⁰⁶

3.2. Diğer Alanlardaki Gelişmeler

3.2.1. Sosyal Ve Eğitim Alanında Gelişmeler

Osmanlı himayesindeki¹⁰⁷ Kırım Hanlığı'nda iç istikrar ve emniyetin sağlanması ile ekonomi ve kültür hayatı üzerine de büyük etkiler yapmış ve Kırım'da

¹⁰² İncalcık, "Han Ve Kabile Aristokrasisi...", s.68.

¹⁰³ İncalcık, a.g.m., s.69.

¹⁰⁴ Kurat, a.g.e., s.234-235.

¹⁰⁵ Ülküsal, a.g.e., s.47-49.

¹⁰⁶ Gökbilgin, a.g.e., s.30-34 ; Kurat, a.g.e., s.235.

¹⁰⁷ Joseph Deguiques, *Büyük Türk Tarihi*, c.VIII, İstanbul 1977, s.2724 ; Hakan Kırımli, "Kırım Hanlığı Tarihinde Kırım Giray Han Devri", *Emel*, Sayı:128, Ankara Ocak-Şubat 1982, s.9-10.

Kıpçak- Tatar unsurların süratle yerleşik hayata geçişlerini sağlamış ve bir çok köy, kasaba ve şehirin meydana gelmesine yol açmıştır. Kırım'da kabile reisleri kendilerine bağlı halkın mallarını, canlarını istedikleri gibi yönetirlerdi. Ancak İslâmiyet'in yayılması ile birlikte halk arasındaki tabakalaşma çelişki doğurmuştur. Hele Osmanlı Devletinin egemen olması ile birlikte, gerek İslâm kültürü gerekse Osmanlı sosyal hayatının etkisi sınıf farkının azalmasına yardımcı olmuştur¹⁰⁸. Kırım Hanlığı ve diğer Hanlıklar¹⁰⁹ uçsuz bucaksız bozkırlarda yerleşmeyi düşünmediklerinden, bu boş arazi kolayca Rusların eline geçmiştir. Kıpçak bozkırlarının "*Sapanla*" zaptedilememiş olması elden çıkışını kolaylaştırmıştır¹¹⁰. Ancak bir kısım toprağın Rus egemenliğine girişi önlenememişe de, en azından Osmanlı Devletinin etkisi ile yavaşlatılmıştır. Rus egemenliğinden ziyade Kırım insanının yerleşik hayata geçmeyi benimsemiş olması önemli bir noktadır.

Kırım Tatarlarını, hemen hemen tüm kaynaklar dünyanın en iyi süvarileri, cesur ve yorulmak bilmeyen askerleri olarak bildirmişlerdir. Ancak, ailevi, toplum içindeki özel kuralları, sadakât ve samimiyetleri ile de ayrı bir özellik arzederler. Örneğin; Rus kaynaklarından Markof gördüklerini şu şekilde aktarıyordu:

"Tatarlarla her türlü iş senetsiz görülebilir. Onlar, iş için aranıp bulunamıyan definelere dir. Kırım Tatarları hırsızlık, dolandırıcılık bilmediklerinden mülklerinin kapılarını kapamak ihtiyacını da hissetmezler. Bahçelerine çekinilmeden girilebilir. Tatarlar için en büyük mahzuziyet bahçelerini ziyarete gelenlere meyva, evlerine gelenlere ise kahve ikram etmektir. Evlerindeki fevkalade temizlikten oralarda kimlerin oturdukları derhal anlaşılır..."¹¹¹ "

Tüm bu özelliklere sahip Kırım Tatarları, sosyal hayatları ile de çoğu zaman diğer milletlere örnek olmuşlardır.

Osmanlı Devleti ile Kırım Hanlığının işbirliği yapması, bilhassa siyasi açıdan olumlu sonuçlar doğurmuştur. Ama Osmanlı saltanatının görkemi ve depdebesi örnek alınmaya başlanınca Kırım Hanlığında sorunlar ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devletinin ve sarayının yaşam tarzı Kırım Hanlığını ters yönde etkilemiştir¹¹².

¹⁰⁸ Gözaydın, a.g.e., s.33.

¹⁰⁹ "Kazan Hanlığı, Astırhan Hanlığı, Kasım Hanlığı ve Nogaylar."

¹¹⁰ Kurat, a.g.e., s.225.

¹¹¹ Gözaydın, a.g.e., s.31.

¹¹² Gözaydın, a.g.e., s.26-27.

Nitekim Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Devletine bağlanması ile sıkı ilişkiler kurulmuştur. Hanların hemen hemen hepsi, ya "*Rehin*" sıfatıyla veya "*Resmi Görev*" icabı muhakkak İstanbul'da bulunarak, Osmanlı Devletinin ileri gelenleriyle temas kurmuşlardır. İstanbul, Anadolu ve Rumeli'den bir çok Osmanlı tüccarı başta Kefe olmak üzere Kırım'a giderlerdi. Kırım'dan da bir çok kimsenin Osmanlı ülkesinin çeşitli yerlerine ve bilhassa Hacca gittiği bir gerçektir. Osmanlı seferleri sırasında Kırım Tatarları, Osmanlı askerleri ile yakından birbirlerini tanırlardı. İstanbul ve Anadolu medreselerinde ise bir çok Kırımlı öğrencisinde eğitim gördüğü biliniyor. Bu suretle Kırım Tatarları ile Osmanlı Türkleri arasında sıkı ve çeşitli ilişkiler kurulmuştu. Bu sayılan ilişki kurmayı sağlayıcı faktörler, Kırım'da değişimi zorlamıştır. Ancak tüm bunlara rağmen, her iki kesim arasında tam bir kaynaşma yinede meydana gelemedi. Kırım Tatarları kendi ülkelerinde, kendi hallerinde yaşadıklarından başka, Kırım Tatarları ile Osmanlı Türkleri arasında din birliği ve dil yakınlığı hariç, bir çok alanda yinede ayrılıklar mevcuttu¹¹³.

Bu ayrılıkların nedenleri arasında aklımıza iki nokta gelmektedir. İlki, her iki kesimin içinde yaşadığı coğrafya ve kaynaştıkları milletlerin çok farklı olması ve bunun yarattığı sonuç. Diğeri ise Kırım Tatarlarının eski geleneklere uygun olarak göçebelige dayalı yaşayışları ile yüzyıllardan beri yerleşik hayat süren ve incelmış olan Osmanlı Türklerinin yaşamının çok farklı olmasıdır¹¹⁴.

Kefe şehirinin Kırımlılar tarafından iskânı Anadolu'dan gelen tüccar ve diğer zümreler tarafından sağlanmıştır. Bilhassa Sultan Bayazıt zamanında yaptırılan cami ve medresenin de; buranın dini ve kültürel yapısı bakımından süratle gelişmesini sağlamıştır. Öyleki Yahudi, Karaî, Rum, İtalyan ve Ermeni halkının birarada yaşadığı bu şehirde üstünlük Kırımlıların eline bu şekilde geçmiştir. Zamanla bu durum ülkenin diğer bölgelerini etkilemiştir. Yine de Kırım Türklerini yer ve coğrafya etkileri nedeniyle iki gruba ayırabiliriz: Stepde yaşayan, Türk-Moğol tipini andıran ve Kazak-Kırgız lehçesiyle konuşanlar birinci grubu, dağlık kesimlerde yaşayıp Kafkas tipine

¹¹³ Kurat, a.g.e., s.217.

¹¹⁴ "Bu farklılıklara bir kaç örnek verebiliriz; Kırım Tatarlarının (at eti) yemeleri Osmanlı Türklerinin tuhafına gidiyordu. Tatarların giyiniş tarzlarında tamamiyle farklıydı. Öyleki çarıklı Anadolu köylüsü yanında Kırım Tatarları yarı vahşi insan görünümündeydi." ; Kurat, a.g.e., s.233 "Kurat, İstanbul saray kültürüyle yetişen Sahib Giray'ın, Kırım'ın "*Uygarlaşması*" ve "*İncelmesinde*" önemli rol oynadığını aktarmaktadır."

benzeyenlerde ikinci grubu meydana getirmektedirler. Bu grubun lehçe ve edebiyatları Anadolu Türklerinkine benzemektedir¹¹⁵.

Osmanlı Devletinin bir çok kurum ve tarzı Kırım Hanlığı'nı etkilemiştir. Bunların başında gelen bir diğer alanda eğitimidir. Eğitim amaçlı olarak bir çok Kırımlı öğrenci Osmanlı ülkesindeki medreselerde eğitim görmeye gelmiştir. Aldıkları eğitim sonrası ülkelerine Osmanlı tarzı bir eğitim-öğretim kültürü götürmüşlerdir. Sözü edilen Kefe'deki Sultan Bayazıt'ın yaptırdığı medrese ayrı bir anlam ve hizmette bulunmuştur.

Kırımlılar, bütün Türkler gibi, İslâm dinini, emirlerini ve yasaklarını öğrenmeye ve uygulamaya çok önem vermişlerdir. Bundan dolayı çocuklarını cinsiyet farkı gözetmeksizin 6-7 yaşlarından itibaren Sıbyan Mekteplerine gönderirlerdi. Bu mekteplerde Arap harfleriyle yazılmış din kitaplarını okumaya başlardı. Birkaç yıl içinde Kur'an-ı Kerim'in tecvid ile okunmasını ve İslâm dininin temelini teşkil eden farzları öğrenirler, kısa sûreleri ezberlerler ve Türkçe okuyup yazmayı öğrenirlerdi.

İlköğrenimini tamamlayan erkek çocuklar istedikleri takdirde, medreselere devam ederek Arapça ve Türkçe olarak Sarf, Nahiv, Avamil, Multaka Fıkıh, Kelâm, Tefsir gibi din bilimleri öğrenirlerdi. Bu eğitim sonrası da din bilginleri olarak yetişirler ve din uleması, müftü, kadı ve hoca olarak görev yaparlardı.

Dini bilimlerinin yanısıra, Altın Ordu Devletinde olduğu gibi Kırım'da da; Tıp, Edebiyat, Tarih, Fizik, Kimya, Mantık, Hukuk ve Kozmografya eğitimleri de verilirdi. Hatta Kırım'da rasathane bile vardı¹¹⁶.

Kırım Hanlarından bilime ve edebiyata büyük önem ve değer verip saraydan evvel okul ve medrese yaptıranlar, kütüphane açanlar, kitap yazarlar ve yazdıranlar olmuştur. Kıpçak ve Osmanlı lehçelerinde şiir, divan, gazel ve manzume yazan hanlar çıkmıştır.¹¹⁷ Kırımlı Türk-Tatarlarda, bütün diğer Türk boyları gibi, yaradılıştan manzum konuşmaya ve yazmaya yetenekliydi. Bozkır Tatarlarında Çın, Cır, Ağıt, Tapmaca (Bulmaca), Atasözleri, Destanlar konusunda genelde yapıtlar ortaya konmuştur.

¹¹⁵ Gözaydın, a.g.e., s.30.

¹¹⁶ Ülküsal, a.g.e., s.120.

¹¹⁷ "Remzi Bahadır Giray Han (1637-1640)" ; Mehmet Kaplan, " Şair ve Kahraman Kırım Hanı Bora Gazi Geray'ın İki Şiiri Üzerine", *Emel*, Sayı:134, Yıl:34, Ankara Ocak-Şubat 1983, s.97-105.

Kırım Medreselerinde okuyarak ve sonra İstanbul Medreselerinde yüksek öğrenimlerini tamamlayarak yetişmiş bir çok din bilgini olduğu gibi Hukuk, Edebiyat ve Tarih kitapları yazmış bilginlerde yetişmiştir. Bunlar arasında Seyit Musa Efendi Kefevi, Hüseyin Efende Kefevi, Şeyh İbrahim Efendi, Abdullah Afifüddin Efendi, Atıf Efendi Bini Seyitahmet, Abdullah Oğlu Seyitahmet Kırımî¹¹⁸, Devletşah Oğlu Habibullah Efendi, Burhaneddin-i Kırımî ve Hacı Mehmet Senaî'yi sayabiliriz¹¹⁹.

Tüm bunlara ilave olarak, Kırımlıların yazısı Arap yazısı olup, bu alfabeyi Osmanlılardan almışlardır. Osmanlı Devleti ile ilişki kurulmadan evvel yazı bildiklerine dair önemli bir bilgi yoktur¹²⁰.

3.2.2. Dini Ve Askeri Konulardaki Gelişmeler

Kırım Hanlığı'nın Osmanlı egemenliğine girmesiyle dini kurumlarda, Altın Ordu'dakinden farklı olarak geliştirildi. Dini konularda reis olarak ulema tarafından bir "**Müftü**" seçilir ve Osmanlı Devletince onaylanırdı. Yine ondan sonra gelen "**Kadıasker**" Osmanlı Devletince tayin edilirdi. Hanlık bir çok adli kısımlara bölünmüştü ve her birinin başında bir "**Kadı**" bulunurdu. Dini ve eğitim kurumlarının maddi ihtiyaçlarını karşılayan "**Vakıf**" teşkilatlarını da Osmanlılardan örnek alıp, uygulamışlardır.

Kırım ordusunun Osmanlı askeri gücüne sağladığı yararlar sayılamayacak kadar çoktur. Ancak; muntazam, disiplinli Osmanlı ordusu ile kıyaslandıkları zaman Kırım askerlerinin düzensizlikleri göze çarpar. Osmanlının askerlik sanatı maalesef Kırım ordusunu pek etkileyememiştir. Bunun en önemli nedenlerinden biri, Kırım ordusunun akın, çapul ve talan amaçlı kullanılması, bundan dolayı hafif bir ordu oluşturmanın gerekliliğidir. Diğer neden ise; bizzat Osmanlı Devletinin akıncılık yetenekleri yok olmasın diye, ateşli silahların verilmesini istememiş olmasıdır¹²¹.

¹¹⁸Şerafettin, "Kırım'da Yetişen Türk Alimleri", Haz. İsmail Akçay, **Emel**, Sayı:203, Ankara Temmuz-Ağustos 1994, s.16-17. "Fatih Sultan Mehmet zamanında İstanbul'a gelmiş ve büyük övgüler ile günlük 50 dirhem tahsisat almıştır. Kendisi Osmanlı ülkesinde alim, fazıl, müfessir, fakih, muhaddis ve nahvi olarak itibar gördü. Kendisinin Telvîh ve şerh-i akâid ve nahvden Seyid Abdullah Nakrekâr'ın Leb şerhi ve Mutavel'e birer haşiyeleri ve Beyzâvi tefsirine tamamına yakın ta'likâtı ve tasavvufdan Miftah ül-Gayb ve Gülşen-i Raz'a şerhleri vardır."

¹¹⁹ Ülküsal, **a.g.e.**, s.121-123 ; Şerafettin, **a.g.m.**, s.11-17.

¹²⁰ Bronevskiy, **a.g.e.**, s.46.

¹²¹ Kocabaş, **a.g.e.**, s.28.

3.2.3. Mimari Alanında Meydana Gelen Değişimler

Hanların yaşadığı saraylar Tavrida yarımadasının tam ortasında bulunmaktadır. Han'ın yaşadığı şehrin adı Bahçesaray'dır. Bu şehir küçük olup ilk zamanlar içinde yalnız taştan bir ev vardı. Han işte bu evde yaşardı. Şehirin yanında taştan yapılmış bir camii avlusunda da Hanların türbeleri bulunmaktadır. Bunların yapısında, yıkılmış Hristiyan şehirlerinin malzemesi kullanılmıştır. Şehirin yakınında birde Müslüman Medresesi ile Tatarlara ait türbeler bulunmaktadır. Hanların yaşadıkları bu saraya, avlusundaki yapılar, camiler, türbeler ve hamamlar çok mükemmel bir görünüm oluşturmaktadır¹²². Saray ve etrafındaki yapılar güzel bir bütünlük arz etmekteydi.

Han'a ait olan bu saray Çin stiline göre inşa edilmiş, fakat Türk stiline göre onarılmıştır. Bu hali ile de hala ilk güzelliğiyle günümüze değin korunmuştur. Bu saray şehrin bir ucunda olup çevresinde gayet yüksek kayalıklar vardır. Her taraftan akan sular, bahçeler ve köşkler arasında çok hoş bir görünüm sağlar¹²³. Gerek İslâmiyet'in gerekse Osmanlı tarzının ard arda etkileri ile, Hanların ekonomik güçlerinin artmasına paralel olarak sarayın ayrıntılı hale geldiğini görmekteyiz.

Tatarlar genelde göçebe yaşamı benimsemişlerdir. Ancak, yerleşik hayatı seçenler ise evlerini Anadolu'daki Türklerin evlerine benzer gibi ağaçlardan yaparlardı¹²⁴. Bu hali ile Anadolu'daki şehirlere benzer bir görünüm oluşmaktaydı. Yine Devlet Giray'ın isteği ile Mimar Sinan tarafından yapılan Gözleve'deki camii çok muhteşem ve görkemlidir. Burası oldukça iyi korunan surlar ve mazgallı kalelerle çevrilmiştir. Yapılan bu cami tamtamına ondört kubbe ve bir o kadar da minarenden meydana gelmekteydi¹²⁵.

3.2.4. Ekonomi Alanında Gelişmeler

Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Devleti egemenliğine girmesi, o günkü siyasi ve ekonomik şartların bir sonucuydu¹²⁶. Osmanlı Devletinin Karadeniz egemenliğini sağlaması, Cenevizlilerin ticaretteki hegemonyasını kırması bir çok açıdan incelenmeye değer bir gelişmedir. Ancak, ekonomik açıdan konu ele alındığında hassas bir durum

¹²² Bronevskiy, a.g.e., s.24.

¹²³ Baron De Tott, a.g.e., s.118.

¹²⁴ Bronevskiy, a.g.e., s.47.

¹²⁵ Ülküsal, "Kırım Türkleri", T.D.E.K., Ankara 1976, s.1145.

¹²⁶ Deguiques, a.g.e., c.VIII, s.2724.

arzeder. Bir kere Avrupa ile yapılan ticaretin belli bir oranda zayıfladığı düşünülebilirse de; zamanla sağlanan istikrar ticaretin verimini artırmıştır. Kefe şehri, Kuzey Karadeniz ülkeleri ile Anadolu ve diğer ülkeler arasında önemli bir liman olma özelliğini korumuştur¹²⁷. Osmanlı tüccarlarının Kefe şehrine gelmeleri söz konusu olmasaydı, Kırım'da ticaret durma noktasına gelirdi. Osmanlı Devleti açısından ise konuya bakarsak; Osmanlı Devletinin lehine olarak dış ticaret gelişmiş, bir çok çeşit malın ülkesine gelmesi sağlanmış, ek bir çok ad altında vergi geliri elde edilmiştir.

Şuda unutulmamalıdır ki Kırım'da ticaretin gelişebilmesini sağlayan en önemli unsur, istikrarın ve güvenin sağlanmış olmasıdır. Bu sayede Kırım Hanlığı güvenliğe kavuşmuş ve XVIII. yüzyıl sonlarına değin devam edip gitmiştir¹²⁸.

Osmanlı Devleti, Ruslar'dan ve Lehistan'dan alınan vergileri Kırım Hanlığı'na vermişti¹²⁹. Kırım Hanlığı'na sık sık seferlere katılma adı altında ödenekler tahsis edilmişti¹³⁰. Yine Kefe, Gözleve ve Balıkova iskelelerinin gümrük gelirinin bir kısmı Kırım Hanı ve Hanlığın ileri gelenlerine verilmişti¹³¹. Malikane ve arazi tahsislerininide eklediğimiz zaman Kırım ekonomisine Osmanlı Devletinin çok fazla katkıda bulunduğunu görebiliriz.

¹²⁷ Yalçın, a.g.e., s.261.

¹²⁸ Fişher, a.g.m., Sayı:124, İstanbul Mayıs-Haziran 1981, s.11.

¹²⁹ B.O.A., Mühimme Defteri, Nr. 129, s.270.

¹³⁰ Yalçın, a.g.e., s.109-110.

¹³¹ Uzunçarşılı, a.g.e., s.33.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ İLE KIRIM HANLIĞI ARASINDAKİ ASKERİ İLİŞKİLER

1. KIRIM HANLIĞINUN ASKERİ GÜCÜ

1.2.Savaş Hazırlığı

Han ile Kırım Hanlık Divanı, savaş kararı verdiğinde, tüm ülkeye haber gönderilir. En geç üç veya dört hafta içinde en az 3-4 aylık yiyeceklerin hazırlanması emrolunur. Askerler bu üç veya dört aylık yiyeceklerini meşin çuvallara doldurarak, atlara yüklerler.

Savaş için hazırlanan yiyecekler; darı, darı unu, peynir, dana ve at eti oluşturmaktaydı¹. Yanlarına genelde darıyı öğütmek için küçük el değirmeni götürürlerdi. Elde edilen darı ununu su ile karıştırarak su yerine içtikleri² gibi darıları ateşte kavurarakta da tüketirlerdi. Darı unu ve at yüreği yağından yapılmış *“Talkan”* adını verdikleri hamur savaşta en temel besinleriydi³. Ayrıca kısrak sütünden yaptıkları peynirin yanısıra kımız elde ederek zevk ve iştahla içerlerdi⁴. Yine yanlarında kurutulmuş yoğurtu muhakkak bulundurlardı.

Han'ın, ikram ve etrafının kalabalıklığı nedeniyle, yiyecek malzemeleri çok olurdu. Tüm bu yiyecekler tekerlekli arabalar ile taşınırdı. Bazı ileri gelenlerde, arabalarla kurumuş ekmek ve kımız getirirlerdi⁵.

Hayvanlar için ise, özel olarak herhangi bir yem ve benzeri şeyler götürmezlerdi. Genelde hayvanları karları ve buzları eşerek buldukları ot ve köklerle

¹ “Güneşte kurutulmuş veya ufak parçalar halinde ateş dumanında islendirilmiş, adeta pastırmaya benzeyen *“Kakaç”* adı verilen etler yapılırdı.”

² Evliya Çelebi, a.g.e., s.326.

³ Ahmet Cevdet Paşa, “ Kırım Ve Kafkas Tarihiçesi”, *Emel*, Haz. Ahmet Özaydın, Sayı:221, Ankara Temmuz - Ağustos 1997, s.11.

⁴ Evliya Çelebi, a.g.e., s.326.

⁵ Bronevskiy, a.g.e., s.51 ; Akdes Nimet Kurat, *Türkiye Ve İdil Boyu (1569 Astarhan Seferi, Ten-İdil Kanalı Ve XVI-XVII Yüzyıl Osmanlı - Rus Münasebetleri)*, Ankara 1966, s.029. “Andrey Taranowski'nin seyahatnamesinde; genelde develer veya bazen öküzlerin çektiği iki tekerlekli arabalarla tüm eşyaların taşındığını kaydeder.”

beslenirlerdi⁶. Bundan dolayı Kırım ordusu kısa sürede toplanıp, hızlı hareket edebilmekteydi. Diğer ordular gibi ağır teçhizat ve donanım için zaman harcamazlardı.

1.2. Ordunun Kullandığı Silahlar

Kırım Hanlığı ordusu genelde hafif silahlarla donatılmıştı. Ağır ve etkili silahlara akınlarda zorluk çıkardığı için pek sahip olmak istememişlerdir. Zaten savaş strateji ve uygulamaları belli bir bölgeye bütünüyle egemen olma yönünde değildi. Onlar için çapul, talan bol miktarda ganimet elde etme askeri başarının ölçütü idi⁷.

Kırımlıların kullandığı silahlar; mızrak, uzun ve eğri tatar kılıcı, yüksek kalitedeki demirden yapılmış geniş ve kısa Türk veya İran kamaları, uzun ve süratli oklar, sadak ve kısa mızraktır. Ayrıca imkanı olanlar zırh giyer, miğfer takardı. Atların eyer ve koşumlarının basit ve kullanışlı olmasına dikkat ederlerdi. Genelde silahlarını ya İran'lılardan alırlardı ya da Rusya'ya yaptıkları akınlarda zamanında ele geçirerek elde ederlerdi⁸.

Kırım Tatarları savaşa giderken bir kaç tane at götürürlerdi. Bundaki amaç bir kaç noktada toplanmaktaydı. İlki hızlarının düşmemesi için bindikleri at yorulunca diğerine binerek devam etmek istemeleriydi. Başka bir nedende çok kalabalık ve büyük bir ordu görünümünü vermek amacı ile bol ganimet elde ederek taşımayı kolaylaştırmak düşüncesidir⁹.

Kırım ordusunun top gibi ağır silah ihtiyacını Osmanlı Devleti karşılamaktaydı¹⁰. Kale muhafız birlikleri Osmanlı Devleti tarafından maaşları verilen Osmanlı askerlerinden oluşmaktaydı. Akın yapmaya alışkın¹¹ Kırım Hanlığı, akınlarla ganimet elde etme amacıyla olduğundan ağır teçhizat kullanımını sefer esnasında hızlarını

⁶ Ahmet Cevdet Paşa, **a.g.m.**, s.11 ; Kurat, **a.g.e.**, s.032. "Andrey Taranowski; Tatarların kuru ot hazırlama gibi adetleri olmadığından, kış zamanı otun en fazla bulunduğu yere gidip, hayvanları karın altından tırnaklarıyla otları çıkarıp yediklerinden söz eder."

⁷ Ahmet Cevdet Paşa, **a.g.m.**, s.11.

⁸ Bronevskiy, **a.g.e.**, s.57.

⁹ Ahmet Cevdet Paşa, **a.g.m.**, s.11.

¹⁰ İnalçık, "Osmanlı - Rus Rekabetinin Menşe'i...", s.21. "Kırım Hanlığı'nın daha fazla kuvvetlenmesini Yavuz Sultan Selim istemiyordu sözünün doğal sonucudur." ; İnalçık, "Kırım Hanlığı", **T.D.E.K.**, s.433. "Kırımlıların topçu birliğine sahip olmamalarının nedenleri iki kısma ayrılmaktadır. İlki atlı asker ananesine sıkı sıkıya bağlı olmalarından dolayı topçu birliği kurmak istememişlerdir. İkinci neden ise; Osmanlılarda, özellikle Kefe üzerinde zaman zaman uyanan iddialar nedeni ile, hanlığın bir topçu kuvvetine sahip olmasını istememiş olmasıdır." ; Kurat, **a.g.e.**, s.84 ; Abdullah Soysal, "Mengli Giray Hacı Bin Giray Han", **Emel**, Yıl.2, c.I, Sayı:9, İstanbul Mart 1962, s.9-10.

¹¹ İnalçık, **a.g.m.**, s.433.

düşürebilirdi. Tatarlar süratlerini düşüreceği endişesinden dolayı ağır donanımı hiç bir zaman tercih etmemişlerdir.

1.3. Ordunun Sefere Gidişi

Kırım Han'ı ne zaman sefer kararı alıp Kabile Beyleri ve Mirzalarına yarlık gönderirse, Tatar halkı hanlarına çok bağlı olduklarından hemen istenilen sayıda süvari, belirlenen yerde hazır bulunurdu¹².

Ordu sefer için daha toplanmak üzereyken, tecrübeli ve saldıracak yeri tanıyanlardan oluşan bir öncü birlik gönderilirdi. Öncü birliğin görevleri arasında; saldırılacak ülkenin askeri gücünü tespit etmek, stratejik öneme haiz nokta ve yolların tespiti ile bilgi alınabilececek esir elde etmek bulunmaktaydı. Elde edilen bilgi ve esirler Han'ın yanına götürülerek, sorguya çekilirdi. Varılan sonuç üzere savaş ilan edilirdi.

İlanı müteakip 8-10 gün içinde ülkedeki tüm birlikler toplanarak, Han'ın bulunduğu yere giderler. Kalgay, Hanzâdeler, Mirzalar ve ileri gelenler birliklerinin başında bulunarak genellikle Or kapısını geçtikten sonra Oçakov şehri doğrultusunda Borisfen suyu yanında toplanırlar. Burada Kalgay, Hanzâdeler, Mirzalar ve tanınmış komutanlardan oluşan bir heyet, esirler ve keşifte bulunan askerlerle konuşur, onların verdikleri bilgileri gözden geçirirler. Heyet hareket gününü tespit ederek gidilecek yolları, saldırı usullerini görüşerek bir karara bağlar. Ancak tüm bu bilgiler gizli tutulurdu¹³.

Osmanlı Devleti, Kırım Hanlığının sefere katılmasını isterse, Han duruma göre ya bizzat orduya gelir veya Kalgay yahut Hanzâdelerinden biriyle kuvvet gönderirdi. Genellikle Padişah veya Vezir-i Azam sefere çıktığı zaman Kırım Hanı bizzat bulunurdu. Ancak zaman zaman Serdar-ı Ekrem'lerle de seferde bulunmuşlardır. Örneğin Kafkas seferinde II. Mehmet Giray, Özdemiroğlu Osman Paşa ile Gâzi Giray'da 1598'de Avusturya Serdarı Satırcı Mehmet Paşa'yla¹⁴ ve Selim Giray'da Çehrin kuşatmasında Serdar İbrahim Paşa ile birlikte savaşı idare etmişlerdir.

Kırım Hanı sefere gidecek olursa gelenekler gereği on iki at ağalarını ileriye rehber tayin edip askerini "*Tapkur*" yani katar halinde on iki kısma ayırarak birbiri

¹² Ahmet Cevdet Paşa, a.g.m., s.11.

¹³ Bronevskiy, a.g.e., s.51-52.

¹⁴ Solak - Zâde Mehmet Hemdemî Çelebî, a.g.e., s.395.

ardından sevkeder ve kendisinde beraber giderdi¹⁵. Eğer Kalgay sefere giderse sekiz tapkurda 50.000 askerle, Nureddin Sultan giderse altı tapkurda 40.000 askerle gidilirdi¹⁶.

1.4. Düşmana Saldırı Ve Savaş Yöntemleri

Han, Kalgay ve diğer ileri gelen üst düzey görevliler önce düşman toprağına ayak basar basmaz, düşman hakkında bilgileri değerlendirmeye alırlar. Eğer düşman ordusu yakında değil ise, karargâh kurulur ve etraflı bir toplantı yapılır. Toplantıda nasıl harekete geçeceklerini, ne kadar derinliğe kadar gireceklerini kararlaştırırlar. Askeri Şûra kararlarına uygun olarak ilerleme veyahut da bekleme emri verilir.

Ordunun ilerleyişi esnasında karşılarında şehir, kale, köy gibi yerleşim yerleri çıkarsa, buraları kuşatma amacıyla Han; Mirzaları, Beyleri, sarayın ileri gelenleriyle en cesur ve usta savaşçılardan oluşan 10.000 - 15.000 kadar askeri kendileriyle bırakır. Ordunun diğer kısmını, Kalgay ve diğer Mirzaların emrine verir ve ileri yürümelerini emreder. Han kendine ayırdığı 10.000 - 15.000 askerle şehri veya kaleyi kuşatarak hücumu geçer ve aynı zamanda da kaldıkları karargâhı savunur.

Kalgay'ın komutasındaki ordu da, savaşlardaki kahramanlıklarıyla ünlü askerlerin komuta ettiği müfrezeler şeklinde ilerlerdi¹⁷. Bu ilerleme arazi şartları, düşman askerinin olup olmaması veya güç orantısına göre değiştiği görülür. Eğer her şey olumlu ise; akın ve yağma yapmaya engel düşman birliği ortada gözüküyorsa, müfrezeler düşman topraklarına dalıp yağma yaparlar¹⁸. Kalgay ve ordunun asıl kısmı çevredeki kale ve şehirleri kuşatarak, müfrezelerin yağma faaliyetlerinin buradan gelecek tehlikelerle önlenmesini engellerdi. Kalgay asıl düşman gücünü durdurup veya kuşattığı esnada, müfrezeler gittikleri yerde her şeyi yağma eder, yakar ve öyle geri gelirlerdi. Gelmiyen müfreze olur ise, ordunun tamamı ile düşman toprağı taranarak durum aydınlığa kavuşturulurdu¹⁹.

Müfrezeler, büyük düşman ordusunun bulunduğu yeri öğrenince oraya yaklaşmaz, onlara saldırmaz, onlarla meydan savaşına kesinlikle girmezdi. Hele düşman

¹⁵ Evliya Çelebi, a.g.e., s.342.

¹⁶ Uzunçarşılı, a.g.e., s.37-38.

¹⁷ Balâ, a.g.m., s.756.

¹⁸ Ahmet Cevdet Paşa, a.g.m., s.11.

¹⁹ Bronevskiy, a.g.e., s.52.

kuvvetlerinin üstün olduğu öğrenilirse köylerin bulunduğu yerler veya tehlikesiz bölgeler seçilerek ters yöne doğru süratle ilerlenir. Önlerine gelen yerleri boşaltır derecesinde yağma ederek kendi karargâhlarına dönerlerdi. Düşman kuvvetleri tarafından takip edilmediklerine kanaat getirilince, tekrar belirtilen düzen ve tertip içinde kendi topraklarına dönerler²⁰.

Kırım kuvvetleri kuşatma veya meydan savaşları gibi durumlarda beklenen başarıyı gösteremezlerdi. Akın, takip ve sarsılan düşmana hücum gibi durumlarda önemli başarılar elde ederlerdi²¹. Zaten bir Kırım askerinin bir atı ve bir silahı olup yiyeceğide kavrulmuş darı ile yoğurt kurusundan oluşurdu²².

1.5. Kırım Ordusunun Mevcudu

Kırım Hanlığı'nda düzenli bir orduya rastlamak mümkün değildir. Eğitimli, işi askerlik olan çok az bir miktar Osmanlı askeri dışında herhangi bir birlik yoktur. İşin bu hali Kırım kuvvetlerinin akıncılık şeklinde hareket etmesinden kaynaklanıyordu²³. Tatarlar akınları esnasında girdikleri yeri tahrip ederek pek çok esir alırlardı. Düşmanın moralini bu şekilde adeta yok ederlerdi. Zaten XVI. Yüzyıl sonlarında Osmanlı akıncılığı bitince onların yerini Tatar akınları almıştır²⁴.

Kırım'ın esas kuvvetlerine geçmeden önce II. Bayezit döneminde başlayıp Kanuni Sultan Süleyman zamanında çoğalan Osmanlı birliği gönderilmesini ele aldığımızda; Müteferrika, Çavuş, Sipah, Silahdar, Tımar ve Zeamet sahibi olarak bir kısım Osmanlı hizmet elemanları yollandığı görülmektedir²⁵. Bu sayılan görevlilerin miktarları 3.000 ile 12.000 arasında değişen sayılarda seyretmiş ve giderleri Osmanlı hazinesince ödenmiştir²⁶. Gönderilen bu askerlerin en temel görevleri Han'ın can güvenliğini korumak, Divan'ın düzenli işlemlerini sağlamak, saray ve protokol ilkelerini düzene koymak olarak sayabiliriz. Kırım ordusu Osmanlı Devleti ile beraber

²⁰ Bronevskiy, a.g.e., s.53.

²¹ Balâ, a.g.m., s.756.

²² Ahmet Cevdet Paşa, a.g.m., s.11.

²³ Emecen ve diğerleri, a.g.e., s.354 ; Kocabaş, a.g.e., s.28.

²⁴ Uzunçarşılı, a.g.e., s.36 ; Kurat, a.g.e., s.84.

²⁵ Balâ, a.g.m., s.756.

²⁶ B.O.A., *Mühimme Defteri*, Nr.154, s.37. " Ordu sefere katılmış ise sırf Kırım'da bulunan Osmanlı askeri için devlet "*Sekban Akçesi*" adı altında bir miktar para gönderirdi. Kırım Hanlığı'na bu askerlerin masrafları yük olmazdı." ; Evliya Çelebi, a.g.e., s.386.

sefere çıkarsa, Osmanlı Devleti “*Çizme-bahası*” adıyla onbeş bin altın masraf harcaması için gönderirdi²⁷.

Kırım kuvvetleri Osmanlı Devletine yardım amacıyla seferlere katıldığında, savaşın önemi, Hanın gücü ve nüfuzu ile bizzat katılıp katılmadığına göre sayısı az veya çok olurdu. Bundan dolayı Kırım Hanlığı'nın Osmanlı seferlerinde en aşağı otuz bin ve en yukarı yüz bin kuvvetle katıldığı görülürdü²⁸.

Kırım Hanlığının, çevresindeki Rusya ve Lehistan gibi devletlere ganimet amacıyla yaptığı seferlerde, başka bir güçten çekinmediğinden tüm güçlerini savaşa götürürlerdi. Örneğin 1589 yılında Kırım Hanının 200.000 kişilik bir kuvvetle Lehistan'a girdiği görülür.

Kırım Hanı asker miktarını öğrenmek istediği zaman kuşçu veya huşçu yani yemek kazanı usulüyle mevcudu anlardı. Yani Tatarlar bazen on, oniki bazen yedi kişiye kuşun denilen bir kazan götürürler ve beraber aynı kazandan yerdi. Bu on veya oniki hesabı ile beraber her köyden kaç kuş çıkacağı kaç kişilik mevcut bulunduğunu hesaplanırdı. Yalnız Kırım'dan çıkarken yapılan hesaplara, cephedeki hesap arasında her zaman fark bulunurdu. Bu da Tatarların firarları veya ganimet malı elde ettikten sonra izinsiz olarak Kırım'a gitmeleri nedeniyle değişirdi.

Kırım ordusunun merkezinde Han, sağ kolunda Kalgay, Şirin Beyleri ve onlara bağlı gruplar ve sol kolda Nureddin, Nogay ve Mansur Beyleri bulunarak hareket ederdi.

Evliya Çelebi, XVII. Yüzyılda Kırım ordusunun sayısını 100.000 ile 126.000 civarında olduğunu ancak, 40.000'i genelde kullanılırken, ihtiyaç duyulduğunda 80.000'i kullanılabilirdiğini kaydederken, geriye kalan mevcudunda Kırım'ın korunması için bırakıldığını yazmaktaydı²⁹.

Yine Baron De Tott, Kırım seyahati sırasında Nureddin'in 40.000, Kalgay'ın 60.000 ve Han'ın 100.000 olmak üzere Kırım ordusunun toplamını 200.000 asker olarak vermektedir³⁰. Buna karşılık 1583 yılında Kırım Hanı II. Mehmet Giray, Özdemir

²⁷ Evliya Çelebi, a.g.e., s.386.

²⁸ B.O.A., *Mühimme Defteri*, Nr.66, s.8.

²⁹ Evliya Çelebi, a.g.e., s.341.

³⁰ Baron De Tott, a.g.e., s.134 ; Kurat, a.g.e., s.83-84. “Kırım Hanlığı'nın 40.000-50.000 civarında işe yarar atlı ordusu olup, bundan başka değişen sayılarda gelişi güzel silahlara sahip çapul amaçlı katılanlardan oluşan bir askeri gücü vardı.”

Osman Paşa'yı Kefe kalesinde kuşattığında, 40.000 ile 107.000 civarında bir kuvveti olduğu görülmektedir³¹.

2. KIRIM HANLARININ SEFERE ÇAĞIRILIŞI

Padişah veya Vezir-i Azam, Serdar-ı Ekrem ise sefere gideceği zaman gerekli görülürse hareketinden bir kaç ay önce Kırım Hanı'na Nâme-i Hümayun gönderilerek sefere davet olunurdu. Gönderilen Nâme-i Hümayun abadî bir kağıda yazılırdı ve beraberinde Padişahın kendisine özel hil'atlerinden bir hil'at ile murassa kılıç gönderilmesi kuraldı. Aynı zamanda Kırım Hanı'na "*Çizme-bahası*" veya "*Tirkeş-baha*" ismi altında 5.000 ile 15.000 arasında altın ve Kalgay Sultan'a da daha az miktarda harcırah gönderilirdi³².

Avusturya seferi öncesi, Serdar-ı Ekrem Sinan Paşa'nın Gâzi Giaray'ı sefere davet eden Nâme-i Hümayun'u konu ile ilgili çok net bilgiler verdiğiinden aynen şöyledir:

“Cenâb-ı emaret-meab, eyâlet-nisab, rif'at-iktisab melekil-hisal zü'l-kadri'l-etem vel'fahru'l-esen el-muhtas, el-mahfuf bi sunûf-i avatifi'l-melik-i'l mennûn Kırım Hanı Gazi Giray dâmcı mealîhu tahiyât-ı safiyat-ı anberbâr ve teslimat-ı sâfiyât-ı anber-nisar ki mahz-ı inayet-i padişahiden sâdır olur, mutealea kılındıktan sonra malûm olaki hâliya küffar-ı bîdîn canibine sefer-i zafer eserim olup düstur-ı mükerrem Vezir-i Azam Sinan Paşa edamallahü Teâla iclalehu asakir-î nusrat-şiarıma serdar tayin olunup işbu sene ihda ve elf Şevvalin yirminci günü İstanbul'dan çıkıp Belgrat canibine azimet üzre olmağın bundan akdem merhum ceddin Sultan Süleyman Han zamanında gönderdiği üzre asakir-i tatar-ı saba-reftardan elli altmış binden ziyade yarar güzide asker intihab idüp dahi mümkün ise bizzat kenkünüz teveccüh idüp değil ise karındaşınız olup hâlâ Kalgayunuz olan Fetih Giray Sultan dâme ulüvvühu'yi serdar tayin idüp... evvel-i baharda küffar-ı hâksar üzre gönderilmek bâbında fermân-ı kadir tûsânımız sâdır olmuştur... hâlâ ızhâr-ı müsalat için mezid-i inayet-i hüsrevânımızden bir kabza şimşir-i dümengîr ve

³¹ Uzunçarşılı, a.g.e., s.22.

³² Silahdar Fındıklılı Mehmet Ağa, a.g.e., c.II, s.691 ve 743.

*hula-ı fahiremden bir sevk hil'at ... dergâh-ı muallam çâşnigirlerinden Malkoç zâde mecdühû ile irsal olunmuştur gerektir ki ...*³³.

3. KIRIM HANLARININ KATILDIKLARI SEFERLER

Kırım Hanlığı Osmanlı Devletinin sağ kolu olarak her daim her yönden yardımcısı konumundaydı. Kırım ordusu Osmanlı Devletinin bir çok seferine katılarak başarılı olmasına yardımcı olmuştur. XVI. Yüzyıla gelinirken Osmanlı - Kırım askeri işbirliği ilk olarak 1454 yılında görülmektedir³⁴. Cenevizlilere karşı Kefe'yi alma amacıyla yapılan ortak sefer başarılı olamamıştır. Ancak ilk kez bir araya gelinmiş olması hesabıyla önemli bir yere sahiptir.

1475 yılına gelindiğinde ise Mengli Giray ve Eminek Bey'in çağrılarını kabul eden Fatih Sultan Mehmet, Gedik Ahmet Paşa'yı Kırım'a göndermiştir. Gedik Ahmet Paşa ile hareket eden Kırım kuvvetleri Ceneviz varlığına son vermişlerdir³⁵. Bu tarihe kadar Osmanlı kuvvetleri hep Kırım'a destek amacıyla gelmişlerdi. Fakat bu tarihten sonra Kırım Hanlığı hep Osmanlı ordusuna yardım etmeye gidecektir.

Nitekim Mengli Giray 1484'de Osmanlı Padişahı II. Bayezıt'ın Akkerman seferine 50.000 Kırım süvarisi ile katılarak Kırım Hanlığını ilk defa Osmanlıların fütühât harekâtına sokmuştur³⁶. Kırım ordusu Akkerman kalesinin alınmasında büyük yardım sağlamışlardır. II. Bayezıt bu başarısından dolayı Mengli Giray Han'a değerli hediyeler vermiştir. Ayrıca Kırım askerlerinin Tuna nehri boyunda ele geçirdikleri Balta, Tombasar, Kavşan kasabaları ile civarlarını Kırım Hanlığı'na bırakmıştır³⁷. XV. Yüzyılda başlayan askeri yardımlaşma sürekli artarak devam etmiştir.

3.1. XVI. Yüzyılda Katıldıkları Seferler

XVI. Yüzyıl boyunca siyasi olayları değerlendirirken, dikkate değer bir husus; Kırım ordusunun yardımlarının yüzyıl sonuna doğru sıklaşmış olmasıdır. Şüphesiz Osmanlı Devletinin askeri gücü yüzyılın sonuna doğru bir kaç cephede

³³ B.O.A., **Mühimme Defteri**, Nr.71, s.298.

³⁴ Yücel - Sevim, **a.g.e.**, s.186-187 ; Danişmend, **a.g.e.**, c.I, s.335.

³⁵ Kurat, **a.g.e.**, s.215 ; Yücel - Sevim, **a.g.e.**, s. 183 ve 186 ; Danişmend, **a.g.e.**, s.334-335.

³⁶ **Mufassal Osmanlı Tarihi**, c.II, s.642 ; Abdullah Cevdet, **Cevdet Paşa Tarihi Seçmeler**, s.49 ; Yücel - Sevim, **a.g.e.**, s.205.

³⁷ Hammer, **a.g.e.**, s.413 ; Ülküsal, **a.g.e.**, s.28 ; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, c.II, s.182 ve 423.

savaşmaktan çok zor durumlara düşecektir. Osmanlı Devletini askeri açıdan sürekli destekleyen en sadık yardımcısı hep Kırım Hanlığı olmuştur.

3.1.1. Mısır Seferi

1516 - 1517 yıllarındaki Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferine Kırım Hanlığı, Mübarek Giray komutasındaki kuvvetle katılmıştır. Sefer esnasında Mübarek Giray şehit düşmüştür³⁸.

3.1.2. Macaristan Seferi

Boğdan Beyi Petro Rareş'in, Macaristan Kralı Ferdinand ile iletişimde bulunarak Osmanlı Devleti aleyhine hareket etmeye başlaması Temmuz 1538'de savaşın çıkmasına neden olmuştur.

Boğdan Beyi Rareş, 80.000 kişilik ordusu ile Osmanlı birliklerine Fokşani civarında pusu kurmak istemiştir. Ancak Osmanlı kuvvetlerinin çokluğunu görünce Transilvanya'ya kaçmak zorunda kalmıştır. Sefere Kırım Han'ı Sahip Giray 200.000 kişi ile katılmıştır³⁹. Bu denli çok sayıda bir kuvvetle katılması başarıyı elde etmede büyük rol oynamıştır.

Yine Kanuni devrindeki Macaristan seferine Sahip Giray, bizzat oğlu Emin Giray komutasında askeri kuvvet göndererek destek olmuştur⁴⁰.

Ayrıca Kanuni Sultan Süleyman'ın son seferi olan Sigetvar seferine Kırım kuvvetleri de katılmıştır. Eflak, Boğdan ve Kırım kuvvetleri bir bütün olarak savaşa iştirak etmişlerdir⁴¹.

3.1.3. Rusya Seferi

II. Selim, Devlet Giray Han'dan 1571 yılında Moskova'ya kadar çok şiddetli akın yapmasını istemektedir. Hatta akının 30.000 atlı ve 6.000 tefenkdzadan oluşan bir kuvvetle yapılmasını emretmiştir⁴².

³⁸ İsmail Hikmet Ertaylan, *Gazi Geray Han Hayatı Ve Eserleri*, İstanbul 1958, s.5 ; Ülküsal, a.g.e., s.49.

³⁹ Georges Castellan, *Balkanların Tarihi (14 -20 Yüzyıl)*, Tür. Çev. Ayşegül Yaraman Başbuğu, İstanbul 1993, s.159 ; Uzunçarşılı, a.g.e., c.II, s.343 ; Yücel - Sevim, a.g.e., c.II, s.275 ; Danişmend, a.g.e., c.II, s.209.

⁴⁰ Uzunçarşılı, a.g.e., s.425 ; Abdullah Cevdet Paşa, a.g.e., s.50.

⁴¹ Radovan Samarcic, *Dünyayı Avuçlarında Tutan Adam Sokullu Mehmed Paşa*, Çev. Meral Gaspıralı, İstanbul 1995, s.150.

⁴² Kurat, a.g.e., s.379-380. " B.O.A. Mühimme Defterindeki 16 nolu, 25-26. Sayfalarda yer almaktadır."

Daha sonra Murat, Gâzi Giray'a 1589 - 1590 yıllarında Ruslara karşı sürekli akın yapmasını bildirmiştir⁴³. Böylelikle Rusya'yı Osmanlı Devleti, Kırım Hanlığı aracılığıyla sürekli zayıflatmıştır, kontrolde tutmuştur.

3.1.4. Don - Volga Kanal Projesi

3.1.4.1. Don - Volga Kanalının Önemi

Kanalın açılmasını gerektiren nedenler, ekonomik, siyasi ve askeri olmak üzere üç başlık altında toplanabilir.

Ekonomik anlamda Osmanlı Devletinin Orta Asya'ya egemen olmasını sağlama açısından kanal büyük bir önem taşımaktadır⁴⁴. XV. Yüzyılın ikinci yarısında Orta Asya ticaretinin en önemli limanları olan Azak ve Kefe'nin elde tutulması zaruri idi. Öyleki, Kefe gümrüğü Osmanlı hazinesine çok büyük miktarda gelir sağlamaktaydı⁴⁵. Hissedilir bir oranda artan Rus ilerleyişinden buraları korumak gerektiği gibi, Orta Asya içlerine doğru gelişmesi olası ticaretin güvenliğe kavuşturulması kanalın önemini artırmaktadır. Kanal, Osmanlı Devletini dünyanın en büyük gücü olarak tanıttacak, dahası, ipek, ziynet, altın, at, köle, buğday ve balmumu ticaretinin doğuyla batı arasında uzun zamanlardan beri izlediği yollara egemen kılacaktı.

Siyasi açıdan kanalın önemini ise Rus ilerleyişi ve İran belirlemektedir⁴⁶. Rusların Kazan⁴⁷ ve Astrahan'ı⁴⁸ alarak Kafkasya ve Orta Asya'ya doğru yayılması ile Azak Denizi ile Karadeniz'e inmek istemeleri Osmanlı Devletini tedbir aramaya sevk etti⁴⁹. Aynı zamanda Osmanlı nüfuzunun Asya içlerine kadar sokulmasını kolaylaştırmak gerekiyordu. Ayrıca Sokullu Mehmet Paşa, Azak Denizi'yle Astrahan arasındaki nehir yolunu ele geçirmekle Osmanlı'nın en başta Kırım Hanlığını tamamiyle yola getirmek istediğini Radovan Samarcic belirtmektedir⁵⁰.

⁴³ Kurat, a.g.e., s.382-383.

⁴⁴ İnalçık, "Osmanlı Rus Rekabetinin Menşe'i...", s.20.

⁴⁵ Uzunçarşılı, a.g.e., c.III, Kıs.I, s.34.

⁴⁶ Halil İnalçık, "Türklük Ve Tatarlık: Osmanlı Devleti Ve Kırım Hanlığı", Yeni Türkiye, Sayı:16, c.II, Ankara Temmuz-Ağustos 1997, s.1508 ; Danişmend, a.g.e., s.383-384.

⁴⁷ Akdes Nimet Kurat, Türkiye Ve İdil Boyu, s.93 ; Danişmend, a.g.e., s.383 ; İnalçık, a.g.m., s.21. "1552'de Kazan'ı ele geçirdiler."

⁴⁸ Danişmend, a.g.e., s.383 ; Kurat, a.g.e., s.93 ; İnalçık, a.g.m., s.21. "Astrahan 1556 yılında Ruslar'm eline geçti."

⁴⁹ Müstecib Ülküsal, "Kırım'ın Rusya'ya İlhakının 200. Yılı Münasebetiyle", Emel, Sayı:130, Ankara Mayıs-Haziran 1982, s.1 ; Ülküsal, a.g.e., s.51 ; Danişmend, a.g.e., s.382.

⁵⁰ Samarcic, a.g.e., s.150-151.

Yine Orta Asya sünni hanlıklarını Şii İran'a karşı desteklemek ve İran'ın bazı Avrupa Devletleri ve Papa VIII. Greguvar'la yaptığı ittifaka karşılık, Orta Asya'daki sünni hanlıklarla anlaşmayı ve onlara yardım etmeyi gündeme getirdi⁵¹. Ayrıca Çerkezler'de bir tehlike olarak ortaya çıkmıştı. Osmanlı Devleti'nin himayesini almakla birlikte Çar'a başvurarak Hristiyan dinini kabul etmişlerdi. Rus subayları ile eğitilen bir orduya sahip olan Çerkesler, Don - Kazak Konfederasyonunun oluşumunda önemli rol oynamışlardır Bölgedeki Osmanlı ve Kırım etkisinin ve otoritesinin kurulması gerekmektedir⁵². Şüphesiz tüm bu ilişkileri sağlamada ve Rusya'ya gözdağı vermede kanalın açılması Osmanlı Devletine avantajlar sağlayabilecekti.

Askeri önemi ise; Osmanlı Devletinin Gürcistan, İran ve Kuzey Kafkasya'ya yapacağı askeri harekâtlarda kanal vasıtasıyla asker, zahire ve diğer malzemelerin kolayca taşınması sağlanabilirdi⁵³.

Rusya, Kırım saldırılarına karşı uzun süre karşı koyamamıştı. Ama zamanla güneyde yaptıkları kalelerle ve yeni ateşli silahlarla Kırım saldırılarını önlemeye başlamıştı. Hatta Kazakların ve Çerkeslerin yardımıyla Kırım Hanlığına saldırabiliyorlardı. Şu bir gerçektir ki askeri olarak Ruslar'ın bölgede etkisi iyiden iyiye artmıştı. Hele 1559'da Azak kalesini Rus ve Kazakların kuşatmaya kalkması acilen asker gönderilmesine neden olmuştur. Kazak lideri Demirtaş'ın sürekli Azak ve Adakale'ye saldırması⁵⁴, Osmanlı Devletini bu konuda köklü çözüm arayışına sürükledi. Bulunulacak çözüm öncelikle etkinliği artırmalı, bölgeye yapılması gereken asker ve malzeme sevkiyatını hızlandırmalıydı; işte bu anlamda Don - Volga kanalının açılması en kestirme ve en elverişli yoldu.

3.1.4.2. Kanalın Açılmaya Başlaması

Don - Volga kanalının açılması, Osmanlı Devletine büyük yararları olabileceği düşünülürken, 1567 yılında Harezmi hükümdarı Hacı Mehmed Han'dan gelen bir

⁵¹ İncalcık, a.g.m., s.20 ; Uzunçarşılı, a.g.e., s.34 ; Yücel - Sevim, a.g.e., c.III, Ankara 1995, s.13-14.

⁵² İncalcık, a.g.m., s.21.

⁵³ Kurat, IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz..., s.238 ; İncalcık, a.g.m., s.20 ; Uzunçarşılı, a.g.e., s.34 ; Danişmend, a.g.e., s.383-384.

⁵⁴ İncalcık, a.g.m., s.22.

nâmede: İranlıların Orta Asya hacılarına yol vermedikleri, Ejderhan'ın Rusların eline geçmesi ile tüccarların güvenliğinin kalmadığı belirtilmekteydi⁵⁵.

Sokullu Mehmet Paşa, bu nâme sonrası kanalın açılacağı yerin tespiti işine girişti⁵⁶. Azak Deniz'ine akan Volga nehrinin en yakın yerinden kanalın açılması kararlaştırıldı. Sonra da güvendiği Kasım Beyi Kefe'ye Sancak Beyi atayarak bu işle görevlendirdi (1568)⁵⁷. Kasım Bey, Don ve Volga nehirleri arasındaki kanalın yerini ölçtürttü ve 6 deniz mili⁵⁸ olduğunu tespit ettirdi. Kasım Bey'in raporu üzerine kanal açılmasında geri hizmet elemanları ile Rusların olası saldırılarına karşı asker teminine başlandı ve durum Kırım Han'ı Devlet Giray'a iletildi⁵⁹.

Ancak Devlet Giray kanalın açılmasından sorumlu kılınsa bile kanal projesine sıcak bakmamaktaydı⁶⁰. Bundaki en temel neden, kanal sonucu Kırım Hanlığı'nın sıradan bir vilayet olarak Osmanlı devletine bağlanacağı düşüncesiydi⁶¹. Han kanalı önlemek için; Ejderhan ele geçirilse bile tekrar Rusların eline düşeceğini ve boşuna kan dökülüp masraf edilmemesini Sokullu'ya tavsiye etti⁶². Diğer taraftan da Moskova'ya elçi göndererek durumun önemini anlatarak onun vergi vermesini istediysede başarılı olamadı⁶³.

Kanal işinde çalışacak olan işçi ile 3.000 Yeniçeri ve 20.000 Tımarlı süvari temin edildi⁶⁴. Bunlardan başka beygir ve zahire için Boğdan ve Eflak Voyvodalarına

emirler gönderildi. Aynı zamanda beş yüz kanter peksimet yapılması için Kefe Kadılığı görevlendirildi. Kırım Hanı'na da işçi ve asker göndermesi için emir verildi. Yine

⁵⁵Emecen ve diğerleri, a.g.e., s.207-208 ; Kurat, *Türkiye Ve İdil Boyu*, s.94-95 ; Uzunçarşılı, a.g.e., s.34-35 ; Danişmend, a.g.e., s.384.

⁵⁶ Uzunçarşılı, a.g.e., s.35 ; Danişmend, a.g.e., s.384-385.

⁵⁷ Samarcic, a.g.e., s.238 ; Uzunçarşılı, a.g.e., s.35 ; Danişmend, a.g.e., s.384 ; Kurat, a.g.e., s.96-97.

⁵⁸ 1 Deniz mili : 1895 metredir.

⁵⁹ İncalçık, a.g.m., Sayı:15, c.II, İstanbul Mart - Nisan 1963, s.19 ; Yücel - Sevim, a.g.e., s.13-14 ; Uzunçarşılı, a.g.e., s.35.

⁶⁰ Danişmend, a.g.e., s.386-387 ; Kurat, a.g.e., s.105. "Yazar, Devlet Giray'ın Astrahan kalesinin kuşatılmasında Kırım ordusunun işe yaramayacağını belirttiğini; ancak bunun da sefere karşı olduğu şeklinde algılandığını kaydeder. İlave olarak da, gerçekte Tatar ordusunun bu tür savaş yöntemlerinde başarısız olduğunu bir gerçek olduğunu belirtir."

⁶¹ Ülküsal, a.g.e., s.51-51.

⁶² İncalçık, a.g.m., s.19 ; Uzunçarşılı, a.g.e., s.35-36.

⁶³ Ülküsal, a.g.e., s.52 ; İncalçık, a.g.m., s.19.

⁶⁴ Kurat. *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz...*, s.238.

kanalda kullanılmak üzere Kefe'de yapılacak gemiler için hassa reislerinden Hızır Reis, Kaptan olarak atandı⁶⁵.

Kefe Bey'i olan Kasım Bey Beylerbeyi olarak terfi ettirildi ve Silistire, Niğbolu, Amasya ve Çoruh Beylerine askerleriyle kendisine katılması emredildi⁶⁶.

Kasım Bey beş hafta içinde kanalın kazılacağı yere ulaştı. Ağustos 1569 yılında işe başlandı⁶⁷.

3.1.4.3. Kazının Sonucu

Kazı üç ay gibi bir süre sürdü ve mesafenin üçte biri kazıldı. Durumdan memnun olmayan Kırım Han'ı, kışın şiddetinden ve uzunluğundan söz ederek amele ve askerler arasında propaganda yaptırdı. Bundan dolayı askerler ve amele arasında hoşnutsuzluk baş gösterdi⁶⁸.

Kasım Bey işlerin yolunda gitmemesi nedeniyle Astrahan üzerine yürüdü. Eylül başlarında Astrahan'a gelindi ancak; 10-15 kadar sahra topuna sahip olan Osmanlı birlikleri çok iyi tahkim edilmiş, bir ada üzerinde kurulmuş bulunan Astrahan kalesini alamayacak durumda olunca saldırıda bile bulunulmadı. Rus ve İran askeri geliyor haberi üzerine de geri dönüldü (20 Eylül 1569)⁶⁹.

Padişah II. Selim seferin devamını istedi. Fakat Kasım Bey ve beraberindekiler Azak'a döndüklerinde, depoların bir yangın sonucu yanarak harap olmasıyla karşılaştılar. Bu durum da doğal olarak kanal projesi işini iyice ortadan kaldırdı⁷⁰.

3.1.5. İran Seferi

1577-1589 tarihleri arasında yapılan İran seferinde Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Devletine olan yardımları çok büyüktür. 1578 yılında İran Serdarı Lala Mustafa Paşa, kış bastırmadan yerine bir miktar askeriyle Diyarbekir Beylerbeğisi Özdemiroğlu Osman Paşa'yı bırakarak geri döndü⁷¹.

⁶⁵ Uzunçarşılı, a.g.e., s.36. "Aynı sayfada yazar, tüm bu emirleri içeren Mühimme Defteri kayıtlarını da ayrıntılı olarak vermiştir."

⁶⁶ İnalçık, a.g.m., s.20.

⁶⁷ Şora Noghumuka, *Adighe - Hâtikhe Çerkes Tarihi*, Çev. Vasfi Güsar, İstanbul 1974, s.146-147 ; Yücel - Sevim, a.g.e., s.13 ; Uzunçarşılı, a.g.e., s.36.

⁶⁸ Uzunçarşılı, a.g.e., s.36 ; Yücel - Sevim, a.g.e., s.14.

⁶⁹ Noghumuka, a.g.e., s.147-148 ; Ülküsal, a.g.e., s.52 ; Kurat, a.g.e., s.239 ; İnalçık, a.g.m., s.20.

⁷⁰ Kurat, *Türkiye Ve İdil Boyu*, s.145-146 ; İnalçık, a.g.m., s.20-21 ; Uzunçarşılı, a.g.e., s.36-37.

⁷¹ Uzunçarşılı, a.g.e., s.59.

Şirvan ve çevresinden kaçmak zorunda kalan Şirvan Han'ı Orus Han, 30.000 kişilik bir kuvvetle 9 Kasım 1578 tarihinde, Şemahı'da bulunan Özdemiroğlu Osman Paşa'ya saldırdı. Meydana gelen savaşlar esnasında çok zor duruma düşen Osmanlı kuvvetlerinin yardımına, Kırım Hanı'nın kardeşi Adil Giray yetişti. Kırım kuvvetleri İran kuvvetlerini etkisiz hale getirirken aynı zamanda da Orus Han'ı esir ederek öldürdüler⁷².

Adil Giray bununla da yetinmeyerek, kaçan İran birliklerini takip etti ve çok miktarda ganimet elde ederek geri dönerken, İran kuvvetlerinin baskınına uğrayarak esir düştü⁷³; bunun üzerine Osman Paşa kuzeye tâ Derbend civarına kadar çekildi⁷⁴.

Kırım Han'ı Mehmet Giray 1579 yılında, 100.000 kişilik bir orduyla gelince Özdemiroğlu Osman Paşa rahatladı⁷⁵. Ama Mehmet Giray kış nedeniyle oğlu Gâzi Giray'ı bırakarak geri dönünce Osman Paşa tekrar zor duruma düştü. Mehmet Giray'ın yardım etmesi istenirse de maalesef gelmemiştir⁷⁶. Özdemiroğlu Osman Paşa ancak Kefe yoluyla gelen Cafer Paşa'nın yardımıyla İran seferini başarıyla sona erdirebildi. Nitekim Kırım Han'ı Mehmet Giray'ın geri dönüşü ve gelmemesi Osmanlı Devletine itaatsizlik olarak değerlendirilmiştir. Tüm bu olanlar sonucunda Osman Paşa, 1584 yılındaki İran seferini müteakip Kefe'ye geldi ve azlolunan Kırım Han'ı Mehmet Giray'ı yenerek katletti⁷⁷.

İran seferinin son safhasında 1617 yılında Kırım Han'ı Canbey Giray, Vezir-i Azam Serdar Halil Paşa'ya katıldı. Tebriz'den Şah Abbas'ın üzerine Kırım Han'ı hareket etmişse de, Serav Ovasında yenilmiştir. Halil Paşa yetişerek tamamiyle yok olmalarını önlemiştir⁷⁸.

3.1.6. Avusturya Seferi

Yine Bosna Valisi Telli Hasan Paşa, Hırvatistan sınırında 1593 yılında 18.000'e yakın kayıp verince Sadr-ı Azam Sinan Paşa III. Murat'ı Avusturya seferine ikna etti⁷⁹.

⁷² Ertaylan, a.g.e., s.6 ; Uzunçarşılı, a.g.e., s.59 ; Yücel - Sevim, a.g.e., s.22 ; Danişmend, a.g.e., c.III, İstanbul 1950, s.32.

⁷³ Danişmend, a.g.e., s.35.

⁷⁴ Ülküsal, a.g.e., s.53 ; Uzunçarşılı, a.g.e., s.60 ; Danişmend, a.g.e., s.45-46.

⁷⁵ Yücel - Sevim, a.g.e., s.22 ; Ülküsal, a.g.e., s.53 ; Danişmend, a.g.e., s.31-32.

⁷⁶ Danişmend, a.g.e., s.56 ; Yücel - Sevim, a.g.e., s.22.

⁷⁷ Uzunçarşılı, a.g.e., s.60 ; Danişmend, a.g.e., s.69-71 ve 73.

⁷⁸ Ülküsal, a.g.e., s.58 ; Uzunçarşılı, a.g.e., s.68.

⁷⁹ Uzunçarşılı, a.g.e., s.70.

Ertesi sene Sinan Paşa harekete geçti. Kendisine 40.000 kişi ile Kırım Han'ı Gâzi Giray katıldı⁸⁰. 1596 yılına değin Haçova galibiyetine kadar Osmanlı birlikleri kayıplar verdi. Hatta 1595 baskını ile Osmanlı akıncılarının neredeyse tamamı yok edildi⁸¹. Bu olaydan sonradır ki akıncılık görevini artık Kırım askeri birlikleri üstlenmiştir.

3.1.7. Lehistan Seferi

Lehistan seferine çıkan Osmanlı ordusu Haçova önlerine geldiği sırada Kırım Han'ı Gâzi Giray'ın biraderi ve Kalgay'ı Fetih Giray kendisine katılmıştır⁸².

Fetih Giray ve birliğine bu savaşta görev olarak karakol ve muhafaza hizmeti verilmiştir. Düşmanın mevcudu hakkında bilgi yoktu, Kırım Han'ının düşman askerinden bir kaç kişi yakalaması emrolundu; Fetih Giray'da altmış kadar tutsak ele geçirdi. Tutsaklardan düşman kuvvetinin miktarı ve bir iki gün içinde gelebileceklerini öğrendi⁸³.

Savaşın galibiyetle bitmesinden sonra Vezir-i Azam Çağalazâde, Gâzi Giray'ı bizzat sefere gelmediği için azletti. Savaşta üstün hizmeti olduğundan dolayı da Kalgay Fetih Giray'ı Han tayin etti⁸⁴.

Sefer sona erdi denilerek Serdar Satırcı Mehmet Paşa bırakılıp geri dönüldü. Ancak düşman saldırıları tekrar başladı ve Satırcı Mehmet Paşa etkisiz kaldı. Bu başarısızlığın nedeni olarak Kırım Han'ı Fetih Giray'ın gelmemesi olduğu ortaya atıldı ve bunun üzerine Fetih Giray azlolundu(1597). Yerine Gâzi Giray ikinci kez han oldu ve kardeşi Fetih Giray'ı öldürdü⁸⁵.

3.1.8. Macaristan Seferi

Üçüncü defa Vezir-i Azam olan Damat İbrahim Paşa, 1599 yılında Serdar-ı Ekrem olarak Macaristan'a geldi. İbrahim Paşa'nın Belgrat'a geldiği sırada Kırım Han'ı

⁸⁰ Danişmend, a.g.e., s.135.

⁸¹ Uzunçarşılı, a.g.e., s.71-73.

⁸² Ülküsal, a.g.e., s.55 ; Uzunçarşılı, a.g.e., s.76.

⁸³ Yücel - Sevim, a.g.e., s.34-35 ; Danişmend, a.g.e., s.173 ; Uzunçarşılı, a.g.e., s.77.

⁸⁴ Yücel - Sevim, a.g.e., s.36 ; Danişmend, a.g.e., s.183 ; Uzunçarşılı, a.g.e., s.77.

⁸⁵ Uzunçarşılı, a.g.e., s.80. " Halbuki Gâzi Giray'ın geleceğinden korkan Eflak Voyvodası Mihâl Satırcı Mehmet Paşa'ya itaat etmek istemiştir."

Gâzi Giray'da kendisine katıldı⁸⁶. Kırım kuvvetleri Uyvar taraflarına akınlar yaptı. Kışı Macaristan'da geçirdikleri için Gâzi Giray ve ordusuna ülkesine dönme izni verildi (1599)⁸⁷.

3.2. XVII. Yüzyılda Katıldıkları Seferler

3.2.1. İç İsyanlara Karşı Kırım Hanlığı'nın Yardımı

Kuyucu Murat Paşa, Canboladoğlu isyanını bastırmak için 1607 yılında harekete geçmiştir. Kuyucu Murat Paşa 40.000 civarında bir güce sahip olan Canboladoğlu ile mücadeleye giriştiği sırada, Kırım Han'ı Gâzi Giray'a gönderdiği mektupla, oğlu Toktamış komutasında Sivas'ta kuracağı ordugâha 1.000 kişilik bir kuvvet göndermesini istedi⁸⁸.

3.2.2. II. Osman'ın Lehistan Seferi

Osmanlı Devleti ile Lehistan arasında Dinyester sınır olmak üzere barış yapılmıştır. Bundan dolayı Osmanlı Devleti, Kırım Hanı'na Lehistan'a akın yapmasını yasaklamıştı⁸⁹. Buna karşılık Lehistan'da Erdel ve Boğdan'a müdehale etmeyecekti. Ancak Kırım Hanlığı akınlar sonucu elde ettiği ganimetlerle geçindiğinden bu emre pek uymaya yanaşmadı. Kaldı ki Lehistan'da el altından Kazakları destekleyerek onların Karadeniz sahillerini yağmalamalarını sağlıyordu. Hatta Boğdan ve Erdel işlerine de müdehale etmeden de durmuyordu. 1617 yılında Hotin kalesini alarak Lehliler, Boğdan Beyi'ne 50.000 kişilik bir kuvvetle yardım etmesi ile devam eden olaylar II. Osman'a Lehistan seferine çıkma kararını verdirtti (1620)⁹⁰.

II. Osman 29 Nisan 1621'de tüm birlikleri ile Edirne önlerine geldi. O sırada da Kırım Hanı'nın 50.000 Tatarıyla Dinyeper nehrini geçerek, akın için izin isteği ulaştı⁹¹. Derhal kendisine akın yapması için izin verildi. Kırım Hanı akın esnasında ilk

⁸⁶ Uzunçarşılı, a.g.e., s.81-82 ; Yücel - Sevim, a.g.e., s.37 ; B.O.A., **Mühimme Defteri**, S.No: 320, s.161. " Kefe Beylerbeyisine ve kadısına hüküm Kırım Hanı Gâzi Giray Han Macar seferi mühimmatını hazırlarken Kefe Nazırı Ebubekir Çavuş'un işine müdehale edildiğini bildirdiğinden men'i hakkında."

⁸⁷ Danişmend, a.g.e., s. 186-187.

⁸⁸ Uzunçarşılı, a.g.e., s.106. "Ancak mektuba rağmen yardımın gelip gelmediği konusunu aydınlatacak bilgi bulunamamıştır."

⁸⁹ Yücel - Sevim, a.g.e., s.56.

⁹⁰ Uzunçarşılı, a.g.e., s.128-129 ; Yücel - Sevim, a.g.e., s.57.

⁹¹ Yücel - Sevim, a.g.e., s.57.

olarak Kazaklara rastladı ve büyük bir kısmını yok etti⁹², çok az bir kısmında canlarını zor kurtararak Leh ordusuna kaçmaya mecbur kaldılar⁹³.

Kırım birliklerinin başında bulunan Kırım Hanı Can Bey Giray, 3 Eylül 1621'de Hotin önündeki savaşa iştirak etti⁹⁴. Bu arada Kırım Hanı; Mirzaları ve Nureddin Sultan, akınlara devam ederek, düşmana büyük zararlar verirler. Öyleki Nureddin Sultan'ın 100.000 esirle ordugâha geldiği, üstelik esir satışı fiyatlarını düşürdüğü görülür⁹⁵.

Bir süre sonra savaş Leh tarafının barış istemesi sonucu anlaşmayla sona erdirilir. Kanuni Sultan Süleyman zamanındaki esaslar üzerine barış yapılır ve Kırım Hanı'na verilen 40.000 düka altın verginin devamı sağlanmış olur⁹⁶.

3.2.3. İran Seferi

Hüsrev Paşa, 5 Haziran 1631 tarihinde Mardin'den Koçhisar'a hareket etmek üzereyken İstanbul'dan para ve Kırım'dan da 30.000 asker istemiştir. Kırım askeri için emir verildiği, 20.000 kadar askerin Kırım'dan Samsun'a geçirilmesi için bir filo gönderilmiştir. Koçhisar'a gelen Hüsrev Paşa, Bağdat taraflarına gitmeden önce Tatar askerini beş - altı ay beklemiştir⁹⁷.

3.2.4. Köprülü Mehmet Paşa'nın Erdel Seferi

Uzun müddet, Kırım kuvvetlerinin Lehistan'a olan saldırıları, bölgede Osmanlıları rahatlatmıştı. Ancak Lehistan'a Erdel Kralı Rakoçi'nin saldırıya geçmesi üzerine, Köprülü Mehmet Paşa Serdar-ı Ekrem olarak tayin edildi⁹⁸.

Köprülü Mehmet Paşa'nın hareketinden önce Rakoçi ile birlikte olan Eflak Beyi Konstantin ile Boğdan Beyi İstefan azledilerek yerlerine yenileri atandı. Fakat eski voyvodalar azli kabul etmiyerek isyan ettiklerinden üzerlerine Kırım Hanı ile Silistire Valisi Fazlı Paşa gönderildi. Fazlı Paşa gitmemek için bahaneler üretirken, Kırım Hanı

⁹² Yücel - Sevim, a.g.e., s.52.

⁹³ Danişmend, a.g.e., s.283-284 ; Uzunçarşılı, a.g.e., s.130-131.

⁹⁴ Danişmend, a.g.e., s.285 ; Yücel - Sevim, a.g.e., s.57.

⁹⁵ Uzunçarşılı, a.g.e., s.131 ; Yücel - Sevim, a.g.e., s.58.

⁹⁶ Uzunçarşılı, a.g.e., s.132 ; Danişmend, a.g.e., s.288-289 ; Yücel - Sevim, a.g.e., s.58.

⁹⁷ Danişmend, a.g.e., s.350. "Uzunçarşılı'da konuyla ilgili bir kayda rastlanılmamıştır."

⁹⁸ Uzunçarşılı, a.g.e., s.382 ; Danişmend, a.g.e., s.424.

kuvvetleri, asi voyvodaları yenilgiye uğrattı. Kırım Hanı sayesinde Eflak ve Boğdan Voyvoda'lıklarına tayin edilen Mihne ve Ghika yerlerine geçtiler⁹⁹.

Kırım Hanına yenilen Eflak ve Boğdan Voyvoda'larını himaye etmekten vazgeçmeyen Rakoçi üzerine, Köprülü 23 Haziran 1658 tarihinde hareket etti. Köprülüye Bu seferinde 100.000'den fazla Kırım ve Kazak kuvvetleri¹⁰⁰ ile Budin Valisi Kenan ve Silistire Valisi Kadri Paşalar da katıldılar. 1661 yılına gelindiğinde üst üste iki kez yenilip savaş meydanında Rakoçi ölünce Erdel sorunu çözümlenmiş oldu¹⁰¹.

3.2.5. Fazıl Ahmet Paşa'nın Avusturya Seferi

Fazıl Ahmet Paşa 1663 tarihinde Serdar-ı Ekrem olarak Avusturya üzerine gönderildi. Serdar-ı Ekrem'in yanısıra Kırım Han'ı Mehmet Giray'a savaşa katılması için on bin altın, kılıç ve kürk ile nâme-i hümayun gönderildi¹⁰².

Kırım kuvvetleri hanın oğlu Ahmet Giray komutasında 150.000 Tatar ile biraderinin komutasında 10.000 kardeş Kazak kuvvetleri ile savaşa katıldılar¹⁰³.

15 Ağustos 1663 yılında Uyvar kalesi kuşatıldı. Kuşatma yirmidördüncü gününde Kırım Han-Zâdesi kale önüne gelince ordunun moralini artırmıştır¹⁰⁴. Montecucali komutasındaki 30.000 kişilik düşman ordusunu, Kırım kuvvetleriyle Eflak ve Boğdan askerleri yok ettiler. Kırım Hanlığı kuvvetleri Viyana önüne kadar akın yaparak bir çok ganimet elde ettiler¹⁰⁵.

3.2.6. Kamanıçe'nin Ele Geçirilmesi

16 Ağustos 1672 günü Kırım Hanı kendine bağlı kuvvetlerle Osmanlı ordusuna katılmıştır¹⁰⁶. Üç gün sonra kale kuşatılarak 27 Ağustos tarihinde yapılan bir anlaşma ile Kamanıçe kalesi alınmıştır¹⁰⁷.

⁹⁹ Yücel - Sevim, a.g.e., s.151-152 ; Uzunçarşılı, a.g.e., s.382-383 ; Danişmend, a.g.e., s.424.

¹⁰⁰ Danişmend, a.g.e., s.424. " Kırım Hanı 200.000 Tatar askeriyle sefere katılmıştır."

¹⁰¹ Uzunçarşılı, a.g.e., s.384-386 ; Yücel - Sevim, a.g.e., s.152.

¹⁰² Uzunçarşılı, a.g.e., s.402 ; Yücel - Sevim, a.g.e., s.160.

¹⁰³ Silahdar Fındıklılı Mehmet Ağa, a.g.e., c.I, s.272 ve 287 ; Uzunçarşılı, a.g.e., s.404. "Kırım kuvvetlerinin 100.000 olduğunu kaydeder." ; Danişmend, a.g.e., s.431. "Ahmet Giray 100.000 Tatar askeri ile Mehmet Giray'da 15.000 - 20.000 Kazak askeriyle katılmıştır."

¹⁰⁴ Yücel - Sevim, a.g.e., s.162.

¹⁰⁵ Uzunçarşılı, a.g.e., s.406 ; Danişmend, a.g.e., s.432 ; Yücel - Sevim, a.g.e., s.162.

¹⁰⁶ Yücel - Sevim, a.g.e., s.169 ; Danişmend, a.g.e., s.441. " 19 Ağustos'ta orduya Kırım ve Kazak kuvvetleri katılmıştır."

¹⁰⁷ Kurat, a.g.e., s.250 ; Uzunçarşılı, a.g.e., s.423.

Osmanlı birliklerinin bu denli başarısını Kırım kuvvetleri sağlamıştır¹⁰⁸. Lehistan'ın bu durumdan korkan kralı Mihail, Kırım Hanı aracılığıyla barış istedi¹⁰⁹. Yapılan Bucaş barış anlaşmasının dördüncü maddesi: "*Lehistan Krallığının İslâm Giray Han zamanından beri Kırım Han'larına vermeği taahhüt eyledikleri vergi yine her sene Kırım hazinesine teslim edilecek ve buna mukabil Kırım Hanı hiç bir suretle Lehistan'a taarruz etmeyecek.*" şeklinde Kırım'la ilgilidir¹¹⁰.

Lehistan Kralının kabul ettiği Bucaş antlaşmasının vergi maddesini Diyet Meclisi kabul etmeyince, 18 Eylül 1673 yılında tekrar sefer kararı alındı. Padişah bizzat sefere çıkarken Kırım Hanı'nı da davet etti (Nisan 1674). Davet Fermanı ile kılıç, hil'at ve yol harçlığı olarak da 15.000 altın yollandı. Han bizzat başta olmak üzere Kırım ordusu geldi ve önce Hotin alındı¹¹¹.

Kırım Hanı Selim Giray, savaşın tüm sahasında bulunduğu gibi, savaşın galibiyetle sonuçlanmasını sağlamada da büyük rol oynadı. Serdar İbrahim Paşa ile ilkbaharda saldırıya geçen Selim Giray, Leh güçlerini yıprattığı gibi İzvanca savaşında büyük bir yenilgiye uğrattı¹¹². Osmanlı ve Kırım kuvvetlerinin ordugâhı kuşatmaları sonucunda Lehistan Kralı barış istemek zorunda kaldı. 1576 yılında Bucaş anlaşması eskiden olduğu gibi aynen kabul edildi. Padişah, Serdar ile Kırım Hanı'na başarılarından dolayı murassa kılıç ve samur gönderdi¹¹³.

3.2.7. Ruslar'dan Çehrin Kalesinin Alınması

Sarıkamış Kazakları Hatmanı Doreşenko Osmanlı egemenliğinde iken daha sonraları Ruslar'la işbirliği yaparak Çehrin kalesini onlara teslim etti. Bunun üzerine 1672 ilkbaharında Osmanlı Devleti, Şeytan İbrahim Paşa'yı Serdar tayin ederken Kırım Han'ı Selim Giray'da görevlendirmiştir¹¹⁴.

Osmanlı Devleti kendine tâbi olan Himielnitski'yi Hatman tayin ederek bölgeye gönderdi¹¹⁵. Bir taraftan da 1677 Haziran'ında Serdar Şeytan İbrahim Paşa Çehrin kalesi

¹⁰⁸ Ülküsal, a.g.e., s.69.

¹⁰⁹ Danişmend, a.g.e., s.442 ; Yücel - Sevim, a.g.e., s.169.

¹¹⁰ Uzunçarşılı, a.g.e., s.424.

¹¹¹ Uzunçarşılı, a.g.e., s.426.

¹¹² Yücel - Sevim, a.g.e., s.170.

¹¹³ Ülküsal, a.g.e., s.69 ; Uzunçarşılı, a.g.e., s.427.

¹¹⁴ Uzunçarşılı, a.g.e., s.429 ; Yücel - Sevim, a.g.e., s.171.

¹¹⁵ Yücel - Sevim, a.g.e., s.171.

önüne gelerek kuşattı. Kuşatmayı önlemek amacıyla gelen Rus kuvvetlerini önleme görevi Kırım ve Bosna askerlerine verdi. Ne var ki, Rus kuvvetinin ilerleyişi durdurulamayınca Serdar Şeytan İbrahim Paşa kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı. 16.000 askerle sefere katılan Kırım kuvvetlerinin başında Kırım Hanı Selim Giray bizzat bulunmadığından görevinden alındı, yerine Murat Giray atandı¹¹⁶.

Olayların Osmanlı - Rus savaşına dönüşmesi sonucunda Vezir-i Azam Kara Mustafa Paşa Serdar tayin edilerek Çehrin üzerine yollandı. Çehrin'e yaklaşıldığı bir esnada Kırım Hanı Murat Giray'da orduya katıldı¹¹⁷. Kalenin kuşatılması başlarken, Kırım Hanı ile Kara Mehmet Paşa yardıma gelen Rus kuvvetlerinin üzerine gönderildi. Kırım Hanı ile Mehmet Paşa Tasmin nehrini geçerek bu kuvvetlerin üzerlerine gittiler. Rusların ilerleyişini durdurmak maksadıyla saldırılırsada Ruslar karşılık vererek ilerlemeye devam ettiler. Vezir-i Azam'dan yardımcı kuvvetler gelmesine rağmen Çehrin'e düşmanın yaklaşması önlenemedi. Tüm bu olumsuzluklara rağmen Vezir-i Azam kalenin kuşatılmasından vazgeçmedi. Az sonrada kale altına yapılan iki lağımın patlaması sonucu kale ele geçirildi¹¹⁸. Kalenin elden çıktığını gören Rus kuvvetleri geri çekildiler. Derhal takiplerine Kırım Hanı ile bazı eyalet kuvvetleri ve daha sonra da bizzat Vezir-i Azam gitti. Ruslar takip edildiklerini anlayınca Dinyeper nehri kıyısında tahkimat yaparak müdafaya karar verdiler. Osmanlı ve Kırım kuvvetleri nehrin kenarındaki düşmanı kuşatarak sürekli saldırdılar. Ne varki, düşmanın karşılık vermesi

ve de ordudaki zahirenin azalması kuşatmanın amacına ulaşmadan kaldırılmasına neden oldu. Çehrin kalesinin alınması ile yetinen Osmanlı birlikleri ile Kırım kuvvetleri ülkelerine geri döndüler (Eylül 1678)¹¹⁹.

Vezir-i Azam, Rus seferinden dönerken yerine Kara Mehmet Paşa'yı Serdar tayin etmişti. Bundan sonra gerek Kara Mehmet Paşa'nın gerekse Kırım Hanı'nın yeni bir Rusya seferi isteği üzerine ; Osmanlı Devleti başkentinde Eylül 1680 yılında devletin ileri gelenleri Rusya'ya karşı bu savaş isteğini görüşmeye başladılar. Rus Çarı, Osmanlı Devletinin kendi üzerlerine sefere hazırlandığını duyunca, Kırım Hanı Murat

¹¹⁶ Uzunçarşılı, a.g.e., s.430.

¹¹⁷ Danişmend, a.g.e., s.447.

¹¹⁸ Yücel - Sevim, a.g.e., s.172-173 ; Metin Kunt ve diğerleri, **Türkiye Tarihi III Osmanlı Devleti 1600-1908**, 4.Bsk., İstanbul 1995, s.38-39.

¹¹⁹ Uzunçarşılı, a.g.e., s.431-432.

Giray aracılığıyla barış için başvurdu. On iki maddelik anlaşmada Kırım'la ilgili olarak Kırım Hanı'nın Rus topraklarına saldırmasının önlenmesi yer almıştır¹²⁰.

3.2.8. II. Viyana Kuşatması

Avrupa'da sürekli Papa XI. İnosan'ın, Osmanlılara karşı güç oluşturma girişimleri, Lehistan ile Avusturya'yı birbirine yaklaştırdı. Lehistan, Avusturya'ya yardım ederken, Bucaş'ta kaybettiği yerler ile Boğdan ve Eflak'ı istiyordu¹²¹. Avusturya'da otuz yıl savaşlarında zor duruma düştüğünden ittifaka ihtiyaç duyuyordu¹²². Bu karmaşaların olduğu sıralarda Avusturya Yanık kalesini teslim etmeyince Şubat 1683 yılında sefer kararı alındı. 31 Mart'ta da Avusturya - Lehistan ittifakı imzalandı¹²³.

Osmanlı ordusunun 350.000 savaşçı, 150.000 geri hizmeti elemanı olmak üzere 500.000 mevcudu vardı. Bu kuvvetin 50.000'nini Kırım kuvvetleri meydana getirmekteydi¹²⁴.

Vezir-i Azam, önemsiz bir kalenin alınması yerine Viyana'nın alınmasını uygun gördü. Belgrat önlerine geldiğin sırada Kırım Hanı Murat Giray kendisine yetişerek katıldı¹²⁵. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Viyana'yı kuşatma kararı almıştı ama yine de Harp Meclisi'ni toplayarak karara ortak olunmasını istedi. Toplanan Harp Meclisi'ne Kırım Hanı'da katıldı. Kırım Hanı tüm tecrübesiyle özetle şunları söyledi: Verilen kararın doğru olmadığını ve bu yıl, Komaran ve Yanık kalelerinin alınarak etrafa akınlar yapılmasını ve kışı hudutda geçirerek ertesi yıl Viyana üzerine gidilmesini söyledikten sonra karşıdaki düşmanın şöhret sahibi bir imparator olduğunu ve kendisine diğer kralların yardım edebileceklerini ifade etti¹²⁶.

Vezir-i Azam, kendi kararına karşı olan bu söze kızdıysa da ses çıkarmadı. Ama Kırım Hanı'na da kin beslemeye başladı.

¹²⁰ Danişmend, a.g.e., s.449 ; Uzunçarşılı, a.g.e., s.433.

¹²¹ Uzunçarşılı, a.g.e., s.439.

¹²² Uzunçarşılı, a.g.e., s.438.

¹²³ Uzunçarşılı, a.g.e., s.439.

¹²⁴ Uzunçarşılı, a.g.e., s.439.

¹²⁵ Vahid Çabuk, *Osmanlı Teşkilat Ve Siyaset Kültürü*, İstanbul 1996, s.235 ; Ülküsal, a.g.e., s.70 ; Metin Kunt ve diğerleri, a.g.e., c.III, s.42.

¹²⁶ Yücel - Sevim, a.g.e., s.176 ; Çabuk, a.g.e., s.236 ; Uzunçarşılı, a.g.e., s.440-442.

1 Temmuz 1683 günü Osmanlı birlikleri Raab suyuna ulaştıklarında 12.000 kişilik düşman kuvveti kendilerini engellemeye geldi. Ancak karşı tarafa geçen Tatar ve Osmanlı kuvvetleri bu düşmanı yenilgiye uğrattılar. Vezir-i Azam Yanık kaleyi geride bırakarak Viyana önüne geldi. Derhal tüm itirazlara rağmen kale kuşatıldı (14 Temmuz 1683)¹²⁷.

Kırım kuvvetleri yaptıkları akınlar sayesinde bir hayli ganimet elde ettiler. Bundan dolayı da bir an evvel ülkelerine dönmek istiyorlardı. Nitekim Hüseyin Paşa altı bin kişilik kuvvetiyle 40.000 kişilik düşman önüne geldiğinde; 10.000 Tatar askerini yardımına istedi. Ama üçyüz kadar Tatar askeri yardıma gitti. Giden Kırım kuvveti de düşmanın çokluğunu görünce kaçtı. Bu olumsuz durum sonucunda da Hüseyin Paşa, canıyla birlikte büyük bir yenilgi aldı¹²⁸.

İlerleyen savaş içinde Lehistan Kralının İskender (Hörelen) köprüsünden Tuna'nın sağ sahiline yani Osmanlı ordugâhı üzerine gelmekte olduğu haberi alındı. Vezir-i Azam bu durumu önlemek için Kırım Hanı'nı görevlendirdi. Ancak Kırım Hanı, Vezir-i Azam'ın düşüncelerine katılmadığından düşmana engel olmak istemedi¹²⁹. Ne varki, düşmanın karşı tarafa geçmiş olması savaşın riskini artırmıştır. Üstelik Kırım Hanı, Tuna nehrini aşan düşmanın arkasını çevirmediğinden ordunun durumu iyice tehlikeye girmiştir¹³⁰. Kimilerine göre bu durum savaşın en önemli hatası idi.

Osmanlı ordusunun merkezinde Vezir-i Azam, sağında Budin Valisi Uzun İbrahim Paşa ve sol kolda da Kırım Hanı ile Sarı Hüseyin Paşa bulunuyorlardı. Düşman sağ kanada şiddetle saldırarak İbrahim Paşa'nın birliklerini dağıttı. Ardından sol kanada yapılan saldırıda, Kırım Hanı'nın birlikleri dağılınca Sarı Hüseyin Paşa'da dayanamayıp geri çekildi. İki kanadın bu denli kolay bozulması üzerine Lehistan kuvvetleri Vezir-i Azam'ın bulunduğu merkeze doğru saldırıya geçtiler. Kara Mustafa Paşa beş-altı saat mücadele ettiysede geri çekilmeye mecbur kaldı. Ordu yenilgiyi kabullenince tüm askerler dağınık bir şekilde kaçmaya başladılar. Tüm savaş malzemeleri, cephaneler düşmana terk edildi¹³¹.

¹²⁷ Uzunçarşılı, a.g.e., s.443-448 ; Çabuk, a.g.e., s.238.

¹²⁸ Uzunçarşılı, a.g.e., s.448-449.

¹²⁹ Kurat, a.g.e., s.254 ; Yücel - Sevim, a.g.e., s.179.

¹³⁰ Danişmend, a.g.e., s.455 ; Çabuk, a.g.e., s.248-249 ; Uzunçarşılı, a.g.e., s.450-452.

¹³¹ Uzunçarşılı, a.g.e., s.452-453.

Yenilginin suçluları arasında Kırım Han'ı Murat Giray'da yer almıştır¹³². Suçu; savaş sırasında kayıtsızlığı, askerinin yeter miktarda doyumluk elde ettiğinden dağılmaları ve Vezir-i Azam'a olan kızgınlığını görevine yansıtması olarak belirlendi. Hatta Budin'e gelindikten sonra düşmana karşı Ciğerdelen üzerine gitmesi emredildiği halde çeşitli bahanelerle gitmek istemediğinden dolayı hanlıktan alındı; yerine Kırım Giray'ın oğlu II. Hacı Giray Han atandı (Ekim 1683)¹³³.

3.2.9. Osmanlılar Aleynine Kurulan Kutsal İttifak

Lehistan, Avusturya, Venedik ve son olarakta Rusya'nın katılımı ile dörtlü kutsal ittifak ortaya çıktı. Osmanlı Devleti dört ülkeye karşı savaşmak zorundaydı. Bilhassa Lehistan ve Rusya cepheleri Kırım Hanlığı'na terk edilmişti¹³⁴.

Osmanlı Devleti Lehistan cephesine Serdar olarak Sarı Süleyman Paşa'yı tayin etti. Bu sıralarda da Lehistan Kralı Jan Sobyieski 80.000 kişilik bir ordu ile Osmanlı hududuna girdi. Sarı Süleyman Paşa tek başına yetersiz kaldığını görünce Kırım kuvvetleri ile buluşmayı tercih etti. İkinci kez Kırım Hanlığına tayin edilen Selim Giray Han 100.000 kişilik bir kuvvetle sefere çıkıp, Lehistan cephesi Serdarı Sarı Süleyman Paşa ile Dinyestr nehri kenarında buluşmak üzere hareket etmişti¹³⁵. Selim Giray diğer taraftanda Kalgay'ı Devlet Giray Sultan'ı 30.000 kadar bir kuvvetle Hotin önündeki köprüyü koruyan Barabaş Kazakları üzerine yollandı; Devlet Giray Sultan'da Kazakları yenilgiye uğrattı¹³⁶.

Selim Giray, Dinyeper nehri kenarında askerine bir moral konuşması yaparak¹³⁷, Sarı Süleyman Paşa ile buluştu. Durumdan haberdar olan Sobyieski saldırıya cesaret edemeyerek geri çekilmeye çalıştı. Ancak Osmanlı ve Tatar askerinin takibatı sonucunda pek çok zayıt vererek geri çekilmek zorunda kaldı. Sarı Süleyman Paşa, Babadağı kışlasına çekilirken, Kırım Hanı'da geri döndü. Ardından cephedeki başarı

¹³² Metin Kunt ve diğerleri, a.g.e., s.42.

¹³³ Ülküsal, a.g.e., s.71 ; Yücel - Sevim, a.g.e., s.181 ; Uzunçarşılı, a.g.e., s.455-456.

¹³⁴ Uzunçarşılı, a.g.e., s.460.

¹³⁵ Yücel - Sevim, a.g.e., s.188-189.

¹³⁶ Uzunçarşılı, a.g.e., s.473-474.

¹³⁷ Uzunçarşılı, a.g.e., s.474. "Selim Giray; (Dinimize zaf gelmekle her taraftan üzerimize din düşmanları galebe eyledi; Kerbelâ günüdür; bu cengi ne Al-i Osman ve ne de benim için edin. Ölünceye kadar din uğruna çalışıp din düşmanına arka vermiyelim ve kıyamete kadar iyi adla anılalım.) dediği zaman tüm Tatar askeri titreyerek ölmeye ant içmiştir."

Padişaha bildirildi (5 Kasım 1684). IV.Mehmet memnun bir şekilde Selim Giray ile Süleyman Paşa'ya hil'at, kılıç ve atıyye gönderdi¹³⁸.

Lehistan Kralı, etrafından aldığı destekle 83.000 kişilik bir ordu meydana getirdi. Daha sonra ordunun komutanı Ziboytorski, Boğdan'a doğru saldırıya geçtiği haber alınınca tekrar Kırım Han'ı ve Sarı Süleyman Paşa buluşarak hareket ettiler. Kırım Hanı ile Serdar gerekli teçhizatı hazırladıktan sonra bir miktar süvari kuvvetle düşmanın üzerine saldırdı. Saldırıya karşılık veremeyen düşman bir miktar zayıf vererek çekilmek zorunda kaldı. Kasım 1685'de Lehistan içlerine akınlar yapılarak sefer sona erdirildi¹³⁹.

Temmuz 1687 yılında Lehistan Kralı Jan Sobyeski'nin büyük oğlu Yakob Sobyeski komutasındaki 60.000 kişilik Leh kuvveti Kamanıçe kalesi üzerine hareket etti.Kamanıçe kalesinin komutanı Boşnak Hüseyin Paşa, Serdar Bozoklu Mustafa Paşa'dan yardım isterse de; herhangi bir yardım yapılamaz. Ancak Kırım Hanı 10.000 kişilik bir kuvvet göndererek kuşatmayı önlemiştir (2 Eylül 1687)¹⁴⁰.

Osmanlı Devletini sürekli zor durumdan kurtaran sadık Kırım Hanı Selim Giray, Edirne'ye davet olundu (31 Aralık 1688). Selim Giray Edirne'ye gelerek 8 Ocak 1689 tarihinde Osmanlı ileri gelenleriyle savaşı görüşmeye başladı¹⁴¹. Han savaşın olumsuz gidişatına neden olan Macaristan Serdarı Yeğen Osman Paşa'nın Kamanıçe kalesine atanmasını istedi ve bunu onayladılar. Yeğen Osman Paşa, olanları kabule yanaşmayınca zorla ortadan kaldırıldı¹⁴².

Selim Giray, Şubat sonuna doğru Kili'deki ordugâhına döndü. Ancak boşluğundan yararlanmayı düşünen Rusların, saldırıya geçtiğini haber alınca, hemen Rusların üzerine hareket etti. Mayıs 1689'da Rusları yenilgiye uğratarak Kili'deki ordugâhına tekrar geldi¹⁴³.

İstanbul'da ve Balkanlar'da 1689 yılı sonuna değin karışıklıklar sürüp gitti. Ard arda yapılan küçük çaplı çarpışmalarda Osmanlı kuvvetleri sürekli yenilmekteydiler. Vezir-i Azam'lığa atanan Fazıl Ahmet Paşa kötü gidişi önlemek için çok yönlü tedbirler

¹³⁸ Danişmend, a.g.e., s.459 ; Yücel - Sevim, a.g.e., s.189 ; Uzunçarşılı, a.g.e., s.474-475.

¹³⁹ Kurat, a.g.e., s.255 ; Uzunçarşılı, a.g.e., s.475 ; Danişmend, a.g.e., s.460.

¹⁴⁰ Uzunçarşılı, a.g.e., s.476 ; Yücel - Sevim, a.g.e., s.189 ; Danişmend, a.g.e., s.463.

¹⁴¹ Ülküsal, a.g.e., s.72 ; Yücel - Sevim, a.g.e., s.205.

¹⁴² Uzunçarşılı, a.g.e., s.516-517.

¹⁴³ Ülküsal, a.g.e., s.72 ; Danişmend, a.g.e., s.467 ; Yücel - Sevim, a.g.e., s.233 ; Uzunçarşılı, a.g.e., s.516.

almaya yöneldi. İlk olarak Müslüman halkı bıktıran ve zor duruma sokan ağır ve keyfi vergileri kaldırdı. Daha sonra gayri-müslimlerin düşmanla işbirliğini önlemek amacıyla bir takım kanunları yumuşattı. En son olarakta serdar olarak ordunun başında bulunacağını duyurarak, Kırım Han'ı ve eyalet valilerine, Sofya'da toplanmalarını bidirdi¹⁴⁴.

Selim Giray, Sofya'da bulunmak üzere yola çıkmışken hastalanarak geri dönmek zorunda kaldı. Ordusunun büyük bir kısmını büyük oğlu Kalgay Devlet Giray komutasına bıraktı. Kalgay, Osmanlı ordusuyla buluşmak üzere hareket ettiği esnada Niş Kalesini kuşatan Osmanlı kuvvetleri üzerine Avusturya ordusunun gittiği haberi alındı. Bu haber alınınca Kırım kuvvetleri saldırıya geçmeye hazırlandı; ama Avusturya ordusu bu durumdan korkarak Alacahisar'ı boşalttı ve Belgrat'a doğru geri çekildi. İşte böylece Kırım kuvvetleri sayesinde düşmanın etkisiz hale getirilmesi, Niş'in teslim olmasını sağlamıştır (9 Eylül 1690)¹⁴⁵.

Niş kalesine gerekli tamiri yapıp, cephane tedarik edildikten sonra Belgrat üzerine yüründü. Belgrat kuşatıldığı esnada akına gönderilen Kırım kuvvetleri Sirem bölgesine geçip, Varadin taraflarına kadar giderek binlerce düşman askerini öldürdükleri gibi kaleyi de aldılar. Kalgay Devlet Giray daha sonra Sava nehrini geçip Esek taraflarına akınlar yaptı. Belgrat'ın alındığı sırada hastalığından kurtulan Selim Giray Han önce Edirne'ye sonra ordugâha geldi¹⁴⁶.

Belgrat kalesi yeniden tamir edildikten sonra önce Selim Giray daha sonra Veziri Azam İstanbul'a dönerken, Kasım 1690 tarihlerinde Salahor Süleyman Paşa'ya Erdel'in zaptı ile Tökeli İmre'yi Kral olarak tahtına oturtma görevi vermiş ve yanına Kalgay Sultan'ı yardımcı tayin etmiştir. Süleyman Paşa ve diğer tüm kuvvetlerin saldırılarına rağmen Erdel işi çözümlenememiştir¹⁴⁷.

3.2.9.1. Salankamin Savaşı

Serdar-ı Ekrem Fazıl Mustafa Paşa, 15 Haziran 1691'de Edirne'den sefer için hareket etti. Zemun nehri kenarına geldiği sırada Baden Margravı Prens Ludvig komutasında 100.000 kişilik bir ordunun bulunduğu haber alındı. Gerçi üç saatlik bir

¹⁴⁴ Uzunçarşılı, a.g.e., s.522-523 ; Danişmend, a.g.e., s.469.

¹⁴⁵ Yücel - Sevim, a.g.e., s.208 ; Uzunçarşılı, a.g.e., s.524-526.

¹⁴⁶ Uzunçarşılı, a.g.e., s.528.

mesafeye yaklaşan bu Avusturya ordusu saldırıya geçemeyip bir miktar geri çekildi. Vezir-i Azam ise Kırım Hanı'nı beklemeyi uygun bulduğu bir esnada kararından vazgeçerek bu geri çekilmeyi takip etmeye karar verdi¹⁴⁸.

Osmanlı kuvvetleri yürüyüşe geçerek Salankamen ve Varadin bölgesinin arasına yerleşti. Ancak Kırım ordusunun bulunmadığını ve Varadin yolunun da kapandığını öğrenen düşman iki kuvvet arasında kalmamak için saldırıya geçti (20 Ağustos 1691)¹⁴⁹.

Düşmanın şiddetli saldırılarına karşı konulmaya çalışıldı. Fakat darbe yiyen kısımların kaçmaya başlaması Osmanlı ordusunu zor duruma soktu. Vezir-i Azam ordunun cesaretini artırmak için ileriye hamle yaptıysa da; alnından vurularak şehit oldu. Bu moral çöküntüsü sonucu ordunun önde gelen komutanları dahil herkes geri çekilerek tüm cephane ve hazine düşmana terk edilerek Belgrat'a geri dönüldü¹⁵⁰.

Şüphesiz orduya katılması beklenen Kırım güçleri istenilen zamanda gelmemiştir¹⁵¹. Kırım Hanlığı'nda Selim Giray görevinden ayrılmış yerine yetenekleri tartışmalı Saâdet Giray Han olmuştur. Daha sonra Kırım kuvvetleri Varadin taraflarına akınlar yaparak düşman hakkında bilgi toplamaya çalıştılar¹⁵².

3.2.9.2. Lehistan Cephesi

Lehistan ilk iş olarak Kamaniçe kalesini almayı planlamıştı. Ancak Kırım kuvvetlerinin bitmek bilmeyen akınları Lehistan'ın başarılı olmasını engellemiştir. Kırım Hanı Selim Giray, ikinci oğlu Azamet Giray komutasında 30.000 kadar bir kuvveti bu cepheye gönderdi¹⁵³. Azamet Giray, Kamaniçe'nin sağından Lehistan'a girdi. İlbav ve Lemberg taraflarına kadar ilerleyerek bir çok yeri tahrip etti ve çokca ganimet elde ederek geri döndü (Nisan 1688)¹⁵⁴.

Ağustos 1688 yılında Leh Kralı Sobieski, Kamaniçe'yi kuşattı; bunun üzerine bir taraftan Özi muhafızı Bozoklu Mustafa Paşa ve diğer taraftan Azamet Giray derhal

¹⁴⁷ Uzunçarşılı, a.g.e., s.529-531.

¹⁴⁸ Uzunçarşılı, a.g.e., s.533-534.

¹⁴⁹ Uzunçarşılı, a.g.e., s.534.

¹⁵⁰ Danişmend, a.g.e., s.472 ; Yücel - Sevim, a.g.e., s.214 ; Uzunçarşılı, a.g.e., s.534-535.

¹⁵¹ Yücel - Sevim, a.g.e., s.214.

¹⁵² Uzunçarşılı, a.g.e., s.536.

¹⁵³ Yücel - Sevim, a.g.e., s.215.

¹⁵⁴ Danişmend, a.g.e., s.466 ; Uzunçarşılı, a.g.e., s.537.

yardıma koştular. Mustafa Paşa daha gelmeden Azamet Giray önce Leh kuvvetlerinin bir kısmını yenilgiye uğrattığı gibi Litvanya Hatmanı komutasıyla yardıma gelen diğer Leh kuvvetlerini de mağlup etti. Bunun üzerine Kamanıçe'yi kuşatan Leh ordusu geri çekilmek zorunda kalmıştır¹⁵⁵.

Lehistan içlerine kadar Kırım kuvvetlerinin akın yapması, Lehistan'ın barışa yanaşmasına neden olmuştur. Lehistan, Kırım Hanı Selim Giray aracılığıyla barış istedi. Kırım Hanı Lehistan elçisi ile görüştüğü sıralarda Rusya'nın Kırım üzerine yürüdüğü haberi ulaştı. Bu durum üzerine Lehistan barıştan vazgeçerek tekrar Kamanıçe'ye saldırdı. Selim Giray'ın Kırım'a gitmesine rağmen kaleyi alamayarak geri çekilmek zorunda kaldılar¹⁵⁶.

3.2.9.3. Ruslar'ın Kırım'a Saldırısı

Selim Giray, Kili'deki karargâhında bulunurken Lehistan ile sorunları çözümlendiği bir anda, Ruslar Kırım'a saldırıya geçmişlerdir. Ruslar'a karşı Kili'den hareketle gece ve gündüz giderek altı günde Ur Berzahı ağzına gelen Selim Giray; 200.000'e yakın Rus ve Kazak kuvvetinin olduğunu öğrendi. Ruslar iki bin kadar topla donanımlı olarak Kara Yılga civarına ulaşmışlardı. Bu denli büyük Rus ordusuna karşı verilecek savaş şüphesiz ölüm kalım savaşı olacaktı¹⁵⁷.

Kırım için istila edilme ve kurtulma mücadelesinin verildiği bu anda Kırım Müftüsü önce heyecanlı bir konuşma yaptı; ardından da tüm ordu ata binerek Ruslar'ın üzerine saldırıya geçti. Savunmaya çekilen Ruslar bu şiddetli saldırı karşısında moral ve asker kaybı vererek Ur Berzahı önüne kadar geldiler. Rus ordusunun çokluğu bu bölgede ot, su ve yiyecek sıkıntısının başlamasına neden oldu. Saldırıyı bir kenara bırakan Ruslar geri dönmeye başladılar. Tüm Kırım kuvveti de onları takip ederek aralıklı saldırılarla düşmana zayıflık verdirdiler¹⁵⁸.

Bu olaylar olduğu sırada başka bir Rus kuvveti de Ribat civarında Kefe'ye geçmek istersede; yenilgiye uğrattır (Ağustos 1688)¹⁵⁹.

¹⁵⁵ Uzunçarşılı, a.g.e., s.538.

¹⁵⁶ Uzunçarşılı, a.g.e., s.538-539.

¹⁵⁷ Uzunçarşılı, a.g.e., s.539.

¹⁵⁸ Silahdar Fındıklılı Mehmet Ağa, a.g.e., c.II, s.427 ve 432 ; Uzunçarşılı, a.g.e., s.539 ; Danişmend, a.g.e., s.467.

¹⁵⁹ Yücel - Sevim, a.g.e., s.205 ; Uzunçarşılı, a.g.e., s.539.

Kırım Hanı'nın Ruslar'ı hezimete uğrattığı haberini duyan Sultan II. Süleyman bizzat Selim Giray'a zafer tebriki içeren Nâme-i Hümayun göndermiştir¹⁶⁰.

3.2.10. Karlofça Anlaşmasına Kadar Savaş

3.2.10.1. Avusturya Cephesi

Uzun süren iç mücadeleler ve görev değişiklikleri nedeniyle Osmanlı Devleti olumsuz etkilenmekteydi. Nitekim Vezir-i Azam Hacı Ali Paşa'da padişahın ısrarlarına karşı hareket etmekten dolayı görevinden alındı ve yerine ikinci vezir Bozoklu Mustafa Paşa getirildi. Mustafa Paşa derhal Avusturya Serdarı olarak atandı¹⁶¹.

Tüm bu olaylar meydana geldiği sıralarda üçüncü kez Kırım Hanı olan Hacı Selim Giray'dan gelen nâmede; Serdarın Belgrat'a değil Avusturya'nın elinde bulunan Erdel'e gelmesi istenmiş ve bu istek doğrultusunda o tarafa gidilmesi hemen kararlaştırılmıştır. Kırım Hanı elde ettiği esirler vasıtasıyla Avusturya'nın stratejisini öğrenme imkanı bulmuştu. Tüm bilgiler Avusturya'nın Erdel'den hareketle Eflak ve Boğdan'ı alarak Bucağ'a ve oradanda Bulgaristan taraflarına inmek şeklinde idi. Eğer Eflak ve Boğdan'lularla işbirliği yapılırsa bölgenin daha kolay alınabileceği düşüncesindeydiler¹⁶².

Kırım Hanı bu bilgiler ışığında Vezir-i Azam'a gönderdiği mektupta:

“Erdel'in Avusturyalılar açısından önemi büyüktür. Eğer Rusçuk'a gelip Tuna'dan Eflak yakasına geçip Erdel'e girerseniz; düşman geldiğinde de savaşta yenersek işte o zaman Erdel'i tamamen ele geçirebiliriz. Böylece Erdel'in alınması moralmen diğer Avusturya kalelerini de çökertecektir.” demişti.

6 Temmuz 1693'de Vezir-i Azam Edirne'den hareketle on üç günde Rusçuk'a vardı. Kırım Hanı'da büyük bir orduyla Rusçuk karşısındaki Yergöğü'ye geldi. Bu arada yapılan savaş stratejisi görüşmelerinde Erdel'e girilmesi kararlaştırıldığı sırada

¹⁶⁰ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, **Osmanlı Devleti İle Kafkasya, Türkistan Ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri (1687-1908 Yılları Arası)**, Yayın No:3, Ankara 1992, s.51. “ B.O.A., Nâme-i Hümayun Defteri, Nr.:5, s.83-84.”

¹⁶¹ Uzunçarşılı, a.g.e., s.552 ; Danişmend, a.g.e., s.474.

¹⁶² Yücel - Sevim, a.g.e., s.221 ; Danişmend, a.g.e., s.474 ; Uzunçarşılı, a.g.e., s.552.

Avusturyalıların 100.000 kişilik bir ordu ile Sava nehri üzerine köprü yapıp Belgrat'ı kuşatmak üzere olduğu haberi geldi¹⁶³.

Belgrat üzerine yapılan düşman hareketi ister istemez Erdel yerine Belgrat'a gelinmesine neden oldu. Kırım ve Osmanlı kuvvetleri Belgrat üzerine hareket etti (8 Eylül 1693). Osmanlı ordusunun Tuna'dan Vidin'e oradan Morova nehrini geçerek Yagodine'ye ve Kuzey'e doğru ilerlemesi esnasında düşmanın ileri kuvvetlerinin Semendire'de bulunan Kırım Hanı ile Rumeli Beylerbeyisi kuvvetleri tarafından tamamiyle yok edildi¹⁶⁴. Bunun üzerine Avusturya ordusu süratle kuşatmayı kaldırarak Sava nehrinden geçtikten sonra köprüyü yakıp çekildi¹⁶⁵.

Tüm bu olaylardan sonra Vezir-i Azam Bozoklu Mustafa Paşa, Aralık 1693'de Edirne'ye gelmiştir. Kırım Hanı'nda ordusunu Rusçuk'tan Eflak'a geçirdikten sonra Kırım'a dönmüştür (4 Ocak 1694)¹⁶⁶.

Kısa bir süre sonra Belgrat muhafızı Cafer Paşa'dan düşmanın Varadin'de olduğu haberi ulaştı. Derhal Rumeli Beylerbeyi Mahmut Paşa'ya Belgrat altına gitmesi emredilirken, Kırım Hanı'nda sefere davet edilmiştir. Yeni Vezir-i Azam olan Defterdar Sürmeneli Ali Paşa, Temmuz 1694'de Belgrat'a gelerek Hacı Selim Giray'la görüştü. Vardıkları karar sonucu Zemlin yakasına geçip Macaristan'a girilmesi uygun görüldü¹⁶⁷.

Sava nehrinden geçildikten sonra Varadin kalesi kuşatıldı. Ancak gerek kalenin iyi korunması gerekse yağmurlarla birlikte kışın yaklaşması ile büyük bir düşman kuvvetinin gelmekte olduğu haberi, kuşatmanın yirmiüçüncü gününde kaldırılmasına neden oldu (2 Ekim 1694)¹⁶⁸.

Bir süre sonra II. Mustafa Edirne'den Belgrat'a hareket ederek Lipve kalesi üzerine yürüdü (3 Ağustos 1695). Aynı ayın sonunda kale kuşatıldı ve kısa bir süre içinde de ele geçirildi. Bu sırada Kırım Hanı Selim Giray'da gelerek orduya katıldı¹⁶⁹.

Lipve kalesi kuşatılırken Lügoş kalesinin kuşatılmasına da Rumeli Beylerbeyi Mahmut Paşa gönderildi. Ancak Mahmut Paşa, Erdel Generali Veterani'nin

¹⁶³ Silahdar Fındıklılı Mehmet Ağa, a.g.e., c.II, s.717 ; Danişmend, a.g.e., s.474-475 ; Uzunçarşılı, a.g.e., s.552.

¹⁶⁴ Yücel - Sevim, a.g.e., s.221.

¹⁶⁵ Uzunçarşılı, a.g.e., s.553.

¹⁶⁶ Uzunçarşılı, a.g.e., s.554.

¹⁶⁷ Uzunçarşılı, a.g.e., s.554.

¹⁶⁸ Danişmend, a.g.e., s.475 ; Uzunçarşılı, a.g.e., s.554.

¹⁶⁹ Uzunçarşılı, a.g.e., s.558.

üzerine geldiğini; hemen yardıma ihtiyacı olduğunu bildirmişti. Bunun üzerine tüm ordu önce Veterani'yi yok etme kararı ile yola çıktı (22 Eylül 1695). Veterani, Tamş nehri kenarında etrafı bataklık ve arkası orman olan bir bölgede ordusunu konaklatmıştı. Osmanlı ordusu kısa bir süre içinde Veterani'yi çembere aldı. Padişah saldırı emrini verince, Kırım Hanı Tamş nehrinden karşı tarafa geçerek dağ arkasından dolaşarak saldırıya geçti. İki yönlü saldırı karşısında düşman bozguna uğramış¹⁷⁰; Şebeş Generali Antoni savaş meydanında, Veterani ise daha sonra olmak üzere ölmüşlerdir. Savaşın ardından Lügoş kalesi alındı¹⁷¹.

Bu savaşta Mahmut Paşa ile Diyarbekir Valisi Şahin Mehmet Paşa şehit düşmüştü. Bihassa sol kanat komutanı Mahmut Paşa'nın ölümü üzerine ordunun bu kanadı bozulmuştur. Fakat Kırım Hanı'nın kısa bir sürede yetişmesi tehlikeyi önlemiştir¹⁷².

II. Mustafa'nın ikinci seferine Kırım Hanı yerine, oğullarından birinin katılması istendi. Ruslar'ın Azak kalesine saldırıya hazırlandıkları haberi üzerine Hacı Selim Giray, Ulaş savaşına oğlunu göndermiştir¹⁷³.

3.2.10.2. Lehistan Cephesi

Lehistan kaybettiği Kamaniçe kalesini almak üzere sürekli hazırlık yapmaktaydı. Bu sırada Kamaniçe kalesi için gönderilen erzak ve parayı getiren Han-zâde Şehbaz Giray yenilerek hazineyi ve erzakları kaybetmişti¹⁷⁴.

Şehbaz Giray derhal karşı saldırıya geçerek Bucak ve Lenberg civarına akınlar yaptı. Kralın Başhatmanı ile 12.000 askerle karşılaştı ve onları yenilgiye uğrattı. Çok miktarda ganimet malı ve 30.000 esir alarak geri döndü¹⁷⁵.

1696 yılında yine Basarabya'dan temin edilen zahire, Silistire Valisi Babadağ Seraskeri Yusuf Paşa ile Han-zâde Gazi Giray tarafından Kamaniçe'ye götürerek teslim ettiler. Gâzi Giray bu görev sonrası Dinyester'in karşısına geçerek Lehistan içlerine akınlar yaptı ve çok miktarda esir ve ganimet elde etti¹⁷⁶.

¹⁷⁰ Yücel - Sevim, a.g.e., s.224.

¹⁷¹ Uzunçarşılı, a.g.e., s.558-559 ; Yücel - Sevim, a.g.e., s.224.

¹⁷² Uzunçarşılı, a.g.e., s.559-560.

¹⁷³ Uzunçarşılı, a.g.e., s.561-562.

¹⁷⁴ Yücel - Sevim, a.g.e., s.228-229 ; Uzunçarşılı, a.g.e., s.571.

¹⁷⁵ Yücel - Sevim, a.g.e., s.229 ; Uzunçarşılı, a.g.e., s.572.

¹⁷⁶ Uzunçarşılı, a.g.e., s.572.

zayıf Osmanlı kaynaklarına göre 60.000; Hammer'e göre 30.000 kadar kayıp vermişlerdir. (13 Ekim 1695)¹⁸³.

Ruslar daha sonra Doğan, Kerman ve Şahin kalelerini alarak Özi nehri çevresinin egemenliğini ele geçirdiler.

Azak kalesinin Rus işgalinden kurtarılması üzerine tamiri ve cephane ihtiyacının giderilmesi gerekiyordu. Lakin bu işlerle görevlendirilenler görevlerini yerine getirmemişti. Bu durumdan yararlanmak isteyen Ruslar bir yıl sonra tekrar kale önüne gelerek tekrar kaleyi kuşattılar (3 Haziran 1696)¹⁸⁴.

Ruslar Azak kalesini önce 50.000 kişi ile kuşattılar. Ardından Şeremet-oğlu'da kalenin kuşatılmasına katıldı. Geri taraflarına siper kazılarak iki yönlü emniyet sağlandı. Erzurum Valisi Baki Paşa, Ali Paşa ve Hasan Paşa kalenin yardımına geldilerse de kaleye girememişlerdir. Bu durum üzerine ümidini yitiren kale muhafızları iki ay dayandıktan sonra kaleyi teslim ettiler (26 Temmuz 1697)¹⁸⁵.

Ruslar Azak kalesini tamir ederek 8.000 kuvvet ve çok miktarda cephane ile donattılar. Don nehrine donanma koydular ve Karadeniz'de faaliyete geçtiler. Kırım sürekli Rus tehtidi altına girmiş oldu. Kırım Hanlığı Osmanlı Devleti'nin Avusturya ve Lehistan cephelerinde en büyük yardımcısı olmuştur. Ancak bu yardımlar sonrası yıpranarak Ruslar'ın karşısında zayıf bir duruma düşmüşlerdir.

3.2.11. Karlofça Anlaşması Görüşmeleri

Avusturya, görüşmelerde Kırım kuvvetlerinde dostluk ve barışa uymasını istiyordu.

Lehistan ise Kırım akınlarından çok zarar gördüğünden önce bu akınlara son verilmesini sonra da Kırım'a ödediği yıllık vergiyi ödemeyeceğini bildirmişti.

Ruslar ise Azak kalesini alarak Kırım üzerindeki hedeflerine biraz daha yaklaşmış olmaktadır¹⁸⁶.

¹⁸³ Danişmend, a.g.e., s.479 ; Uzunçarşılı, a.g.e., s.581-582.

¹⁸⁴ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, a.g.e., s.51. "Selim Giray'ın bizzat Azak kalesini savunmasına dair B.O.A., Name-i Hümayun Defteri, Nr. 5, s.219-220" ; Uzunçarşılı, a.g.e., s.582.

¹⁸⁵ Uzunçarşılı, a.g.e., s.583 ; Danişmend, a.g.e., s.480 ; Yücel-Sevim, a.g.e., s.234.

¹⁸⁶ Danişmend, a.g.e., s.484 ; Yücel-Sevim, a.g.e., s.234.

BEŞİNCİ BÖLÜM

KIRIM HANLIĞI'NIN İZLEDİĞİ DIŞ SİYASET

1. KIRIM HANLIĞI'NIN OSMANLI DEVLETİNE KARŞI İZLEDİĞİ SİYASET

Kırım Hanları uzun müddet, Osmanlı egemenliğinde yok olup gitmemek için hassas bir dış politika takip etmişlerdir. Genelde protokol kuralları ve egemenlik sahaları konusunda hanlar titiz davranmaya özen göstermişlerdir.

Fatih'in 1454 yazında Hacı Giray'la ortak Cenevizliler üzerine gerçekleştirdiği seferde Kefe'yi tamamiyle almadığı, ertelediği görülmektedir. Bunun en önemli nedeni şüphesiz Altın Ordu Hükümdarlarının halefi sıfatıyla şehrin gerçek hakimi olmak iddiasında bulunan Kırım Hanları'yla karşılaşmamak düşüncesi olmuş olmalıdır. Bilindiği gibi Hacı Giray, yarlıklarında burasını kendi ülkesi arasında saymaktadır¹.

Ayrıca çok dikkate değer bir olay olarak da, 1469'da Kefe'ye yapılan Osmanlı saldırıları üzerine Kırım Hanı Mengli Giray'ın, Fatih Sultan Mehmet'e karşı açıkça şikayet içeren mektubu örnek verilebilir². Bundaki en temel hareket noktası yine Kefe'nin Osmanlı egemenliğine girmesini istememeleridir³. Hatta aşırı müdahaleler karşısında Kırım Hanı kendi egemenlik hakkını da ortaya sürmekten geri kalmıyordu.

Yine Don-Volga kanalının⁴ açılma girişimlerinin olduğu sıralarda Devlet Giray'ın; 1563'te Çar'dan Astırhan'ın kendisine verilmesini istediği bilinmektedir. Bu Devlet Giray'ın Çar'a karşı ayrı bir politika, Osmanlı Padişahı'na karşı ayrı bir politika takip ettiğini ortaya koymaktadır. Çünkü; Padişah'a yazdığı mektupla Astırhan seferinden vazgeçmesini, askeri kendi emrine vererek doğrudan doğruya Moskova'ya hücum etmelerinin daha doğru olacağını ya da baharda Astırhan'a hücum edilse bile

¹ Kurat, *Topkapı Sarayı Müzesi...*, Vesika IV.

² Kurat, *IV. - XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz...*, s.214. " Yakup Bey'in 1469 yılındaki Kırım sahillerindeki iki şehiri yakmasının yanlışlığı vurgulanmış ve kendisine ait olarak alınan yerlerin geri iadesini istemiştir. Esirlerin teslimini de belirtmiştir." ; Tansel, *a.g.e.*, s.273.

³ Kurat, *Topkapı Sarayı Müzesi...*, Vesika, V.

⁴ Yücel, *a.g.e.*, s.64.

başarılı olunmadığı takdirde şehirin karşısına bir kale yapılarak devamlı baskıda tutmak gerektiğini açıklıyordu⁵. Ancak seferin lüzumsuzluğunda izah ederek Azak'ta büyük gemilerin bulundurulamayacağını, küçüklerin ise Karadeniz'in dalgalarına dayanamıyarak oraya kadar ulaşamayacağını belirtti. Bu nedenle Rus gemilerinin boş bırakıldığı zamanlarda bu kanaldan sarkarak Karadeniz sahillerini vuracaklarını anlattı⁶.

Kırım Hanlığı'nın tüm bu izledikleri politikadan anlaşılakta ki; daha o dönemde iki imparatorluk arasında varlığını korumak için çeşitli politik oyunlara başvurmuştur⁷. Bu nedenle de kendi nüfuz ve egemenliğini korumak için nazik bir politika takip etmektedir⁸.

2. KIRIM HANLIĞI'NIN RUSYA'YA KARŞI İZLEDİĞİ DIŞ SİYASET

Kırım Hanlığı'nın ve Hanları'nın Rusya'ya karşı izlediği sistemli ve planlı bir dış politikaları olmadığı bir gerçektir.

Kırım Hanları'nın, Rusya'ya karşı bir "*Devlet Siyaseti*" izlememelerinin nedeni, çok vergi almak veya akınlarla ganimet elde etmek istemiş olmalarıdır. Ancak Hanlar, Moskova Knez'lerinden devamlı bir şekilde "*Hediye*" veya "*Tış*" adıyla bir takım maddi menfaatler koparmaya çalışıyorlardı. Bu Tış aslında, Altın Ordu'ya Moskova Knezleri tarafından ödenmesi mecburi olan verginin devamı gibi görülmekteydi⁹. Zaten Kırım Hanları'nın Moskova Knezleri'ne karşı tutumları, eski geleneğe uygun olarak "*Taht İli*" Hanı'nın Moskova Knezi'ne karşı takındığı tavırdan başka bir şey değildi. Hanlar kendilerini Rus Knez'lerinin efendisi saymakta ve o sıfatla Moskova Knezleri'ne yukarıdan bakmakta idiler. İşte bu tavır ve uygulamanın icabı olarak da, Moskova Knezi Kırım'a Tış göndermeye mecbur sanılmakta idi. İstekleri içeren defterler tanzim edilir

⁵ İncik, "Osmanlı - Rus Rekabetinin Menşei...", s.19 ; Danişmend, a.g.e., c.II, s.386-387.

⁶ Kurat, IV. - XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz..., s.236 ; İncik, a.g.m., s.19-21.

⁷ Baron De Tott, a.g.e., s.125 ve 162. " (Cengizoglu sülalesinden olan her Han, İstanbul'da çevireceği entrikalarla Osmanlı tahtına geçebilme umudunu taşır.) diyerek konuyu değişik açıdan ele almıştır. Yine Selim Giray'ın Türk ordusuna olan yararları ve cesareti nedeniyle Yeniçeriler tarafından Osmanlı tahtına geçirilmek istendiğini anlatır. Ancak o bu teklifi kabul etmeyip, Padişah'a bağlılığını bildirdiğini ve karşılığında da oğullarına hacca gitme izni ayrıcalığı verildiğini açıklamaktadır."

⁸ Halil İncik, "Osmanlı - Rus Münasebetleri Ve Kırım", Emel, Yıl.3, Sayı.15, c.II, İstanbul Mart-Nisan 1963, s.20.

⁹ Genelkurmay Başkanlığı, a.g.e., s.35 ; Kurat, Türkiye Ve Rusya..., s.10. "3 Ocak 1681 tarihinde yapılan anlaşmanın ilk maddesi vergi ile ilgili olması Kırım Hanlarının öncelikli hedeflerini ortaya koymaktadır."

ve Moskova Knezliğ'inde bu defterde ne kaydedilmişse ona göre yollardı. Rus elçileri veya adamları Tış'ları getirdiklerinde, bu defterlerle karşılaştırılır, eksik olursa tamamlanmaları istenirdi. Kırım Han'ları bu defterlere dayanarak Moskova Knez'liğinden belli bir hak iddia etmekte idiler. Çengiz soyundan ve Batu Han neslinden gelmeleri nedeniyle Kırım Han'ları, Moskova Knezi'ne tahakküm etmek hakkına sahip oldukları hissine kapılmışlar ve haklarını zor kullanarak, yani çapul yaparak uygulamaya koymaktan geri durmamışlardır¹⁰.

Kırım Han'ları tarafından, Moskova Knezi'ne yazılan mektuplarda Han'ın kendisi için, Kalgay ve Nureddin için hanın annesi, hanımları, Mirza'ları ve büyükler için ne miktar ve ne cinsten kürkler gönderilmesi gerektiği birer birer sayılmakta ve ayrıca ne kadar para yollanması gerektiği de kaydedilmekte idi¹¹. Kırım Hanlığı kuvvetli olduğu sürece bu tış istekleri, Moskova tarafından hemen yerine getirilmekteydi. Hanlık zayıflayınca Moskova Knezliği bu gibi isteklere aldırıyor, ufak şeyler göndermekle yetiniyordu. Moskova Knezliği istekleri yerine getirmekle, Kırım akınlarını biraz olsun önleyebiliyordu. Hatta Tatar akınlarını Lehistan-Litvanya taraflarına sevk ettirebiliyordu. Ancak yine de Lehistan Kralı ile de anlaşmalar yapan Kırım Hanları, Ruslar'a karşı devamlı tutarsız bir politika izlemekteydiler.

Kırım Hanlığı ayrı bir devlet konumuna gelmeye çalışırken, sık sık Altın Ordu Devleti'nin müdahaleleriyle karşılaşmaktaydı. Altın Ordu Devleti'nin bilhassa Lehistan'la yakınlaşmaya başlaması Kırım Hanlığı'nı ürkütmüştür. Hatta Altın Ordu-Lehistan bloku karşısında Kırmımlılar da Moskof blokunun kuruluşuna önem verdiler¹². III. İvan ile Mengli Giray arasındaki diplomatik ilişkiler, Moskova için yararlı ve uygun bir hareket sayılabilir. Bundan dolayı Ruslar 1474'te, Ahmet Han ile IV. Kazimir'e karşı bir ittifak yapmak amacıyla Mikita Vasileviç Beklemişev adlı bir boyarı Kırım Hanı Mengli Giray'a göndermiştir¹³. Mengli Giray, Moskova Knezliği ile ittifak ederken şüphesiz evvela Altın Ordu'ya karşı ortak bir cephe kurmayı, sonra bu devlete ait bütün ülkeleri tekrar kendi idaresinde toplamayı düşünüyordu. Halbuki bu ittifakın bütün semerelerini çeşitli tarihi şartların yardımıyla bu dönemde ortaya çıkan kurnaz Moskova

¹⁰ Genelkurmay Başkanlığı, a.g.e., s.35.

¹¹ Kurat, IV. - XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz, s.392-403. "1-10 Ocak 1629 yılında Kırım Hanı Canibek Giray'dan Rus Çarı Mikhail Feodoroviç'e yazılan yarlđ çok güzel bir örnek teşkil etmektedir."

¹² Galip Cemali Söylemezoğlu, Rusya Tarihi, Ankara 1939, s.112.

¹³ Yakubovskiy, a.g.e., s.215.

Knezleri toplamaya muvaffak olacak ve Altın Ordu'nun mirasını onlar ele geçirerek Rus İmparatorluğu'nun temellerini atacaklardır¹⁴.

Ancak Kırım-Moskova ittifakı uzun süre devam etmedi. 1502 yılından itibaren, iki ülkeye sınır Kazan Hanlığı üzerinde egemenlik mücadelesi başladı. Kırım Hanları, Altın Ordu Hanlıklarını ortadan kaldırarak, yeniden Altın Ordu Devletini yeniden canlandırmak sevdasına kendilerini kaptırmışlardı. Bu düşünce, Rusya'nın Hazar Deniz'ine doğru yayılmacı emeline zıt olunca, iki ülke arasında çatışma kaçınılmaz hale geldi¹⁵. Mengli Giray, Saray şehrini alarak Altın Ordu Devleti'ne son darbeyi vurduktan sonra Moskova ile ittifak sona erdi. Kırım Hanlığı Moskova'ya karşı Yagellonlar ile sıkı ittifak siyasetini kabul etti (1511). Hanlık, Cengiz Han oğullarının Beyaz Rusya ve Ukrayna'daki tarihi haklarından Yagellonlar lehine vazgeçiyor, fakat merkezi toprakları kendisi almak istiyordu. Mehmet Giray babasının son yıllarında Kalgay sıfatı ile, sonra Han olarak, Moskova Knezliği'ne karşı şiddetli akınlara başladı. Mehmet Giray Han, Rusların gizli siyasetlerinin düşmanlık olduğunu kavramış, onların dost görünmelerine inanmamıştır. Bir taraftan elçisini Moskova'ya gönderip Knez Vasili ile önce barış anlaşması yaparken, diğer taraftan Lehistan Kralı Sigismond ile de ittifak anlaşması yapmıştır¹⁶.

Tüm bu gelişmeler olurken 1516'da Kazan Han'ı Mehmet Emin Han iyileşemeyeceği bir hastalığa tutuldu. Yerine kardeşi Abdüllatif'in atanmasını istedi. Vasili, Abdüllatif'i sevmiyor ve ona güvenmiyordu. Fakat Mehmet Giray'ın zoru ile bu teklifi kabul edip Abdüllatif'i Kazan'a göndermeye razı oldu. Çok geçmeden Abdüllatif'de öldü. Bunun üzerine Mehmet Giray, kardeşi Sahib Giray'ı Kazan'a Han tayin etti ve bunu Vasili'ye bildirip kabul etmesini istedi. Moskova Knezi Bu tayini Rus menfaat ve rekabetine bir darbe olarak gördü. Bunu kabul etmek Kazan'ı ve Astrahan'ı Kırım Hanı'na kendi eliyle teslim etmek anlamına gelirdi. Oysa bu iki hanlığı Rusya eline geçirmeli idi. Fakat Vasili şimdilik buna rıza göstermekten başka bir yol olmadığını anladı. Zaten Kırım Hanlığı ile Rusya'yı karşı karşıya getiren en önemli husus; Kazan ve Astrahan'ın elde edilip Altın Ordu Devleti'nin mirasını ele geçirebilme

¹⁴ İncalcık, "Yeni Vesikalara Göre Kırım Hanlığının Osmanlı Tabiliğine...", s.204.

¹⁵ Kocabaş, a.g.e., s.29 ; İncalcık, "Kırım Hanlığı", T.D.E.K., s.421.

¹⁶ Söylemezoğlu, a.g.e., s.116.

olayı idi. Birbirlerine karşı izlenen politikada bu noktanın çok önemli izlerini Mehmet Giray döneminde rahatlıkla görmekteyiz¹⁷.

Ancak Vasili bu atamaya karşı çıkamayacağını anlayınca hileye başvurdu: Kazan'a adamlarını gönderip halk arasında kışkırtıcı propaganda yaptırdı. Kamuoyunu Sahib Giray aleyhine hazırladı. Yine Moskova'da bulunan ve Rus çıkarlarına hizmet edecek şekilde yetiştirilen Şeyhali'yi Kazan'a tayin etti. Şeyhali Kazan'ın eski Hanı Seydahmet'in torunu idi. Mehmet Giray Han, bunu Moskova'daki elçisi Appak Mirza aracılığıyla protesto etti. Vasili, Kırım elçisine **"Mehmet Giray'ın kardeşi Sahib Giray'ın han olmasını, bütün çalışmalarına rağmen, Kazan halkına kabul ettiremediğini, Şeyhali'yi tayin etmemiş olsaydı, halkın hem Mehmet Giray'ın ve hem Rusya'nın düşmanı olan Nogay veya Astrahan Prenslерinden birisini tayin ettireceğini, bu nedenle Şeyhali'yi tercih ve tayin etmek zorunda kaldığını, yoksa Mehmet Giray Han'a karşı olmadığını"** söyleyerek Appak Mirza'yı kandırdı ve Mehmet Giray'a da kıymetli hediyeler gönderip razılığını sağladı¹⁸. Hatta İstanbul'a elçi gönderip Padişah Sultan Selim'e, Mehmet Giray'ın zulüm ve kötü yönetiminden şikayet etti ve böylece Han'ın Rusya'ya hücum etmesini bir süre engellemeyi başardı¹⁹.

Bir süre sonra korktuğu Yavuz Sultan Selim'in ölümü ile Mehmet Giray'ın önündeki engel yıkıldı²⁰. Ruslar'a şiddetle saldırıp şehir ve köylerini yakıp yıkmaya, yağma etmeye, Vasili'den intikam almaya girişti. Bu sefer Vasili, yeni Padişah Kanuni Sultan Süleyman'a elçisini gönderip hem tahta çıkışını tebrik etti, hem de Mehmet Giray'dan şikayet edip saldırılarına engel olmasını ve merhametini diledi. Kanuni Sultan Süleyman, Mehmet Giray'dan saldırılarına devam etmemesini ve Rusları rahat bırakmasını istedi²¹.

Mehmet Giray Han, Kanuni Sultan Süleyman'a gönderdiği özel elçisi ile **"Rusya'nın İslâm memleketlerini zapt edip, buralardaki camileri kiliseye çevirmek ve Müslümanları Hristiyanlaştırmak niyet ve gayesi güttüğünü, kendisinin buna engel olmak istediğini"** bildirdi ise de Padişah bunu önemsemedi. Rus elçisi tarafından

¹⁷ Kocabaş, a.g.e., s.29.

¹⁸ "Hediye, haraç ve vergi gibi maddi çıkarları önemseme, maalesef kuvvetli ve akılcı bir politika uygulanmasını imkansız kılmıştır. Bu tarz ilişkiler sadece Rusya'ya karşı değil, tüm ilişkide buldukları devletlere karşıda tercih edilmiştir."

¹⁹ İnalçık, "Osmanlı - Rus Rekebetinin Menşei...", s.21.

²⁰ Soysal, "Mehmet Giray Han", Emel, Yıl:3 c.II, Sayı:15, İstanbul Mart-Nisan 1963, s.13.

²¹ Soysal, a.g.m., s.15-16.

rüşvetle kazanılan vezirlerin etkisi altında kalıp Mehmet Giray'a gönderdiği "*Yasak Fermanı*"nda ısrar etti. Bunun üzerine Mehmet Giray, Kazan'daki etkili din adamları ve devlet yetkilileri ile anlaşma yolunu tuttu.

Zaten Kazan halkı arasında Rus taraftarlığı ve uşaklığı nedeniyle Şeyhali'ye karşı derin bir nefret hissi doğmuştu. Mehmet Giray'ın kardeşi Sahib Giray'ı, Han olarak gönderme teklifini istekle kabul ettiler²². Sahib Giray bir miktar Kırım süvarisi ile Kazan'a gidip tahta oturdu. Ardından Rus elçisi Carboni ile Şeyhali'yi hapsedti. Bir müddet hapiste tuttuktan sonra bunları serbest bırakıp Moskova'ya gitmelerine izin verdi.

Mehmet Giray Han, Kabile Aristokrasi liderleri ve Lehistan Kralı ile anlaşım memleketinin iç ve dış huzur ve güvenini sağladıktan sonra Ruslar'a karşı sürekli hücumlarını yenilemeye başladı²³. Knez Andrey ve Knez Bilski'nin komutaları altındaki Rus orduları ile 1521'de Oka nehri kenarında²⁴ meydana gelen şiddetli meydan savaşında Ruslar büyük hezimete uğratıldılar²⁵ ve çok kayıp vererek kaçmak zorunda bırakıldılar. Savaş meydanında Knez Vladimir Şermitef gibi bir çok Rus Prensini cesetlerini dahi bıraktılar. Bir çoğuda Kırımlılara esir düştü. Kaçan Ruslar'ı kovalayan Kırım süvarileri Moskova'ya dayandılar ve şehri kuşatıp yakmaya başladılar²⁶. Ruslar korku ve dehşetten şaşkına döndüler. Papazlar, kiliselerde ve meydanlarda ellerindeki haçlarla durmadan Allah'tan yardım istiyorlardı. Civar köylerden kaçan Rus halkıda Moskova'ya sığınmıştı. Karışıklık ve kargaşalık son derecede artmıştı. Vasili, Moskova'yı ve halkını savunmaktan acizdi. Han'a elçisini gönderip "*Aman*" diledi. Derhal Han'ın istediği vergi ve tazminatı vermeyi kabul ve taahhüt etti. Ruslar, Bu felaketten canlarını kurtardıkları için Tanrı'ya "*Şükran*" işareti olarak "*Siritniya*" manastırını inşa ettiler²⁷.

Mehmet Giray Han 1522'de Astrahan'ı zapt etti. Böylece planladığı şekilde, Kazan Hanlığı'nı ve Astrahan Hanlığı'nı Kırım Hanlığı ile birleştirdi. Merkezi Kırım'da

²²Mufassal Osmanlı Tarihi, c.II, s.1144 ; Ülküsal, a.g.e., s.44. "Mehmet Giray, Sultan Süleyman'a Rus asıllı karısı Hürrem Sultann'ın (Rokselan), ve başvezirin tesirleri yüzünden söz geçiremediğini görünce Kazan'daki din adamları, devlet yetkilileri ile Rus uşağı Şeyhali'ye kızan halkın desteğiyle kardeşi Sahib Giray'ı Kazan tahtına geçirmiştir."

²³İnalçık, " Kırım Hanlığı", T.D.E.K., s.422 ; Ülküsal, a.g.e., s.44.

²⁴Gökbilgin, a.g.e., s.20-21 ; İnalçık, a.g.m., s.422.

²⁵Genelkurmay Başkanlığı, a.g.e., s.35.

²⁶Gökbilgin, a.g.e., s.6.

²⁷Soysal, a.g.m., Yıl:3, c.II, Sayı:16, İstanbul Mayıs-Haziran 1963, s.4-6.

bulunmak üzere eski Altın Ordu Devletini yeni şekliyle meydana getirdi. Aynı zamanda Türklük ve Rusluk arasında sürdürülen Altın Ordu sahasına sahip ve egemen olma mücadelesi de, bir süre için kazanılmış oldu²⁸.

Ancak; Altın Ordu Devleti'nin mirasını elde etme politikasında, Rusya'nın ısrarcı ve disiplinli mücadelesi az bir zaman sonra sonuç verecektir²⁹. 1525 yılında Vasili Bilski komutasındaki Rus ordusu Kazan'ı ele geçirmeyi başaracaktır³⁰.

Yine bir dönem Kırım-Rus ilişkilerini belirleyen Kazak hareketini de belirtmekte yarar vardır. Rusya, XVI. Yüzyılın ortalarından itibaren Kazak hareketinin lideri olan Dimitri Vişnevetski'yi organize ederek, kullanmaya başladı. İlk zamanlarda Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı, Kazakların sorumluluğunu Rusya'ya yüklemekten ve bunu ifade etmekten çekindiler. Ancak olayların büyümesi Rusya ile ilişkilerde Kazak sorununu gündeme getirdi. Rus elçileri ise Kazakların Çar'ın adamı olmadığını söylüyorlar, fakat eşkıya ve yağmacı olduklarını da kabul ediyorlardı. Fakat bu söylemlerine rağmen IV. İvan'ın 1559 Şubat'ında düzenlediği iki seferde de Kazak güçleri vardı. Bu sırada Kırım Hanlığı'nın başında Devlet Giray Han bulunuyordu. Dimitri sık sık Azak kalesi dahil bir çok yeri tehdit etmeye devan etti. 1561 yılında Kazak Lideri Dimitri, Çar ile olan ilişkileri bozulunca Polonya'ya geri döndü. 1564 yılında 4.000 kişilik ordusu ile Moldovya'ya saldırdı. Ama burada yakalanarak hemen İstanbul'da idam edildi. Sonuç olarak Rusya, Kazakların bu yıkıcı faaliyetlerinden iyi yararlanmıştır. Ancak tam tersine Osmanlı Devleti ile Kırım Hanlığı bu durumdan çokca zarar görmüşlerdir³¹.

Kırım Hanlar'ı, Rusya'nın kuvvetlenmesini hem kendi memleketi, hem de Osmanlı, Leh ve Ukrayna gibi komşu memleketleri için daima tehlikeli görmüşler ve bu sezgi ve kanaatlerini bu komşularına bildirmişlerdir. Rusya'nın Leh ve Ukrayna üzerindeki istila politikasını sezen ve gören Kırım Hanlar'ı, bu ülkelerin devlet adamları ile Rusya'ya karşı müttefik olmayı aramışlardır. Hanlar'ın uyarılarına önem vermeyen Ukrayna'lılar Ruslar'ın ağına düşmüşlerdir.

²⁸ İncalcık, a.g.m., s.422.

²⁹ Mehmet Alpargu, "Kozakların Kırım Hanlığına Karşı Faaliyetlerinin Başlaması", *Emel*, Sayı: 181, Ankara Kasım-Aralık 1990, s.23-24 ; Kocabaş, a.g.e., s.29-30.

³⁰ Söylemezoğlu, a.g.e., s.127.

³¹ Alpargu, a.g.em., s.24-25.

Rusya, bundan sonra Kırım üzerine daha şiddetli ve başarılı saldırılara girişmiştir. Lehliler bile Kırım Hanları'nın işaret ettikleri tehlikeyi görememişler, Rusya'ya karşı teklif ettikleri ittifakı gereği gibi uygulamamışlardır. Nihayet Rusya, hem Kırım'ı ve hem Lehistan'ı istila ve esir etmiştir³².

3. KIRIM HANLIĞI'NIN LEHİSTAN'A KARŞI İZLEDİĞİ DIŞ SİYASET

Kırım Hanlığı'nın sürekli ilişkide bulunduğu ülkelerden biriside Lehistan Krallığı idi. Kırım'da Hanlığı ele geçirmek isteyen adaylar genelde içte olduğu gibi dışarıda da güçlü devletlere sırtlarını dayamak zorundaydılar. Bundan dolayı sık sık Rusya ile Lehistan'ın kapısını bir çok Han-zâde zorlamıştır. Ama Lehistan, genç Kırım Hanlığı yerine genelde Altın Ordu Devleti'yle işbirliği yapmayı tercih etmiştir. Seydahmet Han ile Lehisten Kralı IV. Kazimir, Kırım - Moskova ittifakına karşı ortak hareket etme kararı aldılar. Öncelikle Seydahmet Han, IV. Kazimir ve Baltık Denizi kıyısındaki Almanlar'ın katılımıyla Moskova'ya karşı güç birliği kurulmak istenmişti. Bu koalisyon oluşumu esnasında Ruslar hızlı davranarak Baltık kıyısındaki Alman şehirlerini saf dışı bırakmışlardır. Mengli Giray'ın da Podoliya'yı yerle bir etmesi Litvanya'nın karışmasına neden olmuştur. Hatta IV. Kazimir'in eli kolu bu karışıklıklar yüzünden bağlı kalmıştır. Seydahmet Han 1480 yılında, Moskova üzerine yürüdüğünde, IV. Kazimir'den destek isteyecektir. Ama ne varki bu desteği alamayacaktır³³.

İlginç bir olay olarak şunu da aktarmakta fayda var: 1536 yılında İslâm Giray, Lehistan Kralı Sigismund'un yardımı ile Sahib Giray'la barışmıştır³⁴. Yine Lehistan'la olan iyi işbirliğine örnek olması amacıyla ; Kırım Han'ı Gâzi Giray'ın 1592 yılında Leh Kralı Zygmunt'a gönderdiği nâmeyi aktarmalıyız. Gâzi Giray bu namede; ataları zamanındaki dostluğa işaret ederek, benzerine hasret olduğunu yazdıktan sonra Özi nehri boyundaki yağma olaylarını anlatır. Gerek kendilerine ait davar ve köyler, gerekse Lehistan'a ait davar ve köylere zarar verenlerin Hristiyan Kazaklar olduğunu, onların etkisizleştirilmediği sürece yağmanın bitmeyeceğini belirtmiş. Ardından da bu konuda

³² Ülküsal, a.g.e., s.126.

³³ Yakubovskiy, a.g.e., s.217-218.

³⁴ Gökbilgin, a.g.e., s.11.

işbirliği önermiştir³⁵. Ancak Osmanlı-Lehistan ilişkilerinde ise sürekli Kırım, Lehistan'ın karşısında, Osmanlı Devleti'nin yanında yer almıştır³⁶.

Kırım Hanlığı ve Osmanlı Devleti'ne karşı XVI. Yüzyıl ortalarına değin Dimitri Vişnevetski'nin desteklenmesi sorunu Lehistan Krallığıyla da yaşanmıştır. Ancak Vişnevetski Rusya'nın himayesine girince sorun kendiliğinden kapanmıştır³⁷.

Kırım Hanlığı'nın geleceğe yönelik siyasi planlarının olmayışı, Lehistan ile ola ilişkilere de yansımıştır. Çünkü akınlara dayalı bir askeri düzen ile ganimete endeksli bir ekonomiye sahip olan Kırım'ın, tutarlı bir dış politika izlemesi mümkün değildi. Tüm bunlardan dolayı Lehistan'dan da, Rusya'ya karşı olduğu gibi sürekli hediye ve vergi isteğinde bulunmuşlardır³⁸. Bu istekler güçlü Kırım Hanlığı zamanında bir emir iken, zayıflamaya paralel olarak dilenme şekline dönmüştür. Kırım'ın akınlardan bıkan Lehistan ise, istekleri kabul ettiği gibi sık sıkta Osmanlı Devleti'nden bu konuda yardım istemiştir. Hatta Kırım akınlalarının aralarındaki ilişkileri zedelediğini bile öne sürmüştür.

³⁵ Kurat, **a.g.e.**, s.385-391.

³⁶ İncik, "Yeni Vesikalara Göre Kırım Hanlığının Osmanlı Tabiliğine Girmesi...", s.210-211. "Osmanlı Devletinin Boğdan sorunuyla, Lehistanla karşı karşıya kaldığı esnada Kırım Hanlığının yanında yer alması üstünlük sağlamasına neden olmuştur."

³⁷ Alpargu, **a.g.m.**, s.24-25.

³⁸ Kurat, **Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar**, s.157-158 ve 233-234.

ALTINCI BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ İLE KIRIM HANLIĞI ARASINDAKİ EKONOMİK İLİŞKİLER

1. KIRIM'IN EKONOMİK ZENGİNLİKLERİ

Kırım'ın iklim, toprak, ulaşım ve su kaynakları tarih boyunca verimli ve zengin olmasını mümkün kılmıştır. Toktamış Han ile Cenevizliler arasında 1381 yılında yapılan bir anlaşmadan sonra Kefe kentine yerleşmiş olan Cenevizliler Kırım'ı, "*Cenevre'nin Ambarı*" kabul etmeleri, bu zenginliğin somut bir örneğidir. Sırf Kırım'dan aldıkları buğday o tarihlerde Venedik Dükalığı'nda ancak yetiştirilebilmekteydi¹. Ceneviz'lilerin ticari ürünlerine bakıldığında, Kırım'ın o tarihlerde de zenginlikle dolu olduğunu ortaya koymaktadır.

1.1. Toprak Sistemi Ve Tarım

Toprak; Han'a, Kalgay'a, Nureddin'e, dini kurumlara, kabilelerin beylerine ve halka gelir sağlayıp yaşamlarını mümkün kılmak için ayrılan toprakların belli başlıları:

Sultan Toprakları (Arazi-i Emiriye-i Sultaniye) : Fatih Sultan Mehmet zamanında Cenevizlilerin çıkarıldıkları tüm topraklar bu sınıfa dahil edilmişti. Sınırları; Balıklova, Kefe, Kerç, Yenikale, Arbat, Or ve Sudak'ın bir kısmından oluşmaktaydı. Tüm Bu bölgedeki özel mülkiyet ortadan kaldırılarak arazi-i üşriye'ye dahil edilmiştir. Topraklar, öşür vergisi ile yeniçeri askerinin ihtiyaçlarını giderecek yıllık bir vergi ödemek koşuluyla işletilmekteydi.

Osmanlı Sultan'ı bu toprakları dilediği gibi tasarruf etmek koşulu ile halka veya han ailesinden kişilere verirdi.

Han Toprakları : Bir diğer adı da miri arazidir. Alma, Kaçı, Salgır suyu kenarları ile Tuz gölleri bu sınıfa dahildi. Hanlık adına köylüler bu toprakları işlerler ve ürünün 1/10'i hazineye verirlerdi.

¹ Ülküsal, a.g.e., s.24.

Kalgaylık Toprakları : Alma'dan başlayıp Çadır dağının eteklerine kadar varan Büyük Yanköy, Küçük Yanköy, Tavel ve Ayan köylerindeki tüm topraklar bu gruptandır. Kalgay, Akmescit'deki sarayında devlet işleriyle uğraştığından topraklar öşür vergisi karşılığı köylülere işletilirdi. Hanlık topraklarında olduğu gibi bunlarda miri topraklardı.

Beylik Toprakları : Kırım Kabile Aristokrasisini oluşturan kabilelere ait topraklardır. Bunlar bir nevi mülk topraklardır. Yalnız büyüklükleri çeşitli olan bu toprakları kabileler satamaz, parçalayamaz, çünkü kabilenin bütününe verilmiş bir topraktır. Bey, toprağın bir kısmını, sahip olunan esirlerle veya serbest işçilerle işlerdi. Geri kalan kısmını da hayvan yavrularının 1/10'ni veya ürünün 1/15'ni veren köylülere kiraya verirdi. Beyler bu toprakları bu şekilde kullanırken hana karşılık olarak belli bir sayı ile sefere katılma, ordunun ihtiyaçlarına ortak olma gibi yükümlülükleride üstlenirlerdi.

Toprakların en önemlileri bunlar olup bir kısmıda diğer çalışanlar ve hizmetler için taksim edilmişti². Bu toprakları işleyenlerin elde ettikleri ürünlerden herkes paylarını belli bir oranda alırdı. Bu toprakların dışında kalan ve sahipsiz sayılan topraklar, Han tarafından köylülere şenletilmek adıyla ve işlenmek şartıyla tımar olarak verilirdi. Böylelikle her Tatarın hemen hemen bir veya birkaç tarlası vardı³. Bu toprakları işleyenlere "**Çelebi**" denilirdi⁴. Çelebiler savaşırlara Han Silahdarlarının komutası altında

² Baron De Tott, a.g.e., s.125-126 ; Balâ, a.g.m., s.754 ; Gözaydın, a.g.e., s.34-39 " Kırım Hanlığı'nda topraklar sekiz kısma ayrılmaktadır. Yukarıdakilerin haricinde kalanlar ise aşağıdaki gibidir.

1. Hocalık Toprakları : Dini makamı yüksek olan alimlere, şeyhlere verilen topraklardı. Bir yerde hanlığın memuru olduklarından bu topraklar kendilerine tahsis edilmişti. Babadan oğula geçen bu topraklara karşılık sefere katılma zorunlulukları da vardı.

2. Mirza Toprakları : Devletin askeri ve idari sınıfının en üstünde yer alan sadık kişilerden oluşan kişilere görevleri karşılığı verilen topraklardır. Mirza adı verilen bu zadegan sınıf görevleri süresince bu topraklara sahip olurdu, görevleri sona erince topraklar hana iade edilirdi.

Mirza'lar topraklarını köylülere 1/10 üründen pay almak koşulu ile verirdi. Ayrıca kendine ait topraklarda 5 ila 8 gün arasında köylülerin angarya yüklenmeleri kuralı da vardı.

3. Köylü Toprakları : İkiye ayrılan bu toprakların ilki Hanlık, Kalgaylık, Beylik ve Mirza topraklarının içinde bulunan çayırlandı. Diğeri ise, bütün köy halkının ortak kullandıkları topraklardı.

4. Vakıf Toprakları Ve Mülkleri : Hayırlı işlerin yapılması için gereken gelirin sağlanmasına yönelik tahsis edilen topraklardır. Bunlarda kendi içinde ikiye ayrılırdı. İlki kamuya açık cami, tekke, mektep, medrese ve çeşme gibi yerlerin yapımı veya devamı için ayrılan topraklardı. Diğeri ise aile vakıfları için ayrılan topraklardı. Bu türde hem hayırlı işler yapılırdı, hem de topraklar parçalanmadan kendinden sonraki evlatların geçimi temin edilirdi.

³ Bronevskiy, a.g.e., s.47.

⁴ Balâ, a.g.m., s.754.

kendilerine özel bayraklarla katılırlardı. Beylerin ve Mirzaların topraklarını çoğunlukla Hristiyan esirler işlerlerdi⁵. Bu esirlerin sayısı XVII. Yüzyılda 100.000'i buluyordu⁶.

Kırım'da yapılan tarımsal faaliyetlerin büyük kısmını tahıl üretimi oluşturmaktaydı⁷. Tahıl çeşitleri arasında altı çeşit iri taneli buğday ile deve dişi buğdayı ve bir çeşitde siyah arpası vardı. Ayrıca boza darısıda çok yetiştirilirdi⁸. Vadilerde tirfil, yonca, ayrık ve eğir otları bolca olur, soğan, tere ve nanesi de meşhurdur. Meyveleri sulu olup, armut, vişne, kiraz, erik, elma ve üzüm çokca yetiştirilir⁹.

Evliya Çelebi'ye göre, başkent Bahçesaray'ın ve Kırım'ın her tarafında gül, gülistan, sümbül ve reyhanistan cennet bahçesi gibi bahçeler, bostanlar ayrı bir güzelliktedir¹⁰. Kırım'ın en önemli zenginliklerinden birisi de bağcılık ve şarap üretimidir. Kırım'da bağcılığın tarihi VI. Yüzyılda Yunanlılarla başlar, Cenevizlilerle gelişir, Kırım Türkleri ile zenginleşerek son bulur. Tüm bu bağlardan elde edilen üzümlerle, Sudak Şarabı adı verilen çok ünlü, aranılan şarap elde edilirdi. Ruslarla olan ticaretle en önemli ürün olduğundan, Kırım Hanlığı'nın en büyük gelir kaynaklarından birisiydi. Hatta bağ vergisi bile toplanmaktaydı¹¹.

Tüm bunlara rağmen tarım istenilen noktada olamamıştır. Bunun çeşitli nedenleri vardır. Ancak başta gelen nedenler, göçebe hayatı sevmeleri¹² ve hayvancılığı atalarından gelen asil bir uğraş olarak görmeleri olsa gerek. Ayrıca Baron De Tott ise, Kırım'da tarımın gelişmemesinin nedenleri arasında çekirge felaketinin baş rolü oynadığını savunur. Gözlemlerinde çekirgelerin darı tarlalarına hücum ettiğini ve geride bir şey bırakmadıklarını anlatır. Tarlalara giren çekirgelerin 15-20 cm. kalınlığında bir tabaka oluşturduğunu kaydeder. İlginçtir çekirgelerin ancak Karadeniz'i aşmak isterken yok olduklarını ve Yunanistan ile Anadolu'da tarımın bu şekilde kurtulup, geliştiğine

⁵ Balâ, a.g.m., s.754.

⁶ Ülküsal, a.g.e., s.33 ve 37.

⁷ B.A., *Cevdet Tasnifi (İktisat)*, Sıra No: 272, 28 RAT 208 "Buğday ihracı konusunda açıklama içermektedir."

⁸ "Darı sefer esnasında temel kumanya olarak kullanılmaktadır."

⁹ Gözaydın, a.g.e., s.44.

¹⁰ Evliya Çelebi, a.g.e., c.VII, s.394 ; Ülküsal, a.g.e., s.24.

¹¹ Gözaydın, a.g.e., s.43.

¹² Ülküsal, a.g.e., s.39 "1585 yılında Kırım topraklarından geçmiş olan bir Fransız seyyah göçebe Tatarlar hakkında şunları yazmıştır: (Deniz boylarındaki bir çok yerde zaman zaman, meradan meraya çadırlarını değiştirip gezen aileler gördüm. Dört tekerlekli arabalarından gayri evleri yoktu. Arabalarını çok sayıda at veya öküz çekiyordu. Arabalar birkaç katlı idi.)"

işaret eder¹³. Şu da bir gerçek ki, Tatarlardan ziyade tarımla uğraşanlar ya Hristiyan Rumlar ya da diğer azınlıklardı¹⁴.

1.2. Ticaret

1.2.1. 1478'den Önce Ticaret

Kırım yarımadasında yer alan Bahçesaray, Gözleve, Kefe ve Karasubazar kentleri, el sanatları ve ticaret merkezleriydi¹⁵. Kırım Hanlığı'nın izni ile Kırım sahillerine yerleşen Venedik ve Cenevizlilerin üstün ticari yetenekleri sayesinde Kırım, batı ve yakındoğu ticaretinde etkin katılmıştı. Hatta tüm bu bölgelerde ticaretin en ileri olduğu yer konumuna yükselmişti. Kırım'ın bu zamandaki ticari ürünleri tuz, deri, meyve, tahıllar, şarap, kürk, keçe, bal ve balmumu idi¹⁶.

Osmanlı egemenliği öncesine ait Ceneviz kaynaklarına göre, Kırmılılar, Lehistan, Rusya ve Kafkasya'dan elde ettikleri ganimetleri ve en önemlisi esirleri Kefe limanında satarlardı. Bu kazançlarının bir kısmı ile Türkistan, İran, Çin ve Sibiry'a'dan kervanlarla Kefe'ye getirilen baharat, kürk, ipekli dokuma ve kıymetli taş alırlardı. Diğer kısmı ile de, Cenevizlilerin Kefe'ye Batı Avrupa'dan getirdikleri cam, ayna, yün dokuma, İspanyol sahtiyani, kehribar, silah ve yemek kapları alırlardı¹⁷.

Ayrıca Bu dönemde Taman yarımadasında bulunanlar, balıkçılıkla uğraşırlardı. Elde ettikleri balıkları tuzlayarak veyahut kurutarak önce Kefe veya İstanbul limanına yollarlardı. Tüm getirilen bu işlenmiş ürünler buralarda toplandıktan sonra İtalya'ya gönderilirdi.

Kırım Türklerinin ticarete yatkınlığı ve uğraş olarak seçmedeki isteksizliği geleneksel anlayış içinde tartışma götürürse de, ne yazık ki bu dönemdeki ticarete katılımları çok azdı. İç ticaretten ziyade dış ticaretin hatta tüm ticaretin neredeyse tamamının egemeni Ermeniler'le, Karaimler'di¹⁸.

¹³ Baron De Tott, a.g.e., s.105-106 ; Ülküsal, a.g.e., s.24 "1578'de Kırım'da bulunan Lehistan diplomatlarından Martin Bronevskiy Kırım'a dair yazdığı eserinde : (Kefe taraflarında çok ekin ekilir ve bol ürün alınır. Uçsuz bucaksız bağ ve bahçeler vardır.) diye kaydetmiştir."

¹⁴ Bronevskiy, a.g.e., s.47.

¹⁵ Gözaydın, a.g.e., s.47.

¹⁶ Ortaylı, a.g.e., s.106 ; Kurat, a.g.e., s.204-205.

¹⁷ Gözaydın, a.g.e., s.47.

¹⁸ Gözaydın, a.g.e., s.47.

1.2.2. Osmanlı Egemenliğinden Sonra Ticaret

Osmanlılar Azak, Kefe, Akkirman gibi Kuzey Karadeniz limanlarını XV. Yüzyıl sonunda alıp, bu denizi bir Türk gölü haline¹⁹ getirdikten sonra, deniz ulaştırmasında Akdeniz çok daha uygun bir şekilde kullanılmaya başlandı. Daha öncede belirtildiği gibi, Anadolu ile bu kuzey sahil limanları arasında, zaten uzun zamandan beri süregelen bir trafik mevcuttu. Batı ve Kuzey Karadeniz bölgesi, İmparatorluğa katıldıktan sonra, bu ülkelerde, gelişen, zenginleşen bir devletin önemli bir parçası haline geldi. Bu bölgeler, İstanbul ve Ege bölgesinin yiyecek maddelerinin önemli bir kısmının başlıca kaynağı oldu. Karadeniz, bir Türk gölü olduktan sonra, artık bu denizde yabancı bandıralı gemilerin faaliyet göstermesi sona erdi. Ancak Osmanlı bayrağı olan ve Osmanlı tabiyetine geçen Venedikli ve İtalyan denizciler, faaliyet gösterebiliyorlardı²⁰. Yine de gemilerin ve tüccarların çoğunluğunu Müslümanlar oluşturmaktaydı.

Kırım'a getirilen mallar, Trabzon, Sinop, Kastamonu, Amasya, Ankara, Sivrihisar, Nevşehir, Uşak ve Gördes'te yapılmış eşyalardan oluşmaktaydı²¹.

Trabzon'dan Kefe'ye fındık, rakı, şarap, gemi direği gibi ürünler gidiyordu. Merzifon ve Amasya'dan da Kırım'a binlerce balya pamuklu dokuma gönderiliyordu²².

¹⁹ İncalcık, "Kırım Hanlığı", İ.A., s.746.

²⁰ Aydın Yalçın, **Türkiye İktisat Tarihi Osmanlı İktisadında Büyüme Ve Gerileme Süreci**, Ankara 1979, s.261. "1490 yılında Kırım yarımadasındaki Kefe limanına dört ay içinde 75 gemi gelmişti. Bu gemilerin sahiplerinin 8'i Yunanlı, 7'si İtalyan, 1'i Rus ve gerisi Müslüman yani Türk denizciler ve tüccarlardı. Müslüman gemi sahipleri arasında yüksek devlet ricâline olan iki tane de paşa vardı. Gemilerin çoğu, İstanbul, Galata, Trabzon, Azak, Sinop, İzmit limanlarına bağlı ve oralardan gelmiş gemilerdi. Bu gemilerle gelen tüccarların sayısı 157 idi ve bunların 16'sı Yunanlı, 4'ü İtalyan, 3'ü Musevi, 2'si Ermeni, 1'i Rus ve 1 tanesinde Moldavyalı idi; 130 tüccar ise Müslümandı."

²¹ Yalçın, a.g.e., s.261.

²² Halime Doğru, **XVIII. Yüzyıla Kadar Osmanlı Kentlerinin Sosyal Ve Ekonomik Görüntüsü**, Eskişehir 1995, s.153 ; Halil İncalcık, **Osmanlı İmparatorluğunda Toplum Ve Ekonomi**, 2.Bsk., İstanbul 1996, s.299-302. "XVIII. Yüzyıl ortalarında Türkiye'nin pamuklu sanayi üretimi ve ihracat kapasitesini göstermesi bakımından değerli bir kaynak olaran M. De Peyssonel'in Karadeniz bölgesinde konsolosluğu sırasında topladığı bilgiler şöyledir: Peyssonel, Fransız ticaretine yeni pazarlar bulmak çabası ile araştırmalarına 1750'de başlamış, 1753'de konsolos olarak Kırım Hanlığı'na gönderilmiş. 1758'de oradan ayrılmış ve eserini 1762'de Girit'de tamamlamıştır. Kırım'a gitmeden önce İzmir ve İstanbul'da bulunduğu sırada Türk, Rum ve Ermeni tüccarlarından bilgi toplamaya başlamış, Kırım'a gittikten sonra yerinde araştırmalarını sürdürmüştür. Kırım'ı dolaşmış, Özü tarafına bir seyahat yapmış, ihraç ve ithal mallarını, miktar ve fayatları, ölçüleri dikkatle saptamaya çalışmıştır. Peyssonel'in eseri o zamanki koşullara göre güvenilir istatistik bilgiler sağlamaktaydı. Örneğin; 1750'lerde güneyden Kırım'a gönderilen pamuklunun toplam değerinin 1.500.000 guruş olduğunu Peyssonel tespit etmiştir. Ayrıca Anadolu'nun, bu bölgenin çeşitli giyim ve dşemelik ihtiyaçlarını karşıladığını yazmaktaydı."

Örneğin; Tokat basması Kırım'da şalvar, yatak örtüsü ve yastık yüzü olarak çokca kullanılırdı²³. Yine Osmanlı pamuklularından Tarpuş yapmak bir gelenektir²⁴. Kuzey Karadeniz bölgelerinden, Anadolu'ya ve Karadeniz'in kuzeyindeki bölgelere, buğday²⁵, un, don yağı²⁶, süzölmüş tereyağı (sade yağı), peynir, bal gibi gıda maddeleri sevkediliyordu. 1600 yılında yalnız İstanbul'daki Sultan sarayı için Kefe'den 2000 kantar²⁷ sade yağ yollanmıştı²⁸.

Yine Cevdet tasnifindeki bazı belgelerden ticari izin için Osmanlı Devletine başvurduklarını çok açık bir şekilde görmekteyiz. Örneğin 272 nolu vesika: “ *Bülbülce ruesasından bir tüccar barayı ticaret Kırım ve Taygan sularına ham sirke götürüp dönüşte ora iskelelerinden bir miktar buğday yükletip kahtu gala olan Akdeniz civarı adalarından birine nakli hususunda izin verilmesine dairdir*²⁹.”

Kırım'daki nehir ağızlarından bolca tutulan balıklar tuzlanıp salamura yapılarak Osmanlı topraklarına gönderiliyordu³⁰. Keza ünlü Kırım okları ve yayları da belli başlı ihracat ürünleri arasındaydı. Kırimlılar bol miktarda ürettikleri buğdayı Karadeniz üzerinden pazarlara gönderirlerdi; ticaret maddeleri arasında kaba cins yün ile ham deri ve tavşan kürkü de vardı³¹.

Kırım Hanı'nın kendi mülkünden sayılan Or-Kapı tuzlaları önemli bir ihraç ürünü olan tuzun elde edildiği yerd. Yalnız bu tuzlaları Ermeniler ve Yahudiler açık artırmayla alarak işletmekteydiler. Depolama, taşımadaki aksaklıklar ve yağmur

²³ Doğru, a.g.e., s.155 ; İnalçık, a.g.e., s.300.

²⁴ Tarpuş : Kırimlı ve Nogay kadınları tarafından giyilen bir nevi başlık olup, renkli pamukludan yapıldı.

²⁵ Baron De Tott, a.g.e., s.108 ; Ülkösal, a.g.e., s.24 ; Gözaydın, a.g.e., s.45 ; Gökbilgin, a.g.e., s.4. “1 Kile buğdayın fiyatı 1525 yıllarında 8-11 akçe arasındadır. 1 İstanbul Kilesi=45 Kilogramdır.”

²⁶ B.O.A., *Mühimme Defteri*, C. 71, S.No:359, Gurre-i RA/1002, s.181. “Tatar Hanı Gâzi Giray Han Hazretlerine Nâme-i Hümayun: İlbaharda küffarın üzerine donanma çıkarılacağından Sefain ihtiyacı için 1500 kantar don yağının temini ve bedellerinin Kefe iskelesi ve mukatat mahsulünden ödenmesi bu hususta Kefe Beylerbeyi Hasan Bey ile Kefe Müfettişine ve Nazırına ve Erzak Beyine de emir gönderildiği hakkında.”

²⁷ 2.000 Kantar: 10.000 Kg.'dan fazladır.; Gökbilgin, a.g.e., s.4. “1540 yılında 1 Batman yağın fiyatı 20-40 akçe arasındadır. 1 Batman = 12 Nugi = 12 x600 Gr. = 7.2 Kg.'dır.”

²⁸ Yalçın, a.g.e., s.262 ; Gözaydın, a.g.e., s.44.

²⁹ B.O.A., *Cevdet Tasnifi (İktisat)*, S.No:272, 28 RAT 1208 ; B.O.A., *Cevdet Tasnifi (İktisat)*, S.No:538, 6 L 1209.

³⁰ Gözaydın, a.g.e., s.47.

³¹ Baron De Tott, a.g.e., s.108.

sularının tutulamaması gibi olumsuzluklara rağmen yine de elde edilen tuz, Karadeniz üzerinden Anadolu'ya gönderilmekteydi³².

Kefe'nin önemli bir ticaret konusuda, esir ticareti idi³³. Gerek Kırım'ın gerek Kafkasya'nın sosyo-ekonomik yapısında da "*Köle Ticareti'nin*" önemli bir yeri bulunmaktaydı. Bazı kesimlerde köle ticareti oldukça yaygındı. Kırım, Çerkezistan ve Şirvan taraflarından Ortadoğudaki İslâm ülkelerine köle sevkiyatı yapılmaktaydı ki, XII. ve XIII. Yüzyıllarda bölge ticaretinde önemli bir unsuru teşkil etmekteydi³⁴. Bu yaygın ticaret dolayısıyla Eyyubi ve Memlük Devletleri ordularını Kıpçak bozkırlarıyla Kafkasya'dan getirilen kölelerden oluşturuyorlardı³⁵. Kırım Hanlarının, kuzeydeki Rus ve Lehistan topraklarına yaptıkları akınlarda elde ettikleri esirler³⁶, buradan Osmanlı ülkesine satılarak dağıtılıyordu. Esir ticareti devlete de önemli bir gelir kaynağı idi. Çünkü her esir başına dört altın düka vergi alınıyordu. Bu nedenle Kefe'nin esir ticareti dolayısıyla XVI. Yüzyıl ortalarında, devlete 100.000 altın düka dolayında gelir sağladığı görülmüyordu. Bu duruma göre, yalnız bu limandan bir yılda 25.000 kadar esir satıldığı sonucuna ulaşılabilir.

Kırım Hanlığı aracılığıyla, Rusya ile de oldukça canlı bir ticari ilişki yürütülüyordu³⁷. Ruslar Osmanlılara civa, keten, kürk ve demir eşya satıyorlardı. Karşılığında da pamuk ve ipekli dokuma alıyorlardı. 1512 yılında bir Rus taciri, Bursa'dan 800 altın dükalık ipek ve tafta kumaşlar satın almıştı. Rusya'dan gelen samur kürkleri, Osmanlı sarayının ve Osmanlı ileri gelenlerinin, çok düşkün oldukları ve değer verdikleri lüks bir giysi idi. İçlerinde cam bardaklar, pamuklu kumaşlar, ipek kadın elbiseleri, terlik gibi 120 çeşit eşyanın, Anadolu'dan Kuzey Karadeniz kıyısındaki

³² Ülküsal, a.g.e., s.24 ; Yaşar Yücel, *Osmanlı Ekonomi - Kültür - Uygurluk Tarihine Dair Bir Kaynak Es'ar Defteri (1640 Tarihli)*, Ankara 1992, s.32 ; Bronevskiy, a.g.e., s.49 ; Baron De Tott, a.g.e., s.110 ; Gözaydın, a.g.e., s.47.

³³ Genelkurmay Başkanlığı, *Tarihte Türk - Rus İlişkileri*, Ankara 1975, s.35 ; Ülküsal, a.g.e., s.37; Gözaydın, a.g.e., s.47.

³⁴ Şerafettin Turan, " Karadeniz Ticaretinde Anadolu'nun Yeri", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, Samsun 1988, s.147-148.

³⁵ Saydam, a.g.e., s.21.

³⁶ Silahdar Fındıklılı Mehmet Ağa, a.g.e., c.I, s.43 ; Uzunçarşılı, a.g.e., c.III, Kıs.,II, s.18 ; Genelkurmay Başkanlığı, a.g.e., s.35 ; Kurat, a.g.e., s.230." Ukrayna'da ele geçirilen güzel bir kızın İstanbul'a getirilerek saray tarafından alındığı, güzelliği ve zekâsı sayesinde de Kanuni Sultan Süleyman'ın önce hasekisi sonra hatunu olduğu kaydedilir. Frenklerin " Roxelana" yerli kaynaklarda da " Hürrem Sultan" denilen kişidir.

³⁷ Ahmet Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda Ve Türkiye Cumhuriyetinde İnkılâp Hareketleri*, İstanbul 1959, s.41.

ülkelere sevk edildiğine dair kayıtlar vardır. 1575 yılında esir satışlarından alınan vergi gelirleri hariç, Kefe'nin yalnız gümrük geliri 45.000 altın düka idi.

Ticari anlamda Kırım sahillerinin değeri, İpek yollarının kesiştiği nokta olduğundan dolayı çok yüksekti. Tüm mallar Ceneviz gemilerine bu yarımadanın limanlarında yükletilir ve çeşitli ülkelere yollanırdı. Bu anlamda Kırım ticareti, salt kendi ürettiklerini satmakla yetinmeyip, doğal bir liman olarak dış ticaretten pay elde etmekteydi. Kumanların bu ticaret yollarına egemenlikleri, Moğol istilasıyla Altın Ordu Hanlığı'na ondan Kırım Hanlığı'na, Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Devletine tabiliği ile Osmanlılara geçmişti³⁸.

1.3. Hayvancılık

Kırım Hanlığı'nın ve Kırımlıların yaşamları gereği ve gelenekleri itibari ile hayatlarının büyük bir kısmını içeren üretim biçimi ve kaynağı hayvancılıktır³⁹. Kırım Halkının büyük bir kısmı göçebe bir hayat tarzını benimsemişti⁴⁰.

1.3.1. Göçebe Hayatları

Tatarların *ulus* adını verdikleri evleri sulu çayır ve bataklıklarda bulunmaktaydı. Evleri ince ağaç dallarından örülmüş ve üstü de sazlıktan alınan çamurla veya hayvan fişkısıyla sıvanmış, damları kamış ile örtülmüştür. Yaz ve sonbahar aylarında Tatarlar bu evlerde oturmazlar, Nisan ayı gelince kadınları, çocukları, aileleri, esirleri ve çadırlarıyla göçebelige başlarlar. Onların bu çadırları⁴¹ yuvarlak olup üzerleri keçelerle kaplıdır. İçinde ancak dört veya beş kişi barınabilir. Tatarlar bütün eşyalarını, bir veya çift deve bazende öküz koştukları iki tekerlekli arabalara yüklerler. Arkalarına, develerini, atlarını, büyük baş hayvanlarını, çok sayıda koyun sürülerini alarak,

³⁸ Yücel, *Dış Türkler*, s.60 ; Ülküsal, *a.g.e.*, s.19.

³⁹ Gözaydın, *a.g.e.*, s.44-45.

⁴⁰ Yakubovskiy, *a.g.e.*, s.211 ; Balâ, *a.g.m.*, s.752 ; Kocabaş, *a.g.e.*, s.26-28: "Kırımlıların akıncı güçlerinin kırılmasını önlemek için Kırımlıların yerleşik hayata geçmesine Osmanlı Devleti izin vermemiştir."

⁴¹ Baron De Tott, *a.g.e.*, s.135 ; Bronevskiy, *a.g.e.*, s.11 ; Yakubovskiy, *a.g.e.*, s.101. "G. Rubruquir, Tatarların keçe çadırlarını bakınız nasıl tasvir ediyor: (Çadırlarını çubuklardan örülmüş bir halka üzerine kurarlar; çubuklar yukarıda ufak bir halka şeklinde birleşir; Bu halkadan yukarıya doğru ocak borusuna benzer bir boyun çıkar; çadırı beyaz bir keçe ile örterler; çok defa, daha iyi parlaması için keçeleri kireç, beyaz toprak veya kemik tozu ile sıvarlar; bazen siyah keçede kullanırlar. Bu keçelerin üst boyun

rastladıkları iyi otlaklarda bu sürülerin bir kısmını bırakarak Borisfen ile Karadeniz arasındaki Or- Kapısı'na doğru yola çıkarlar. Bazen Tavrida'ya doğru yol alırlar, bazen Ossov- Azak şehrine giderler. Azak şehri süratli akan ve geniş Tanasis-Don nehrinin deltasındadır. Tatarlar buralardan sonra, Borisfen, Meotiy gölü ile Karadeniz arasındaki geniş sahalara geçerler⁴². Böylelikle iyi otlaklar arayarak daha da uzaklara açılırlar. Ekim ayında, oralarda soğuk rüzgarların ve sürekli yağmurların başlamasıyla tekrar kendi yurtlarına dönerler. Ekinlerini topladıktan sonra, Borisfen gölü donunca hayvanları, sürüleri ve aileleriyle kışlık yurtlarına çekilirler⁴³. Tatarlar göçebeliğe alışkın olduklarından birer kat elbiseden fazla elbiseleride olmazdı. Hayatlarına göçebeliğin gereği sade olmasına özen gösterirlerdi. Öyleki yanlarında az miktarda yiyecek, içecek ve giyecek taşırlardı⁴⁴.

XVII. Yüzyıla kadar otlakların, çayırların çokluğu göçebe hayata alışkanlık, bu hayatın kolay ve zevkli olması göçebeliğin tercih edilmesine neden olmuştur. Ama XVII. Yüzyılın ortalarından sonra otlakların azalması, kuraklığın ard arda görülmesi, insanların yerleşik hayata geçişlerini yönlendirdi. Böylelikle toprağa bağlanma, geçimini topraktan sağlama benimsenmeye başladı ve göçebe hayatın önemini azalttı⁴⁵.

1.3.2. Yetiştirilen Hayvan Türleri

1.3.2.1. Büyük Baş Hayvanlar

Her Tatar'ın kendi işlerini görmek için Tatar cinsinden atları vardır. Tatar cinsine mensup bu atlar gayet güzel oldukları gibi, kuvvetli, süratli, orta büyüklükte her çeşit işlerde kullanılan atlardır.

Han'ın kendisi, oğulları, tanınmış ileri gelenler, savaş sırasında Türk, Arap, Karaman ve diğer Asya tiplerine mensup atları kullandıkları gibi, fevkalade ve süratli yabancı cinslere ait atları da kullanırlar. Süratli koşan atlara bilhassa önem verirler, onların değerleri her zaman için yüksektir.

Kırımlılar alarını genelde Kırım yarımadasının çayırlarında, çöllerinde otlatırlar,

kısımlarını türlü türlü tasvirlerle süslerler. Kapıyada renkli bir keçe asarlar. Çeşit çeşit renkli keçeler dokuyarak, bunları asma ve ağaç, kuş ve yırtıcı hayvan tasvirleriyle süslerler.)”

⁴² Kocabaş, a.g.e., s.28.

⁴³ Bronevskiy, a.g.e., s.11-12.

⁴⁴ Ahmet Cevdet Paşa, a.g.m., s.10-11.

⁴⁵ Gözaydın, a.g.e., s.44-45.

fakat sık sık, yaz ve kış mevsimlerinde Borisfen ve Don taraflarındaki otlaklara da götürürler. Yalnız tanınmış zengin Kırımlılar süs için olmasa da kendi ihtiyaçları için ahırlarında birkaç at beslerler.

Makbul cinsden olmayan ve binmek için kullanamadıkları atları arabaya koşar ve yük taşımada kullanırlar. At sütünden elde edilen kıymız ile at eti bir nevi vazgeçilmez besinlerden olması nedeniyle de atı önemli kılmaktadır⁴⁶. Savaşın temel vasıtalarından⁴⁷ biri olduğunu da yukarıdaki faydalara eklersek, çok sayıda at beslemelerini kolayca anlayabiliriz. Öyleki kaynaklar XV. Yüzyılda sırf Kırım ordusunun 200.000 atı olduğunu kaydetmektedirler⁴⁸.

Ayrıca yük taşımacılığında ve tarım işlerinde deve ve öküzün de kullanıldığı sıkça görülmektedir⁴⁹.

1.3.2.2. Küçük Baş Hayvanlar

Göçebe hayatın ana gayesi şüphesiz hayvan yetiştirmektir. Bu anlamda en çok beslenen hayvan türü başta koyun daha sonra keçidir⁵⁰. Hemen hemen her Kırımlının çok sayıda koyunu olup onlarla bütünleşmiş bir hayat sürerdi. Ekonomik gelirleri ve beslenmeleri açısından küçük baş hayvanların taşıdığı önem büyüktür⁵¹. Ayrıca az da olsa arıcılık mevcuttu⁵².

1.3.3. Elde Edilen Hayvansal Ürünler

Temel ihraç ürünleri arasında: Don yağı, süzölmüş tereyağı, peynir ve bal bulunmaktadır. Bunlara yine ilave olarak hayvan derisi ile çadır yapımında kullanılan keçi kılını da katabiliriz.

⁴⁶ Gökbilgin, a.g.e., s.3.

⁴⁷ Ahmet Cevdet Paşa, a.g.m., s.11. "Bütün Kırım askeri sefere birden çok at götürürdü. Bunun birkaç faydası vardı. İlki ordunun yürüyüşü esnasında kopan büyük toz kalabalık oldukları imajını yaratsın, diğeri yorulan atdan diğeri dinlenik ata binilerek hızın düşmesi önlenirdi, en son olarakta bol ganimetin taşınmasında ihtiyaç duyulurdu."

⁴⁸ Gözaydın, a.g.e., s.44. "XV.Yüzyılda Kırım Türklerinin yaşamını araştıran Ukraynalı tarihçi W. Beauplan, Kırım ordusunun 200.000 atı olup, yalnız Arbat kalesi yakınında otlayan hanın at sürüsünün 70.000 olduğunu ve bunların kesinlikle satışının mümkün olmadığını bildiriyor."

⁴⁹ Bronevskiy, a.g.e., s.47.

⁵⁰ Gözaydın, a.g.e., s.44.

⁵¹ Bronevskiy, a.g.e., s.47.

⁵² Gözaydın, a.g.e., s.44.

At sütünden elde edilen ulusal içecek olan kımızın ve at etinin değeri ve önemi büyüktür. Ayrıca kurutulmuş etin Kırımlılar için her zaman tüketilmiş olması ve savaşlarda da temel kumanya olarak kullanılması çok önemlidir.

Yine hayvansal ürünler içinde; taşımacılık, tarımsal faaliyetlerde ve de savaş aracı olarak kullanımı sayabiliriz⁵³. Ayrıca Kırım balı, İstanbul'da sarayın özel tükettiği ürünler arasındaydı⁵⁴.

1.4. Ganimet

Akınlar yaparak düşman topraklarında talanda bulunan Kırım askerleri bir çok ganimet elde ederek geri dönerlerdi. Savaşa giderken yanlarında bir kaç tane at götürerek bolca ganimet getirmeyi hesaplardı. Savaşa gidecek atı olmayan Tatarlar bile yüksek borçla at alıp sefere katılırlardı. Amaçları çok miktarda ganimet elde ederek hem borçlarını ödemek, hem de kâr etmektir.

Cenevizliler ve Venediklilerin ilk başlarda yaptıkları en kârlı ticaret esir ticareti idi. Bundan dolayıda Kırım askerleri bol miktarda esir almaya çalışırdı⁵⁵. Alınan esirler geri dönüşte sınır boyunda paylaşılırdı. Han, getirilen esirlerin en iyilerinden 1/10'ni seçerek önce kendisi alırdı. Han'dan sonra birlik komutanları her müfrezeden, diğerleride en çok esir getirenlerden esir alırlar. Bundan sonra, kalan esirleride müfrezelerdeki Tatarlar, bir bir kendi aralarında paylaşırlar.

Ele geçirilen esirler için önce yakınlarından yüksek fidyeler istenirdi. Eğer onlar bu parayı vermezlerse onları deniz aşırı ülkelerden gelen esir tüccarlarına satılırdı. Bu işten çok büyük paralar kazanmayı başarmışlardır⁵⁶. Ancak esirin sahibi olan Kırımli zengin ise, kendisinin daimi esiri olarak satmaz, tutarak özel hizmetine dahil ederdi.

Kırım Hanlığı'nın savaşlardan beklentisi, geleceğe dönük hedefler doğrultusunda değildi⁵⁷. Onlara göre başarılı sefer ganimetin bol olduğu seferdir. Ordunun ilerleme

⁵³ Ahmet Cevdet Paşa, **a.g.m.**, s.11.

⁵⁴ Gözaydın, **a.g.e.**, s.44.

⁵⁵ Akdes Ninet Kurat, **Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar**, 2.Bsk., Ankara 1987, s.158 ; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.18. "1659 yılında Mehmet Giray 50.000 esir almıştır." ; Ahmet Cevdet Paşa, **a.g.m.**, s.11.

⁵⁶ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, cIII, Kıs.I, s.172. "Mehmet Giray ve Şahin Giray, Canbey Giray'ın Hanlığı'nı öğrenince Akkerman taraflarına yerleşmişlerdir. Burada Rusya'ya akın yaparak elde ettikleri esirleri satıyorlardı. Tüm geçimlerini bu sayede sağlıyorlardı." ; Kurat, **a.g.e.**, s.158.

⁵⁷ Yahya Okçu, **Türk Rus Mücadeleleri Tarihi**, Ankara 1949, s.23 ; General İsmail Berkok, **Tarihte Kafkasya**, İstanbul 1958, s.318-320.

düzeni bile müfrezeler halinde yağma üzerine kurulmuştur⁵⁸. Ordu geçtiği yerdeki tüm mal ve değerli eşyayı alarak ilerlerdi. Zaten ordunun geçtiği yerden geride kalanlara bir hayır kalmazdı. Bol miktarda ganimet elde edilerek sefere son verilirdi. Örneğin; Cevdet Paşa'nın aktardığı bilgilerden; Devlet Giray Han zamanında Moskova'nın kırk gün kuşatılması esnasında kentün tüm hazinesine el konulduğu aktarılmaktadır⁵⁹. Yine Gâzi Giray Koposlu dolaylarını yağmalatmış, karşılığında da 2000 kadar esir ve pek çok doyumluk elde etmiştir⁶⁰.

2. OSMANLI DEVLETİ'NİN KIRIM'A TANIDIĞI EKONOMİK AYRICALIKLAR

Kırım Hanlığı gibi Osmanlı Devletine hizmet eden etkin ve büyük bir gücün elde tutulması, tabiyetinin devam etmesini sağlamak zaman zaman sorun olmuştur. Bu nedenle Osmanlı Devleti, Kırım'a çok çeşitli avantajlar içeren ekonomik ayrıcalıklar sunmuştur.

2.1. Savaş Masraflarına Sağlanan Katkılar

Osmanlı Devleti, Han'ın ve başkentün korunması, Divan'ın işleyişinin düzenli olması ile bazı kalelerin emniyeti konularında asker yardımı yapmıştır⁶¹. Bunlar Çavuş, Müteferrika, Sipah, Silahdar, Tımar ve Zeamet sahibi ile çeşitli hizmet elemanlarıdır. Zaman zaman bunların sayısı 3000 ile 12.000 arasında değişmiştir. Kırım Hanlığı'na yine ateş gücünün yükselmesi için Osmanlı Devleti sık sık Topçu ve Lağımçı birlikleride yollardı. Tüm bu askerlerin her türlü giderleri ve maaşlarını yine Osmanlı Devleti karşılardı ki; gerçekten bu büyük bir rakam oluşturmaktaydı⁶².

⁵⁸ Uzunçarşılı, a.g.e., c.III, Kıs.II, s.38.

⁵⁹ Cevdet Paşa Tarihi Seçmeler, s.50.

⁶⁰ Silahdar Fındıklılı Mehmet Ağa, a.g.e., c.I, s.43.

⁶¹ İnalçık, "Kırım Hanlığı", T.D.E.K., s.433. "1532 yılında Sahib Giray İstanbul'dan Han olarak gönderilirken yanına da 60 Topçu, 300 Cebeci, 1000 Sekbandan oluşan bir kuvvet ile 40 Müteferrika, 30 Çavuş ve 60 Tımar ve Zeamet sahibi verilmiş idi." ; Ahmet Cevdet Paşa, a.g.m., s.14.

⁶² Ahmet Cevdet Paşa, a.g.m., s.14. "Sultan Süleyman zamanında adı geçen askerlerin ulufeleri için "Sekban Akçesi" adıyla ödeme yapılmaya başlanmıştır."

Kırım ordusu, Osmanlı Devletinin isteği üzerine sefere katıldığı takdirde, her katıldığı sefer için “*Çizme-Bahası*” adıyla 15.000 altın savaş masrafı olarak para yardımını alırdı⁶³. Bu miktar az çok oynarsa da verilmesi kuraldı.

Osmanlı Devleti Kırım Hanlığı’nı sefere davet ettiği zaman Han bizzat katılırsa hergün için 1000 akçe verilirdi. Gâzi Giray zamanında bu miktar 2000 akçeye çıkarılmış ve bundan sonra Hanlar için bu miktar verilmiştir⁶⁴. Ayrıca Hanlar, katıldıkları seferlerden başarı elde ederlerse, Osmanlı Devleti tarafından parasal olarak ödüllendirilirlerdi⁶⁵.

2.2. Çeşitli Adlar Altında Verilen Hediyeler

Osmanlı Devleti Kırım’ı elde tutarken, elde ettiği yararlar karşılığında da bir takım maddi olanakları Kırım Hanlığı’na tanımıştır.

Kırım Hanlığı’na yapılan atama sonrası yeni hana çeşitli hediyeler verilmesi adet idi. Bu verilen hediyeler arasında çeşitli hanlığa âlamet eden eşyalar verildiği gibi, para yardımında yapılmıştır⁶⁶.

Kırım ordusunun Osmanlı ordusuna yardım amacıyla geldiğinde, gelişini nedeniyle hediyeler verilirdi⁶⁷. Ayrıca askeri başarılarla katkıda bulunulursa verilen hediyelerde çoğalma olduğu görülmektedir. Örneğin, 1484 yılında Mengli Giray 50.000 askeriyle II. Bayezit’in Akkerman seferine katılmış ve sayesinde de Akkerman kalesi fethedilmiştir. Bu faydaya karşılıklı kendisine değerli hediyeler verilmiş ve Tuna nehri boyunca ele geçirilen Balta, Tombasar, Kavşan kasabaları ve civarları da Kırım Hanlığı’na bırakılmıştır⁶⁸.

Zaman zamanda padişahın katılmadığı seferlerde Kırım Hanı’nı hoş tutmak, yardımının devamını sağlamak amacıyla serdarların çok miktarda iltifat ve hediyeler verdikleri görülmüştür. Evliya Çelebi’den elde ettiğimiz bilgiler ışığında, bu konuda

⁶³ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s.386 ; *Cevdet Paşa Tarihi Seçmeler*, s.50 ; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.402. “Kırım Hanı’na 1663 yılındaki Avusturya seferine katılması için gönderilen Nâme-i Hümayun ile onbin altın çizme parası, kılıç ve kürk gönderildi.”

⁶⁴ Kurat, *IV. - XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz...*, s.247.

⁶⁵ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.33. “Kırım Hanı Gâzi Giray’ın Avusturya seferindeki başarısı nedeniyle salyanesine 500.000 akçe zam yapılmıştır.”

⁶⁶ Silahdar Fındıklılı Mehmet Ağa, *a.g.e.*, c.II, s.219 ; Ahmet Cevdet Paşa, *a.g.m.*, s.14.

⁶⁷ Danişmend, c.I, s.284-285. “Canibek Giray Hotin önünde karargaha geldiğinde kendisine bir murassa tirkeş, bir murassa kılıç, bir samur kürk ve murassa eğerli at hediye edilmiştir.”

⁶⁸ Ülküsal, *a.g.e.*, s.28.

1657 yılındaki Akkirman düzündü Melek Ahmet Paşa'nın Han'ı karşılaması ve sunduğu hediyeler çok ilgi çekicidir. Bu amaçla üç gün süren şölen ve misafir ağırlama programı ayrı bir önem taşımaktadır⁶⁹.

2.3. Gelir Tahsisatı Ve Vergi Ayrıcalıkları

Osmanlı Devletinin uygulamalarına göre, kendine ait olan sancakların, Sancak Amiri veya Paşa'sı öldüğü takdirde, sancağın idaresi yeni amir atanana kadar Kırım Hanı'na bırakılırdı. Doğal olarak Kırım Hanı atamanın gerçekleşmesine kadar geçen sürede sancakların gelirini Padişah'la paylaşırdı. Bu uygulamanın olduğu sancaklar, Or-Kapı, Kefe ve Gözleve idi⁷⁰.

Kırım Han'larına, Osmanlılara ait Kefe gümrüğü mukataasından 1.100.000 akçe gelir ayrılmıştı. Zaten Cenevizliler zamanında da Kefe Cenevizlileri vergi olarak belli bir miktar parayı Kırım Hanlığı'na vermekteydi. Osmanlılar burayı aldıktan sonra Kırım Han'larının buradan aldıkları parayı yine kendilerine ayırmışlardır. Kefe mukataasından Kırım Han'larına ayrılan 1.100.000 akçe XVII. Yüzyıl ortalarında 1.500.000 akçeye arttırılmıştır. Bundan başka Kalgay Sultan'ın on yük⁷¹ ve Nureddin Sultan'ın beş yük akçe yıllıkları vardı. Kalgay ve Nureddin bu yıllıklarını bazen Gözleve ve bazende Balıklöva iskelesi gümrüklerinden alırlardı⁷².

Tüm bu verilen ekonomik katkılara ilaveten Osmanlı Devleti, hazinesinden Han'a her gün için 25 Taler, Kalgay için 12.5 Taler, rehinde bulunan Hanzade içinde 2.5 Taler tahsisat verirdi. Bu maaşı daima düzenli bir şekilde almışlardır⁷³.

Yine Hanlığa yapılan atamalarda, yeni Han olan kişiye çeşitli hediyeler verilirken, yanı sırada belli bir miktar para yardımı da yapılırdı⁷⁴.

Bazen de Hanlık mücadelesinden feragât ederek ayrılanlara da özel tahsisatlarda bulunulurdu. Örneğin; Saadet Giray Han, İslâm Giray'la giriştiği mücadeleyi kaybedince, Han olma hakkından feragât etmiştir. Osmanlı Devletine gidip sığınmıştır.

⁶⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Çev. İsmet Parmaksızoğlu, s.134-138. " Bkz. Ek-VIII."

⁷⁰ Bronevskiy, *a.g.e.*, s.49.

⁷¹ 1 Yük = 100.000 akçedir.

⁷² Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.33.

⁷³ Bronevskiy, *a.g.e.*, s.49.

⁷⁴ Silahdar Fındıklılı Mehmet Ağa, *a.g.e.*, c.II, s.219. "Selim Giray Han'ın ölümü üzerine hanlığa atanan Gâzi Giray'ın Berat-ı âli-şân'ı götüren Kapucular Kethüdası Veli Ağa ile tuğ, sancak, kırmızı kadife kaplıkapaniçe kürk, iki tane mücevher top sorguç, murassa bir kılıç ve tirkeş ile 5.000 altın gönderildi."

Osmanlı Devletide kendisine 300.000 akçe yıllık ve 50.000 akçe yarar haslar vererek emekli etmiştir⁷⁵.

Kırım Hanları ailesinden bazılarının **“Rehin”** olarak İstanbul’a gönderilmesi kuralı Yavuz Sultan Selim zamanında uygulanmaya başlamıştı. Kırım’ın bağlılığını sağlamada ve Han değişikliğinde de pratik faydaları olan bu kural gereği gelen **“Rehin”** kimse, İstanbul’a veya Rodos’a gönderilirdi. Kendilerine saray, köşk ve yüksek maaş tahsis edilirdi⁷⁶.

Kırım Han’larına zaman zaman malikâne suretiyle sancaklar da tahsis edilmişti⁷⁷. Ayrıca rehin olarak bulunan Hanzadeye geniş tarlalar, Edirne civarında köyler verildi. Bu köylere Yanbolu denilirdi. Ulanlara, Mirzalara ve diğer yüksek memurlarada yeteneklerine göre maaş verildi⁷⁸.

1660-1661 yıllarını kapsayan Kırım Hanlığı’na ait bir ödenek aktarıldığında sağlanan ekonomik katkının boyutunu gözlemlemek kolaylaşacaktır. Muhasebe-i Evvelin Vaziyetini Natık Cedvelin Hulasası adlı 5. Fasıldaki Eyubi Efendi Bütçesindeki Kırım Hanlarına ayrılan ödenek 16.300.000 akçedir⁷⁹.

Osmanlı Padişahları tahta cüluslarını, bir Nâme-i Hümayun ile Kırım Han’larına bildirirlerdi. Cülus bahşişi adı altında da Han’a 40.000 altın, samur kürk, seraser nîmten ve murassa kılıç gönderirdi⁸⁰. Kırım Han’ına ibtida berat ihsanında da Kefe mukataasından almak üzere 1.000.000 akçe salyane yazılırdı⁸¹.

Kırım Han’larının en büyük gelirlerinden biri de adlarına para basma hakkına sahip olmalarıydı⁸². Han’ın bu ayrıcalığı Osmanlı ülkesinde hiçbir bağlı eyalete veya yönetim birimlerine verilmemişti. Kırım’da Padişahın emrinde bulunan Kefe gibi merkezlerde Osmanlı parası kullanılırdı. Ülkenin geri kalan kısmında ise yalnızca hanlığın parası kullanılmak zorundaydı. Hiç bir şekilde de Kırım parasının değerini düşürmeye izin verilmediği gibi bu tipte girişimlerde bulunanlarada ölüm cezası

⁷⁵ Abdullah Soysal, “Saadet Giray Handan Sahib Giray Han Devrine Kadar”, **Emel**, c.II, sayı:18, İstanbul Eylül-Ekim 1963, s.6.

⁷⁶ Kurat, **a.g.e.**, s.232.

⁷⁷ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.33-34.

⁷⁸ Bronevskiy, **a.g.e.**, s.49.

⁷⁹ Yalçın, **a.g.e.**, s.109-110.

⁸⁰ Silahdar Fındıklılı Mehmet Ağa, **a.g.e.**, c.II, s.312.

⁸¹ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.33.

⁸² Muzaffer Ürekli, **a.g.m.**, s.205.

verilerek mallarına el konulmuştu. Osmanlı Devletide, Kırım Hanlığı'nın bu şekildeki para politikasına müdahale etmemiştir⁸³.

Osmanlı Devleti her yıl Ruslar'dan ve Lehliler'den alması gereken vergileri almayıp, Kırım Hanlığı'na bırakmıştır⁸⁴. Nitekim bu vergi verme işi Karlofça Antlaşmasına değin sürüp gitmiştir. Örneğin; 1577 yılında Lehistan'ın vergisi yılda 30.000 altın veya bunun karşılığı olarak alınırdı. XVII. Yüzyılın sonunda ise Lehliler 45.000, Ruslar 90.000 kuruş vergi vermekteydi⁸⁵. Bilhassa Ruslar'ın Kırım Han'larına "Tış" göndermeleri bir kural halini almıştı⁸⁶. Bu kural Çar Petro'ya kadar devam ettirilmiştir⁸⁷. Bu tış çoğu zaman kıymetli kürklerden ibaret olup, Han'ın kendisine, Kalgay'a, Nureddin'e, Kırım'ın belli başlı Mirzaları ile Han'ın Annesi ve kızlarına gönderiliyordu⁸⁸. Altın Ordu Devletinden beri alınan bu yıllık vergiyi eğer Rusya vermezse, Kırım çapulları Moskova sınırlarına kadar dayanmaktaydı. Moskova bu çapulları önlemek amacıyla bu vergiyi vermeye titizlik göstermekteydi⁸⁹. Aynı zamanda Kırım Hanlarının Boğdan Voyvodalığını savunmaları nedeniyle buranın gelirinden bir kısmını aldığını görmekteyiz⁹⁰. Han kendi sınırları içindeki Türkler hariç geri kalan herkesten: Ermeni, Çerkes, Yahudi, Beştavlı ve Hristiyan Rumlardan vergi alırdı⁹¹. Kaynaklar bu konuda Osmanlı Devletinin hiç bir zaman müdahale etmediğini aktarmaktadır.

⁸³ Bronevskiy, a.g.e., s.50.

⁸⁴ Uzunçarşılı, a.g.e., c.II, s.481. "Leh Devleti, Kırım Hanlarına her yıl belli bir miktar vergi vermekteydi. Bu vergiden söz eden Kırım Hanı'na yazılmış 22 Ramazan 985 tarihli nâme-i hümayun: (... mektûb-ı saâdet-üslûbınız vârid olup âbâ ü ecdadınız zamanlarından beru vilâyet-i Lih kıralı vesair keferesi nûkûd ve çuha ve kumaştan her sene otuz bin filori vîre gelmiler iken on iki yıldan beri vermeyip vaki olan verginiz alaszı deyu emr-i şerif vaki olmağın.)"

⁸⁵ Ahmet Cevdet Paşa, a.g.m., s.11 ; Uzunçarşılı, a.g.e., c.III,Kıs.,II, s.33 ; Bronevskiy, a.g.e., s.48. "Her yıl Leh Kralından, Litvanya Büyük Knezinden, Moskova Knezinden, Eflâk Beyinden, Çerkeslerden, Nogay Tatarlarından itimatname adı altında vergi alırdı."

⁸⁶ Okçu, a.g.e., s.23 ; Uzunçarşılı, a.g.e., c.III, Kıs.II, s.1.

⁸⁷ Kurat, a.g.e., s.251 ve 257-258.

⁸⁸ İnalçık, "Kırım Hanlığı", T.D.E.K., s.432.

⁸⁹ Kurat, a.g.e., s.230-231 ve 250-251.

⁹⁰ B.O.A., Mühimme Defteri, No:129, s.270 ; Uzunçarşılı, a.g.e., c.II, s.434. "Boğdan Voyvodaları Osmanlı Devletine olduğu gibi Kırım Hanlığı'na vergi veriyorlardı ; eğer Kırım Han'ı bir saldırı olduğu zaman Boğdan Beyi'ne yardım edecek olursa vergi o zaman iki kat alınırdı."

⁹¹ Bronevskiy, a.g.e., s.49.

Han, her yıl tanınmış ailelere mensup olan esirlerden de 1 Taler ve gelirlerinin onda birini vergi olarak alırdı. Kırım'da çok sayıda bulunan çeşmelerin her biri için de bir at vergi alırdı. Hatta ihtiyaç duyulursa Tatarlardan özel vergide toplanırdı⁹².

3. KIRIM HANLIĞI'NIN OSMANLI DEVLETİNE SAĞLADIĞI MALİ OLANAKLAR

Kırım tüm zenginlikleri ve artı ürünleri ile Osmanlı Devletinin adeta bir deposu konumundaydı. Düzenli, sürekli ve en önemlisi güvenli bir şekilde Kırım, Osmanlı ülkesine ürünler gönderiyordu⁹³.

Kırım Hanı her yıl Osmanlı Sultan'ına vergi olarak; erkek ve kadın esirler, kıymetli ve bayağı kürkleri, yağ ve Kırım'da bol miktarda üretilen tuzdan pay gönderirlerdi⁹⁴.

Osmanlı ülkesinin zaman zaman buğday ve yağ ihtiyacının karşılanmasında Kırım önemli rol oynamıştır⁹⁵. 1594 tarihli Kırım Hanına gönderilen Nâme-i Hümayun'da İstanbul'un yağ ihtiyacı olduğu belirtilerek acilen yağ gönderilmesi yazılmaktadır⁹⁶. Yine aynı yıl Gâzi Giray'a yazılan Nâme-i Hümayun'da; *"İlkbaharda küffarın üzerine donanma çıkarılacağından Sefain ihtiyacı için 1.500 kantar don yağının temini ..."* belirtilmiştir⁹⁷. 1600 yılında sarayın yağ ihtiyacının karşılanması için Kırım'dan istekte bulunulmuştur⁹⁸. Anadolu'nun ihtiyaç duyduğu bir çok ürünün temin yeri olan Kırım, aynı zamanda da Anadolu'daki üreticilerin ürettiği ürünlerin satıldığı bir ihraç merkeziydi⁹⁹. Karşılıklı olarak ticari faaliyetler incelendiğinde her iki tarafında elde ettiği faydaları saymakla bitirmek mümkün değildir.

Han atamalarında, yeni han olan adayın çeşitli devlet memurlarına hediye vermesi adetti. Bilhassa hanlığa gelişini sağlayanlara oynayanlara çok değerli hediyeler

⁹² Bronevskiy, a.g.e., s.49. "Bu vergiye çok nadir rastlanılmıştır.Genelde ileri gelen beyler ihtiyacı karşılamaya çalışmışlardır."

⁹³ Gözaydın, a.g.e., s.45. "Pallas: Kırım her zaman İstanbul'un bir anbarı idi."

⁹⁴ Bronevskiy, a.g.e., s.49.

⁹⁵ Mehmet Alpargu, "Kozakların Kırım Hanlığına Karşı Faaliyetlerinin Başlaması", *Emel*, Sayı:181, Ankara Kasım-Aralık 1990, s.24 ; Berkok, a.g.e., s.320 ; Balâ, a.g.m., s.752. "XVIII. Yüzyıl boyunca İstanbul'da bir çok defa kıtlık tehlikesi Kırım'dan yapılan hububat sevkiyatı ile önlenmiştir."

⁹⁶ B.O.A., *Mühimme Defteri*, c.71, S.No.216, s.106.

⁹⁷ B.O.A., *Mühimme Defteri*, c.71, S.No.359, s.181.

⁹⁸ Yalçın, a.g.e., s.262.

⁹⁹ İncalcık, a.g.e., s.299-302.

verilirdi. Örneğin; 1666 yılında Hanlığa getirilen Adil Giray, kendisini İstanbul'dan getiren donanma komutanı Ammar-zâde Kaptan Paşa'ya kırk kese, kadırgadaki levendlere on kese, Yeniçeri Ağa'sına kırk kese, Yeniçerilere on kese, Cebeci ve Topçu Ocaklarına onar kese, Kalgay'ı ve Veziri karadan getiren Silistire, Niğbolu, Vize, Kırkkilise ve Çirmen Sancakları askerlerine beşer kese, Bucak Tatarı askerlerine beş kese, kendisinin Kırım Kapıkulu askerlerine on kese, bütün Sekbanlarına on kese ve Taht ili halkına beş kese olmak üzere ilk etapda 2.000 kese dağıttı.

Yine Osmanlı Padişah'ına, Vezir-i Azam'a, Valide Sultan'a, Şeyhülislâm'a, Kazasker'e, İstanbul Mollası'na ve ileri gelenlere ise şunları göndermiştir. Beşyüz Kazak esiri, yüz kız, yüz oğlan, yüz adet gümüş eğerli yorga at, ikiyüz çıplak yorga at, beşyüz adet Kırım beygiri, yüz çift çeşitli doğanlar, karugalar ve lâcinler, yüz adet eğitilmiş köpekler, tazılar, yüz çift alaca köpek zağralar ve binlerce çeşit altın ve gümüş kaplar, kâseler, tabaklar ve yüz kese parayı Adil Giray, Veziri İslâm Ağa ile göndermiştir¹⁰⁰.

Ayrıca, Osmanlı ordusunun yardımına gelen Han'a çeşitli hediyeler verildiği kural iken; aynı zamanda Han'ında Serdara hediyeler sunması da alışılan bir uygulamaydı. Yine Evliya Çelebi'den elde edilen bilgiler arasında, bu konu ile ilgili örnekler görülmektedir. Şöyleki; 1657 yılında Kırım Hanı, Akkirman'da Melek Ahmet Paşa'dan ayrıldıktan sonra Turla kıyısında bütün Tatar askerinden sunmalarını¹⁰¹ aldı ve bir mektupla¹⁰² gönderdi.

¹⁰⁰ Evliya Çelebi, a.g.e., c.VII, s.617.

¹⁰¹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Çev. İsmet Parmaksızoğlu, s.138. "Yirmişer, otuzar bin kuruş değerinde elli Macar tutsağı ile yüz delikanlı, yüz Macar dilberi, Abaza Oğlanları, Elli Çerkes, elli Gürcü delikanlısı ki bunların hepside Kırım'da yetiştirilmiş, hüner sahibi, marifetli, okumuş kimselerdi. Yine elle oğlan, elli Rus kızıyla Tatar atları, zerh külah, kılıç ve sadakları gönderildi. Toyumluk maldan beş araba çarklı, değerli beşyüz Macar tüfeği, elli ağarmak at, her biri şimşeği andırırrelli yorga beygir. Bunların hepsi sim Tatar eyerli ve gümüş Macar özensili, ibrişim sırma çullu yüzelli at idi. Elli samur kürk, üç araba dolusu parça samur, Rakofçi kralın resmiyle bezeli gümüş kapları üç arabayı dolduruyordu. İki araba ibrişim, iki araba danska kılıçları, iki araba Danska kehribanından yapıma sadak ve tesbihler, elli şahi, beş kolonborna top ki altın gibi parıldamaktaydı. Ayrıca yüz kızla, oğlanı beş arabaya bindirip göndermişti."

¹⁰² Evliya Çelebi, a.g.e., s.138. " Kırım Hanının mektubunun giriş kısmından sonraki devamı aynen şöyledir: (*Benim akaçay vezirim, atalığım, çarlığımız Altın Didiş şoramuz ile depter mucibince şol kadar Urus malından toyum bulduğumuzca saldıq. Cömertlik şiyeri üzere bolungan şol kadar alay bolursa vilayetimizme Kırım'ga vardıkta Kaya Sultan ayılan efendimize elli Çerkes, elli Abaza, elli Urus döğeleri ve şilfeleri ve adikalarına husundar kızlardan künteremiz. Cenab-ı Şerifiniz hizmetine layık bolmak için yahşı sadak taşkan zor cigit köleleri ve ağarmak yorgalar ve elli çift karçigalar, toykunlar ve sunkurlar künteremiz mukarrerdir. İnşa 'Allah. Bende Mehmed Han) diye Nogayca yazarak pek çok özürler diliyordu."*

SONUÇ

Osmanlı Devleti ile Kırım Hanlığı arasındaki ilişkiler iki başlık altında toplanabilir. İlk olarak Osmanlı Devleti açısından Kırım Hanlığı'nın önemi konusu aydınlığa kavuşturulmalıdır. Kırım Hanlığı kuruluşundan yarım yüzyıl kadar sonra, dönemin en güçlü devleti olan Osmanlı Devletinin himayesini kabul etmesiyle, hem kendi, hem de Osmanlı Devletinin geleceğini büyük ölçüde etkilemiştir.

Osmanlı Devleti, Kırım'ın kendine bağlılığı sayesinde Karadeniz'de egemenliğini oluşturmayı başarmıştır. Bilhassa büyük bir sorun haline gelen Ruslar'la ve kuvvetli bir Lehistan'la Kırım Hanlığı sayesinde etkili bir siyasi ilişki kurulabilmiştir. Adeta Kırım Karadeniz'in kuzeyinde bir kale görevi görerek, bölgenin tamamen güvenli bir halde denetimde tutulabilmesine imkan tanımıştır.

Yine Kırım Hanlığı'nın etkin gücü sayesinde ki; önce Eflak, Boğdan ve Erdel bölgeleri kolayca Osmanlı egemenliğini kabullenmişler ve de bu sonuç Karadeniz'e herhangi bir gücün sarkmasının önüne set çekmiştir. Öyleki; Osmanlı Devleti nasıl Kırım Hanlığı'nın teminatı ise, Kırım Hanlığı'da bir o kadar Karadeniz'in Osmanlı Devleti adına koruyuculuğunu yapan ve Kuzey Avrupa'da, Karadeniz'de Osmanlı egemenliğini engelleyecek her türlü güce karşı Osmanlı Devleti'nin en etkili silahı görevini üstlenmiş bir devlet konumundaydı.

Kırım'ın önemini sürekli artıran etken şüphesiz Rus ilerleyişi idi. Kazan ve Astırhan eyaletlerini egemenlikleri altına alan Ruslar aslında geniş bir nefes alma olanağı bulmuşlardı. Ancak 1475'ten itibaren Osmanlı Devleti'nin himayesine geçen Kırım Hanları Rusların önemli şehirlerine akınlar yaparak bu yerleri yağma etmişlerdi. Kazan Hanları'nın baskısından kurtulan Ruslar bu sefer Kırım Hanları'nın akınlarına maruz kalmışlardı. Ne yazık ki, Kırım kuvvetleri sadece atlı askerlerden oluşmaktaydı ve vurdukları yerleri devamlı surette egemenlikleri altına alamamışlardı, fakat Ruslar yine de bu hücumlardan bıktılar. Akınları önlemek için belirli bir miktar yıllık vergiyi vermek zorunda kaldılar. Bu yıllık vergiyi Petro dahi ödemek mecburiyetinde kalmıştır.

Diğer yandan Osmanlı Devletince Kazan ve Astırhan Hanlıklarının yeniden kuvvet bulmaları gerekliydi. Bunun içinde Kırım Hanlığı'nın diğer iki hanlığa yardım etmesi gerekiyordu. Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı yapmakta olduğu mücadelede Kırım Hanları'nın kuvvetinden yararlanmayı iki şekilde tasarlamış bulunuyordu:

1- Kırım kuvvetlerinin bizzat Rus topraklarına yapmakta oldukları akınları teşvik etmek, dolayısıyla desteklemek,

2- Kırım Hanları'nın kuvvetlerinden istifade ile Kazan ve Astırhan Hanlıklarını yeniden kurmak veya kuvvetlendirmek.

Rusların dünya devleti olma yolundaki denizlere açılma isteğini engelleyen yegane güç, Avrupalıların dediği gibi "*İmparatorluğun Sağ Kolu*" olan, Kırım Hanlığı idi. Akdeniz'de Kıbrıs'ın önemi ne ise Karadeniz'de de Kırım Yarımadası'nın önemi odur.

Ayrıca Osmanlı Devleti, Kırım Hanlığı sayesinde Rusya ile arasındaki ilişkileri düzenlemekteydi. Şöyle ki; Rus tüccarlarının çok eskiden Azak, Kefe ve Suğdak şehirlerine gelerek, Osmanlılarla ticaret yaptıkları biliniyor. Bilhassa Kefe'ye çok sayıda Rus tüccarı gelip giderdi. Bu Rus tüccarlarının daha rahat ve daha kârlı ticaret yapabilmeleri için yapılan tüm başvurulara Kırım Hanlığı aracılık etmiştir.

Yine 1492 yılında II. Bayezit döneminde Rusya'nın elçi tayininde gerek Rusya gerekse Osmanlı Devleti'nin, Kırım Hanı'nın onayını alarak Pleşçeev'i elçi atadıkları görülmektedir. Pleşçeev'den sonra da değişik zamanlarda Moskova'dan İstanbul'a elçiler gidip gelmeye başladılar. Resmi ilişkiler kurulmakla birlikte, Osmanlı Devletinin Rusya ile ilişkilerinde Kırım Hanları daima başrolü oynamakta idiler. Zaten Osmanlı Devleti'nin "*Rusya İşleri*" Kırım Hanları'na aitti. İşte bunun içindir ki, Moskova Knezleri, Osmanlı Padişahı katına ancak Hanlar aracılığıyla ulaşabilirlerdi. Zaten Hanlar'da Devlet-i Aliyye'nin Rusya ile olan ilişkilerinde, kendilerini yetkili görüyorlardı.

Osmanlı Devleti gerek İran gerekse Avusturya ve Lehistan ile olan savaşlarında, Kırım Hanlığı'nın atlı kuvvetleriyle düşman içlerine kadar akın yaparak önemli hizmetlerde bulunmuşlardır. Öyle ki; bilhassa Lehistan ve Rusya bu akınlardan çokça yıprandıkları için, bıkıp vergi vermeyi kabul etmişlerdir. Genelde XVII. ve XVIII. Yüzyıllardaki hemen hemen tüm seferlere Kırım Hanları çoğu kez kendileri bizzat

başında ordularını Osmanlı kuvvetlerine yardıma gelmişlerdir. Yine Osmanlı Devleti'nin Moldavya bölgesindeki topraklarını Kazak akınlarından koruma konusunda Kırım Hanlığı önemli rol oynamıştır. Ne zaman Kazaklar karşısında sıkıntıya düşülmüşse anında Kırımlılar yardım etmiştir. Ayrıca Kırım Hanlığı, Osmanlı Devletine düzenli olarak kuzey ülkeleri hakkında istihbarat sağlamaktaydı. İstanbul'a gönderilen bu bilgiler sayesinde Osmanlı Devleti'nin kuzey politikası şekillenmekteydi.

Kırım Hanlığı, Osmanlı Devleti'nin seferlerine asker göndererek katılmakla birlikte, lojistik destekte sağlamıştır. Örneğin; Kırım Hanı II. Mehmet Giray, Özdemiroğlu Osman Paşa'ya Dağıstan ve Şirvan serdarı iken erzak yardımında bulunmuştur.

Tüm bunlara ilave olarak, Osmanlı Devleti'nin Çerkezistan'daki halkı idare ile görevli ve daimi olarak tayin edilmiş bir valisi yoktu, Bu bakımdan Çerkesleri Kırım Hanları aracılığıyla kendine bağlı tutmuştur. Çerkesler'de Kırım Han'larından ve halkından başka bir milletle uzun süre ilişki kurmamışlardır. Kırım'ın Çerkezistan üzerindeki etkisi şüphesiz Osmanlı Devleti'nin Kafkasya politikasının ana noktasını oluşturmaktadır.

Yavuz Sultan Selim'in tahta çıkışı ile Osmanlı ülkesinde Celali isyanlarının bastırılmasında bile Kırım kuvvetlerinin etkisi bulunmaktadır. Yavuz Sultan Selim saltanatı ele geçirmeye karar verip, harekete geçtiğinde; başından sonuna kadar sürekli kayınpederi olan Kırım Han'ı Mengli Giray'ın desteğini görmüştür. Mengli Giray, Yavuz'a sığındığında kucak açmış, gerekli olduğu anda Kırım askeriyle yanında yer almıştır. Yavuz babasına yenilerek önce İğneada'ya ardından deniz yoluyla Kefe'ye kaçtığında, II. Bayezit'in tüm tutuklama ısrarına karşı Mengli Giray direnmiştir. Hatta II. Bayezit'in, Mengli Giray'a Kefe ile bir çok şehiri verme teklifine dahi Kırım Hanı yanaşmamıştır. Üstelik oğlu Saadet Giray'ın eşliğinde bir miktar kuvvetle Yavuz'un Rumeliye geçmesini sağlamıştır.

Osmanlı Devleti ile Kırım Hanlığı arasındaki ilişkilerin belirlenmesinde ki diğer nokta ise, Kırım Hanlığı açısından Osmanlı Devleti'nin önemini ortaya koymak gerekmektedir. Şüphesiz Kırım Hanlığı, Osmanlı Devleti'ne bir çok konuda destek olurken kendisi içinde bir takım yararlar sağlamıştır.

Osmanlı Devleti Kırım ile sınırı bulunan doğu, güney ve batıdaki toprakları aldığı halde Kırım'ı işgal etmemişti. Bu durum gücü yetmediğinden değildi, bu durum Kırım'a vereceği özel statü gereğiydi. Halbuki bu statünün sonucu olarak Kırım Hanlığı'nın Osmanlı egemenliğini kabul etmesi çok çeşitli sonuçlar doğurmuştur. Bununla ilk olarak Kırım Hanlığı'nın yaşaması garanti altına alındığı gibi, Kırım'ın kültür ve ekonomik gelişmesine de katkıda bulunulmuştur.

Osmanlı Devleti'nin yüksek egemenliğinin doğurduğu diğer bir sonuç; bilhassa Kefe ve diğer şehirlerde ticari faaliyetlerin ve Türk yerleşimlerinin artmasına imkan sağlamıştır. Kozmopolit bir çehreye sahip olan bölge, Osmanlı sonrası hızla Kıpçak-Tatar unsurunun egemenliğine dönüşmüştür. Yine Kıpçak bozkırında yaşayan göçebe Tatarların bir kısmının yerleşik hayata geçmesi Osmanlı tesiri ile doğru orantılıdır. Çünkü bölgedeki istikrar bunun teminine imkan vermiştir. Dolayısıyla bu gelişme siyasi anlamı itibariyle bölgenin Rus işgaline uğramasını da geciktirmiştir.

Osmanlı Devleti, Kırım'ın kültürel yapısına da bir çok katkıda bulunmuştur. Bilhassa Osmanlı saray geleneği, İstanbul yaşantısı çeşitli yollardan Kırım Hanlığı'na taşınmıştır. Öyleki, Hanların hemen hemen hepsi de ya **“Rehin”** olarak veya **“Resmi Görev”** gereği muhakkak İstanbul'da bulunarak temas sağlamaktaydı. Yine Osmanlı ülkesinin bir çok değişik bölgesinden gelen tüccarların Kırım'a olan tesirleri sürekli söz konusuydu. Kırım'dan Hac için Osmanlı ülkesine gelenlerin buradan edindikleri görgü ve etkileşimler ile Kırım'dan gelen öğrencilerin öğrendikleri, Kırım'a değişik bir yaşam tarzını getirmekteydi. Özellikle başkent Bahçesaray'ın ve Kırım Hanı'nın sarayı; başkent İstanbul ve Osmanlı sarayına benzemekteydi. Ayrıca Kefe'de Sultan II. Bayezit zamanında inşa edilen cami ve medreselerin buranın dini ve kültürel hayatına katkılarını da unutmamak gerekir.

Osmanlı Devleti, Kırım Hanlığı'nın yönetim organizasyonunu da etkilemiştir. Divan teşkilatının Kırım Hanlığın'da oluşumu, Divan'da protokolün sağlanması ve kuralları tamamıyla Osmanlı Devletindekiyle aynıydı; ve de divandaki tüm işleri Osmanlı memurları düzenlemekteydi. Yine Vakıf Kurumları ile Müftülük makamı ve ülkenin adli kısımlara bölünmesi hep bu etkinin sonucudur.

Tüm olumlu değişimlere rağmen Osmanlı varlığı, Kırım Hanlığı için siyasi anlamda büyük mana ifade etmekteydi. Her iki tarafın birbirlerini korumayı taahhüt

etmesi önemli bir gelişmedir. *“Dostuna dost; düşmanına düşman”* şeklinde üstlenilen yükümlülük Kırım Hanlığı'na büyük yararlar sağlamıştır. En başta 1783'e kadar yaşamasına imkan tanımıştır. Çünkü, Osmanlı himayesinden uzak kalan ve kendi gelecekleri ile başbaşa bırakılan diğer hanlıklar birer birer Rusya tarafından ortadan kaldırılmıştır. Kırım'ın iç istikrara ve dış tesirlere karşı ayakta durmasının yegane nedeni ardında kale gibi duran Osmanlı desteğidir. Osmanlı Devleti'nin kuzey politikası gereği Kırım'ı yarı bağımsız, savaşçı bir devlet olarak tutma gayesi, Kırım Hanlığı'nın yaşamasının kaynağı idi. Ayrıca dini, kültürel v.s. sebepler açısından her iki devletin ortaya koydukları benzerlikler ilişkilerin derecesini ifade etmekteydi.

Osmanlı - Kırım işbirliği, iki Türk Devleti'nin birliğinin her iki taraf açısından ne derece yararlı olabileceğini, genel Türk tarihi açısından en güzel gösteren örneklerden birini teşkil etmektedir.

EKLER

EK I : XVI. Asırda Kırım Hanlığı Haritası.

EK II : Kırım Hanlığı Şeceresi.

EK III/A : Mengli Giray Han Bitiğinin (I.) Metni.

EK III/B : Mengli Giray Han Bitiğinin (I.) Transkripsiyonu.

EK IV/A : Mengli Giray Han Bitiğinin (II.) Metni.

EK IV/B : Mengli Giray Han Bitiğinin (II.) Transkripsiyonu.

EK V/A : Mengli Giray Han Bitiğinin Metni (III.).

EK V/B : Mengli Giray Han Bitiğinin Transkripsiyonu.

EK VI/A : Eminek'ten Fatih Sultan Mehmed'e Gönderilen Bitiğin (I.) Metni.

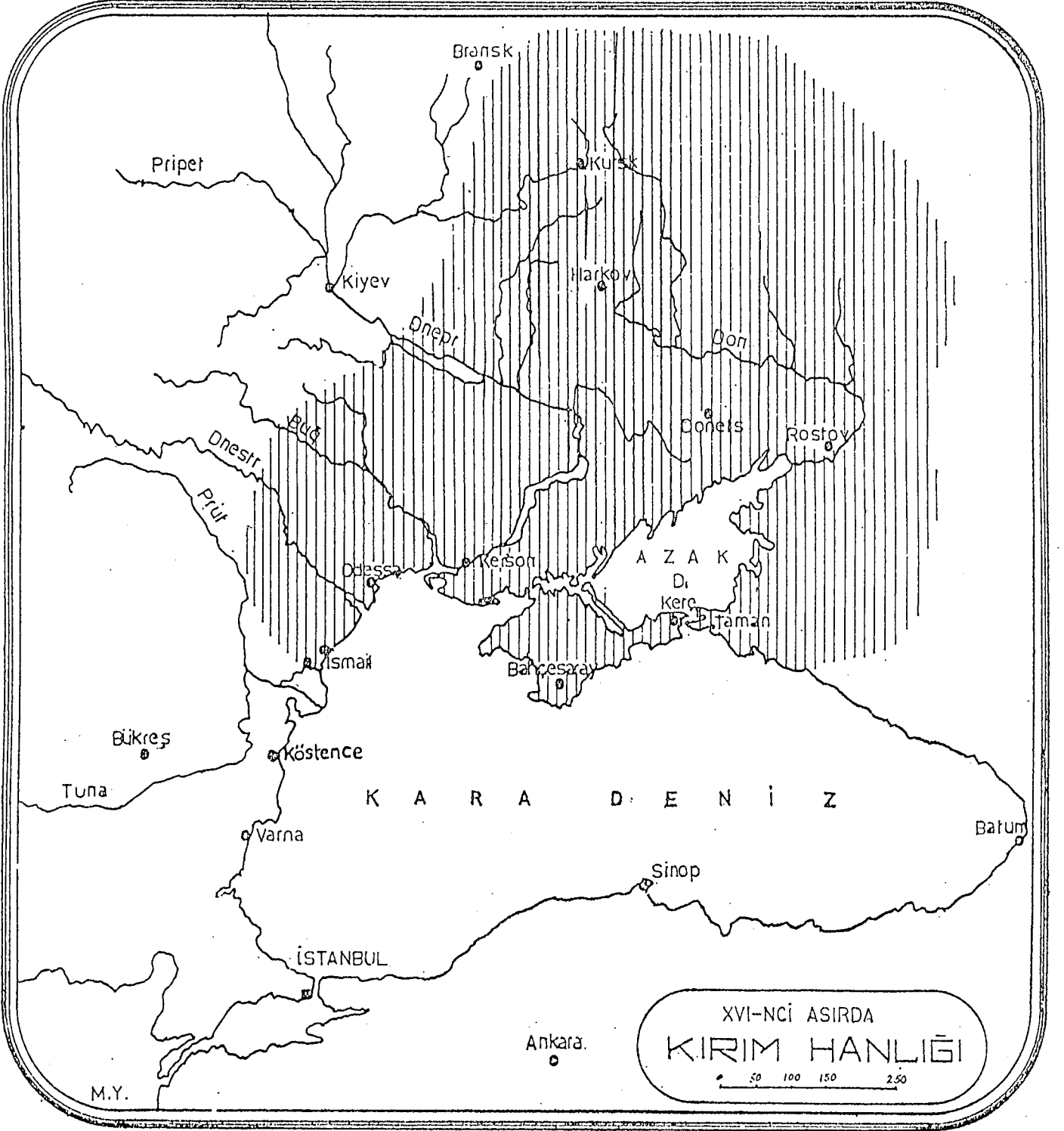
EK VI/B : Eminek'ten Fatih Sultan Mehmed'e Gönderilen Bitiğin (I.)
Transkripsiyonu.

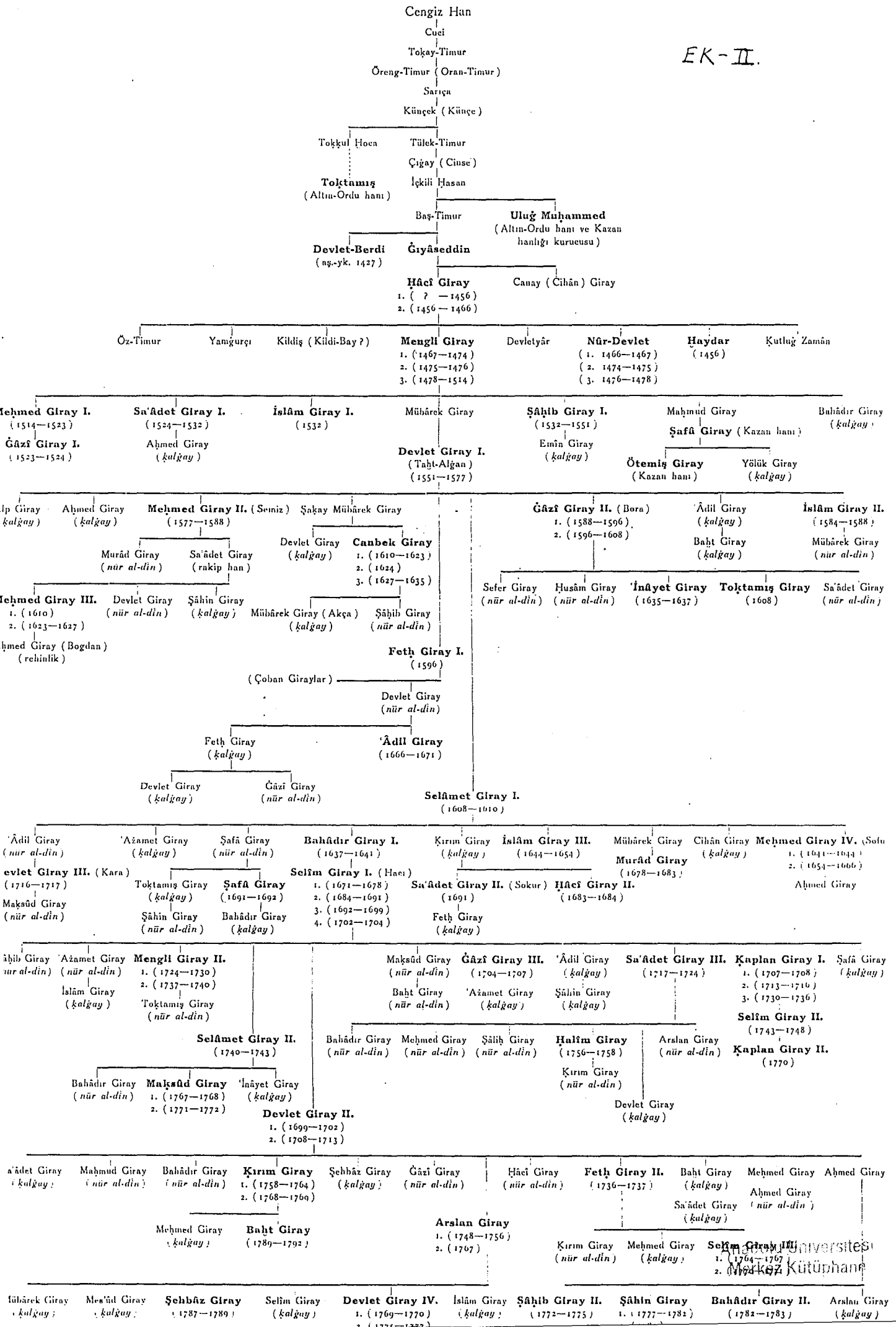
EK VII/A: Eminek Bitiğinin (II.) Metni.

EK VII/B: Eminek Bitiğinin (II.) Transkripsiyonu.

EK VIII : Melek Ahmet Paşa'nın Kırım Hanını Ağırlaması.

EK-I

MENGLİ-GİREY HAN BİTİĞİNİN (I.) METNİ.

- 1 بسم الله الرحمن الرحيم
- 2 سلطان محمد
- 3 افتاب جلال دوات حضرت جنت حضرت آدم نصرت كوكب رفعت ايمان فـسحت هـا ممت
خرشيد طلعت كسرى معدت
- 4 حاتم صفت اسكندر نخت سليمان نخت سلطان السلاطين¹ الزمان باسط الامن والامان ناصر العدل
والاحسان
- 5 ظل الله الملك المنان وافر الجود والمعدت قاهر الكفار والمشركين مظفر الدنيا والدين نصرت الاسلام
والمسلمين
- 6 غياث الامة الحقيقه كهف الملة الاسلاميه ناصر المهتمدين قاصع الممتدين ناصر العدل في الخائفين
- 7 مظاهر الانسان في المشرقين قرداشم (هو) الذي تفخر بذاته الشريفه المخصوص بمنات الملك الوهاب
- 8 شيدالله ارکان دولته الى يوم الحساب بحق النبي وآله والاصحاب بـمده معلوم بولسون اوزوميزنى
- 9 تشكرى تعالى يرليقاغالى برو سيز كا بخشى كيشى ميزدن كيش باريش قىلامادوق اوز اراميزدا
ايش لاريمز
- 10 خان بابام بولدى بورون² برلانچوك دوست قرداش ارديشكيز بز تقي اول يوسونجا³ يوروب
دور اردوك
- 11 موندا سزىنك كاترغالارنى بشلاب⁴ يعقوب كلدى بز تقي بخشى سوزلاريمز ايتقى⁵ (ايتقىنى) كيشىنى
توتوب الوب كيتدى
- 12 ايكي شهر يمز (نى) كويدوردى⁶ بو ايش لار اوچون من سزكا بخشى كيشيم يبارورمن الاى يىلكاى
سيز بسا كفه سيز يىنك
- 13 خراج كزار (كذار) يىنكيزاردى بزىنك قوناقيمز اردى كاترغالارنى بشلاب يعقوب كليب
كفه يىنك كوب
- 14 كيشى لارين اليب كيتيب دور مينك تقي بر نوكرىمى يعقوب اليب كيتيب دور اردى اول كيشيم
ايتا⁷ كىلدى
- 15 يعقوب سلطان غايتا باردى⁸ كفه لى لار كيشى لار يمزنى توناب⁹ بر كيشيمزنى اولتوردى بوسيرلارى ايتىك
- 16 اوچون الدوق تيب ترور سيز كا اوزوم سوردم اول ايش لار بارى بلغان ترور سيز يىنك طرفينكزفا
- 17 يمانايق قىلسالار بزىنك كونسكوسزكا بخشى كلاز سزكا ارتوق عزت وحرمت قىلغاننى تىلارمن
ايمدى قرينداشلىق
- 18 قىليب كفه يىنك اول يسيرلارنى يبارسانكيز عظيم منت بو افاي كفه كا بولغان زيان
- 19 هان بزكا بولغان كىبى ترور انى نجوك جقلاسا سيز بيلورسيز باسزدين ايتماس (التماس) اول ترور
- 20 مولانا بيرام شاهدين بر مکتوب يباركاي سيز تيوكر مينكزكا اعتماد قىلا تحيت نامه
- 21 ارسال قىلیندى تحیرا اليوم الثامن والمشر شهر ربيع الاخر سنة ۸۷۴

MENGLİ-GİREY HAN BİTİĞİNİN (I.) TRANSKRİPSİYONU.

- 1 Bismillah ir-Rahman-ir-Rahim
2 Sultan Muhammed
3 Aftab-ü celâl-i devlet-ih udret-i cennet-i hazret-i Adem nusret-i kevkeb-i
rif'at-i asman-i fushet-i hüma himmet-i hurşid-i tal'at-i kisra ma'delet
4 hatem-ü sıfat-i İskender-i taht Süleyman-i baht Sultan-is-selâtin-iz-
zaman basit-ül-emn-i vel-eman nasir-ül-adl-i vel-ihsan
5 zill-ül alalh-il-melik-il-mennan vafir-ül-cud-i vel-ma'delet kabir-ül-küffar-i
vel-müşrikin muzaffer-üd-dünya ved-din nusret-ül-islâm-i vel-müslimin
6 giyas-ül ümmet-il-hakikiyye kehf ül-millet-il-islâmiyye nasir-ül-mühtedin
kami-ül-mü'tedin naşir-ül-a'dl-i fil-hafıkayn
7 muzahir-ül-insan-i fil-maşrikayn-ı k(a)rındaşım(hu)ellezi tefahhare biza-
tih-iş-şerife el-mahsus i büinayet il melik-il-vehhab
8 şeyyedallah-u erkâne devletih-i ilâ yevm-il-hisab bihakk-in-nebiyy-i
ve âlihi vel-eshab ba'dehu malûm bulsun özümüzni
9 T(e)ğri taalâ y(a)rılıkağalı b(e)rü sizge y(a)hşı kişimizd(e)n kiliş barış
kıla almaduk öz aramızda işlerimiz
10 buldı burun han babam b(i)rle n(e)çük dost k(a)rındaş erdiğiz b(i)x
taki ol yosunca yürüpdur erdük
11 munda s(i)zniğ kât(i)rgalarını b(a)şlap Ya'kub k(i)ldi b(i)z taki y(a)hşı
sözlerim(i)z aytg(a)n kiş(i)mni tutup alup kitti
12 iki şehrimiz(ni) köydürdi bu işler üçün m(e)n s(i)zge y(a)hşı kişim
y(i)berürm(i)n alay bilgeysiz b(a)sa Kefe sizniğ
13 haracgüzarıñız erdi b(i)zniğ konakım(i)z erdi kâtırgalarını b(a)şlap Ya'kub
k(i)lip Kefeniğ köp
14 kişilerin alıp kitip dur m(e)niğ taki bir nukerimni Ya'kub alıp kitip dur
erdi ol kişim ayta (kayta?) kildi
15 Ya'kub sultanga ayta bardı Kefeliler k(i)şilerim(i)zni tunap b(i)r kişi-
m(i)zni öltürdi(ler) bu yesirleri anığ
16 üçün alduk tip t(u)rur sizge özüm surdum ol işler barı y(a)lgan t(u)rur
sizniğ tarafıñ(i)zga
17 y(a)manlık kılısalar b(i)zniğ köğlüm(ü)zge y(a)hşı k(i)lmez s(i)zge
artuk izzet ve hürmet kılğannı tilerim(i)n imdi k(a)rındaşlık
18 kılıp Kefeniğ ol y(e)sirlerni y(i)berseñiz azim minnet bulgay Kefeg
bulgan ziyan
19 hemen b(i)zge bulgan kibi t(u)rur anı n(e)çük caklasa(?) s(i)z bilürsüz
b(a)sa s(i)zdin iltimas ol t(u)rur
20 mevlâna B(a)yram Şahdin b(i)r mektub y(i)bergeysiz t(i)yyü kere-
miğ(i)zge itimad kıla tahiyet name
21 irsal k(i)lindi tahriren el-yevm-es-samin vel-aşir şeh-e Rebi'ül-ahir sene874

MENGLI-GIREY HAN BITİĞİNİN (II.) METNİ.

- 1 واصل بولغاندین سونك
- 2 اوصاف حمید یشکیرنی ایشتیپ اول زیندان!
- 3 ایچیندا سزدین نجات اومار ایردوك بحمدالله اول اومغانمیز کبی
- 4 بولدی کفه دخی دارالاسلام بولدی بزتی بولسا (شکرری)
- 5 عنایتدا شکر اول زینداندین¹ خلاص بولوب پادشاه نینک
- 6 تیکمسی بولوم دولت ایشیکیندا نیچا بزلاربکین لارکا عنایتی
- 7 تیکمیش دور بول(نك) عوضی نی پادشاه عا بز بیوک قول لوق برلا
- 8 قیتارغامیز² مکر الله تعالی قیتارغای ائدی بزینک اوچون
- 9 دولت ایشیکیندا³ صرحت اسمینکیز واقف بولوب پادشاهغا
- 10 بزنی خبر سوز برلا یاد قیلماي سیزکم بز پادشاهغا مطیع منقاد
- 11 بولغانمیزی تقي شا کر بولغانمیزی تقي احمد پاشا برلا عهدو
- 12 شرط قبلدوقکم پادشاه نینک دوستینا دوست دوشمنینا
- 13 دوشمن⁴ بولغانمیز تیب اول عهد و شرط اوستوندا تورورمیز
- 14 تقي بزینک دوشمنلار⁴ میز کوب تورور بزینک اوچون حیلہ برلا
- 15 یلغان سوز توشورکای تیب قورقارمیزکم سیزلار اینک
- 16 بکین سوزلارکا اینانای بز دین مبین خبر بیلما کینجا بزکا
- 17 اوفکا قیلماغایمیز تیب اوما بورمیز⁵ تیو کر میتکیزکا اعتماد
- 18 قیلاتحیت نامه ارسال قیلندی فی تاریخ فی اوایل ربیع الاول سنة
- 19 ثمانین وثمانه

MENGLİ-GİREY HAN BİTİĞİNİN (II.) TRANSKRİPSİYONU.

- 1 vasil bulgandın soq...
- 2 evsaf-ı hamidigizni işitip ol zindan
- 3 içinde s(i)zdin necat umar irdük bihamdillah ol umğan(ı)mız gibi
- 4 buldı Kefe dahi dar-ül-islâm buldı biz taki bulsa (Tep'i)
- 5 inayetinde şükr ol zindandin halas bulup padişanıq
- 6 tikmesi buldum devlet işiğinde niçe bizler bitkin (? tikbin?) lerge
inayeti
- 7 tiğmiştür bun(u)q ıvazını padişahga b(i)z n(i)çük kulluk b(i)rlle
- 8 k(a)ytargaymız meger Allah tallâ k(a)ytargay imdi b(i)zniq üçün
- 9 devlet işiğinde merhamet sem'igiz vakıf bulup padişahga
- 10 b(i)zni hayır söz birle yad kılğaysız k(i)m biz padişahga muti münkad
- 11 bulganımızni taki şakir bulganımızni taki Ahmed paşa birle ahd-ü
- 12 şart kılduk k(i)m padişahnıq dostına dost düşmanına
- 13 düşman bulganımız tip ol ahd-ü şart üstünde tururmız
- 14 taki b(i)zniq düşmanlarımız köp turur b(i)zniq üçün hiyle b(i)rlle
- 15 y(a)lgan söz tüşürgey tip korkarmız k(i)m sizler anıq
- 16 bitkin (? tikbin?) sözlerge inanmay b(i)zdin muayyen haber bilmegince
b(i)zge
- 17 üfke kılğaysız tip umanurmız (uma tururmız?) tiyü keremiğizge itimad
- 18 kıla tahiyet name irsal kılındı fi tarih-i fi evail-i Rebi'ülevvel senete
- 19 semanine ve semanemie

MENGLI-GIREY HAN BITİĞİNİN METNİ (III).

- هو¹ 1
- پادشاه اعظم 2
- خلد(الله) ملکه 3
- بجناب سلطان سلاطین جهان باسط الامن والامان ناشر العدل والاحسان قاهر الکفره
والمدوان المخصوص بمنایه الملك المنان 4
- ادام الله دولته الى يوم الميزان بهم الادعية المستجابة والاثیة المستطابه 5
- معروض بنده کی⁵ اول درکی کمینه کز حالندن استفسار اولر سا کز الله عنایتی برلا وسلاطین
دولتنده ساغ 6
- سلامت قولاقده حاضر تورب من وهم تحت² طرفندن خبر شولدرکی حال لاری قتی بیتکدر
التمسدره ایلچی 7
- دخی و(ا) رب اردی هنوز نخت ایلنده² درنی وقت معین خبر بلساک دولت قابوسنه بله ورر من
قرال کافردن⁴ دخی کمینه کزه ایلچی آدم کلدی کمینه کز دخی شیله جواب برلا کندر دوک کی 9
- دولتو سلطانیم ساغ اولسون سن قرا بوغدان⁵ ایله بر اولر ساک سندن اوز که 10
- دوشمن⁶ نیز یوقدر واکر قرا بقدا(ا)ن برلا بر اولمای پادشاه من ایله بارش سانکز بزدخی 11
- خوش دوست من دیو ایکی آی وعده ویرب بر آدمیمز قوشوب کندر دوک نه
وقت اول جایدن 12
- دخی خبر بلساک دولت قابوسینه⁷ کندر ریمیز ودخی دولت لی سلطانک عدل وآدینه لایوق⁸ 13
- کمنه لری⁹ دولت قابوسینه بیلدورماک کمینه کزه واجب در او یلا الهه اینقام¹⁰ اولنان قول لر نکر
ودخی کفه نکر مسلمانلری کاورلری مجموع لری حسام قاضی دهاجیکزدن خشنوددرلر ودخی
یاغی ایق¹¹ 15
- لر اولندی طاعون الهی فی قدر تقصیر لبقی وقت لرده یرلی مسکین تک مرآدری حاصل اواب
سلطاننه 16
- چوق ثواب لری کیجا کندز دولتو سلطاننه دعا وثنالر ادرلر شمدی بارجا دعاچی 17
- یرلی مسکین خلق تک تیمانی¹² اولدرکی حسام قاضی فی بنه کفه قاضی لیقینه مقرر¹³ اولنه یرلی مسکین تک 18
- مرادی النوب سلطاننه عظیم ثواب اوله باقی فرمان سلطانک در دولت ابدی وسعادت 19
- سرمدی دائم و قائم باد انه روف بالعباد 20

MENGLİ-GİREY HAN BİTİĞİNİN TRANSKRİPSİYONU.

- 1 Hu
2 Padişah-ı a'zam
3 Hallad(allah)u mülkehu
4 Bicenab-iSulta-nı Selâtin-i cihan basit-ül-emn-i vel-eman naşir-ül-adl-i vel
5 ihsan kahir-ül keferet-i vel-uduvan el-mahsus biinayet-il melik-il-mennan
6 edam-allahu devletehu ilâ yevmil-mizan ba'del ed'iyet-il-mustacabe
7 vel-esniyet-il-mustatebe
8 maruz-u bendeki old(u)rki kemineğ(i)z halinden istifsar ol(u)rsağ(ı)z
9 Allah inayeti b(i)rlle ve Sultan(ı)m devletinde sağ
10 selâmet kullukta hazır tur(u)bm(u)z ve hem taht tarafından haber
11 şuld(ur) ki halleri k(a)tı bitikt(i)r al(i)nm(i)şt(i)r elçi
12 dahi var(ı)p erdi henüz taht il(i)nded(i)r ni vakıt muayyen haber b(i)l-
13 sek Devlet kapus(u)na b(i)ld(ü)rürm(ü)z
14 Kral kâfirden dahi kemineğ(i)ze elçi adam g(e)ldi kemineğ(i)z dahi ş(ö)yle
15 cevap b(i)rlle g(ö)nderdük ki
16 Devletlü Sultanım sağ olsun s(e)n Kara Buğdan ile b(i)r olursan s(e)nd(e)n
17 özge [başka]
18 düşman(ı)mız yokt(u)r ve eger Kara-Buğdan b(i)rlle b(i)r olmay padi-
19 şah(ı)m(ı)z ile bar(ı)şsağ(ı)z b(i)z dahi
20 hoş dostm(u)z deyü iki ay vaade ver(ü)p bir adamım(ı)z koşup g(ö)n-
d(e)rdük ni vakıt ol canıbden
dahi haber b(i)lsek Devlet kapusına g(ö)nd(e)r(i)rmiz ve dahi Devletli
Sultann(ı)ğ adl ve adına lâyük
kimseneleri Devlet kapusına bildürmek kemineğ(i)ze vacıbdır öyle olsa
in'am olunan kul(l)ar(ı)ğ(ı)z
ve dahi Kefen(i)ğ müslümanları gâvurl(a)rı mecmu'l(a)rı Hüsam kadı
duac(ı)ğ(ı)zd(a)n hoşnudd(u)rl(a)r ve dahi yağılık
l(a)r ol(u)ndu taun oldı ni kadar taksirlik vakıtl(a)rda y(a)rlı misk(i)n(i)ğ
muradl(a)rı hasıl olup Sultan(ı)ma
çok sevabl(a)r al(i)nup gece g(ü)ndüz Devletlü Sultan(ı)ma dua ve
senal(e)r ederl(e)r ş(i)mdi barça d(u)acı
y(a)rlı miskin halkınız temennası old(u)r ki Hüsam kadı [nı] yine Kefe
kadılığına mukarrer ol(u)na y(a)rlı miskin(i)ğ
muradı ol(u)nup Sultan(ı)ma azim sevab ola Baki ferman Sultan(ı)-
mığd(ı)r Devlet-i ebedi ve saadet-i
sermedi daim-ü kaim bad innehu raufün bilibad

Abdüküm

M(e)ngli-Girey-el hakir

EMİNEKTEN FATİH SULTAN MEHMEDE GÖNDERİLEN
BİTİĞİN (I.) METNİ.

هو الفنى ¹	1
وهو سلطان بن سلطان	2
السلطان محمد خان	3
الحمد لله الذى اذا شرف ملوك الاسلام جعل سلطانه اشرفاً السلطان	4
الاعظم المالك الاشرف السيد الاجل العالم العادل المجاهد المرابط	2
المتاغر المظفر المنصور سيف الدنيا والدين سلطان الاسلام والمسلمين	3
عنى العدل فى الماين منصف المظلومين من الظالمين قانع	4
الخوارج وللمتردين وارث الملك ملك ملوك العرب والعجم والترك	5
قانع الانتظار مانع الممالك والاقالم والامصار مبيد الطغاة والبنات	6
والكفار اسكندر الزمان ساكن على تخت سليمان ناصر العدل والاحسان	7
ظل الله فى ارضه القائم بسنته وفرضه (ص ٧٥) خلد الله تعالى ملكه وسلطانه	8
ونصر جيوشه واعوانه الى جناب العالى والسلطان الوالى	9
معروض اولدرکه شريف حضرت کوزدن بز مسكين خادم لارکوزه کلام شريف	10
کلدى که خونداکار حضرت لرى قره بندان عليه السلامه ازرنه غزايه	11
قصد ايلادى منزله دخى اعلام اولدرکه جميع لشکر زله خونداکاره	12
موافقت ايدوب ² دين اسلامه معاونت ايدب اول طرفدين يوريسا کوز ديو	13
زبه خبر تکدى ايسا اوزوموزنوک ياغيميزه ³ دخى وار ايبکاج ⁴ سزک خدمت کوزى	14
قبول ايدوب استمداد حرب والات ضرب ايلار (ا) کباننا باردوق بر نيجه کافر	15
قلعه لارىنى احراق ايتوک غنيمت کثير الدق بحساب بدمه رجوع قيلفتنجا	16
خبر مهمل کلدى که ياغى کلدى ايفلر ⁵ کوزى غارت ايدى ديو درحال التان غنيمت	17
لرمزى سالب رجوع ايتوکا قصد ايتوک ايسا کافر ارتمردان کلب بزيم ايلار	18

- 19 محاربه كشيتر قيلدي خيلى كشيتر ضايح اولدى ايكي قرينداشم شهيد اولدى استمداد
- 20 لرمز اطالارمز سلاهلرمز ضايح اولدى اوزموز بر اط ايللا كلدوك بدمه
- 21 بزيم عقيبمزجه ياغمز تخت لشكري⁶ ايللا كلب ايلل لرمزي الدى بز قريم شهريندا ايدوك
- 22 سموز اطالرمز يوق ايدى كه جيتيب محاربه قلاى ايدوك قريم شهرينى دخى
- 23 كلب محاربه قلماق دلادى اما قلمه يه كار اده بيامادى بو مهمل خبرله اولب(?)
- 24 سزك مبارك جالتكز ايللا مشرف اوللا بلادوك الحمد لله ايشتوك كه قره بغداد
- 25 عليه الامنه تك ازرنه منصور مظفر اولمش⁷ سز كا قال الله تعالى نصر من الله وفتح
- 26 قريب وبشر المؤمنين ايتى تك بشارتى برلا حضرت رسول الله عليه الصلوة والسلام
- 27 مقدس مطهر ووحى تك استمدادى ايللا هزيمت قيلمش سز ديو سممزه تكدى ايسا
- 28 كوكلومزه ضايت فروح و سرور حاصل اولدى وبدمه يكان⁸ بك كلدى ايسا
- 29 راست يكان بكي اوزانا بلادوك كه ارادا ياغى وار ايدى ناكاه يولدا ياغى كا اوجاراغى
- 30 دخى ضايح بولناى سزك بره خاطر كز بزه قلفاى ديو سزدين حجاب ايتوك بزيم
- 31 حاضر لشكر عظيم يوق ايدى ديو حضرت عاليه كزه رقمه ارسال قيلندى
- 32 تحريرا فى اواخر شهر المبارك جاذى الاخر سنه احدى وثمانين وثمانمائه

تحية

عبد الله الفقير

ايميناك

EK-VI/B

EMİNEK BİTİGİNİN (I) TRANSKRİPSİYONU.

- 1 Huvelgani
- 2 ve huve Sultan-ı -bn-i Sultan
- 3 Es-Sultan Muhammed Han
- 4 Elhamdülillah-il-lezi iza şerrefe mülûk-el-islâm-i caale sultanehu eşre-
fen Es-Sultan-
- 2 ül-azam el-malik-ül-eşref-es-seyyid-ül-ecell el-alim-ül-adilel-mücahid
ül-murabit
- 3 el-musair-ül-muzaffer-ül-mansur seyf-üd-dünya ved-din Sultan-ül-is-
lâm-i vel-müslimin
- 4 muhy-il-adl-i filalâmin munsif-ül-mazlumine min-ez-zalimin kami'-
5 ül-havaric-i vel-mütemerridin varis-ül-mülk melik-i mülûk-il-arab-i vel-
acem-i vet-türk
- 6 fatih-ül-aktar manih-ül-memalik-i vel-akalim-i vel-emsâr mübid-üt-
tuğat-i vel-buğat-i
- 7 vel-küffar İskender-üz-zaman sakinun alâ taht-i Süleyman naşir-ül-
adl-ı vel-ihsan
- 8 zillullahi fi arzihel-kaim-i bisünetihi ve farzihi hallâdallahu taalâ
mülkehu ve sultanehu
- 9 ve nasara ciyuşehu ve a'vanehu ilâ cenab-il-âli ves-sultan-il-vali
- 10 Maruz old(u)r ki şerif hazr(e)t(i)ğ(i)zden b(i)z miskin hadimler(i)ğ(i)ze
kelâm-i şeriş
- 11 g(e)ldi ki hundkâr hazretl(e)ri Kara Buğdan aleyh-ül-lâna üz(e)r(i)negazaya
12 kasdeyledi s(i)zl(e)re dahi ilâm old(u)r ki cemi leşker(i)ğ(i)zle Hündkâre
13 muvafakat idüb din-i islâmga muavenet idüp ol tarafdin yüriseğ(i)z d(e)yü
14 b(i)ze haber t(e)ğdi ise özümüznüğ [kendimizin] yağımız [düşmanımız]
dahi varigeç s(i)z(i)ğ hizmet(i)ğ(i)zi
- 15 kabul edüp isti'dad-ü harb ve alât-i darb ile rakibane barduk [vardık]
b(i)r nice kâfir
- 16 kalelerini ihrak ittük [ettik] ganimet-i kesir ald(ı)k bihisab ba'dehu
rucu kılğ(a)nca [kılincaya kadar]
- 17 haber-i mühmel g(e)ldi ki yağı [düşman] g(e)ldi efl(e)r(i)ğ(i)zi [evlerinizi]
garet itti [etti] d(e)yü derhal algan [almış olduğumuz] ganimet
- 18 l(e)r(i)m(i)zi sal(ı)p [salıvererek] rucu etm(e)ğe kasd ittük [ettik] ise
kâfir art(ı)m(ı)z [arkamız]dan g(e)lip bizim ile

- 19 muharebe-i kesir kıldı hayli k(i)şim(i)z zayi oldu iki k(a)rındaş(ı)m [kar-
deşim] şehid oldu istidad-
- 20 l(a)r(ı)m(ı)z atlar(ı)m(ı)z zilâhl(a)r(ı)m(ı)z zayi oldu öz(ü)müz [kendimiz]
bir at ile geldük ba-dehu
- 21 b(i)zim akibimizce yağ(ı)m(ı)z taht leşkeri ile gel(i)p ill(e)r(i)m(i)zi
aldı b(i)z Kırım şehrinde idük
- 22 s(i)müz [semiz] atl(a)r(ı)m(ı)z yok idi ki çıkıp muharebe k(i)lay idük
[kıla edik] Kırım şehrini dahi
- 23 gel(i)p muharebe k(ı)lmak diledi emma kaleye kâr ide bilmedi bu
mühmel haberlere olup (?)
- 24 s(i)z(i)ğ mubarek cemaletip(i)z ile müşerref ola b(i)lemedük elhamdü -
lillah iş(i)ttük [eşittik] ki Kara Buğdan
- 25 aleyhillânenin üz(e)r(i)ne mansur ve muzaffer olm(u)şs(u)z kema kale-
Allahu taalâ نصر من الله و فتح قريب و بشر المؤمنین
- 26 ayetin(i)ğ beşareti b(i)rlle hazret-i Resulullahu aleyhissalât-ü ves-selâm
- 27 mukaddes mutahhar ruhınığ istimdadı ile hezimet kılm(ı)şs(ı)z d(e)yü
sem'imize t(e)ğdi ğse
- 28 göğlügm(i)ze gayet feruh ve surur hasıl oldu ve badehu Y(e)gân Bek
geldi ise
- 29 rast Y(e)gân B(e)ki uzata [göndere] b(i)lmedük ki arada yağ(ı) [düşman]
var idi nağâh yolda yağ(ı) (gâ) uçarağı
- 30 dahi zayi bulğay [ola] s(i)z(i)ğ bire (?) hatırıığ(ı)z b(i)ze kalğay
[kahr] d(e)yü s(i)zdin hicab ittük [ettik] b(i)zim
- 31 hazır leşker-i azim yok idi d(e)yü hazret-i aliye(sic)ğ(i)ze rik'a irsal
kıl(ı)ndı
- 32 tahrir(en) fi evahir-i şehr-il- mubarek Cumadalahir senete ihda ve
semanine ve semanemie

Tahiyyetü
Abdih-il-fakir
Eminek

EMİNEK BİTİĞİNİN (II.) METNİ

- 1 هوالمی
- 2 (الله)
- 3 سلطان محمد
- 4 خان خلد (الله) ملکه
- 5 الحمد لله مقاب القلوب والابصار وموفق الابرار ومعين الاخير حمداً لا يحصى عدده
- 6 ولا يستغنى امده والصلوة على اخر الانبياء عهداً واولهم شرفاً ومجداً محمد صلى الله عليه
- 7 وسلم وبعد فاسب هذا الكتاب وانهاء هذا الخطاب الى على الجناب سلطان
- 8 الاعظم والحقان المعظم مالك رقاب الامم مولا ملوك الترك والمعجم خرشيد طلعت كبرى
- 9 معدلت حاتم صفت اسكندر (ر) تحت سليمان تحت سلطان السلاطين الزمان باسط الامن
- 10 والامان ناصر العدل والاحسان ظل الله الملك المنان وافر الجود والمعدت قاهر الكفار
- 11 والمفكرين غياث الاسلام والمسلمين المؤيد من السماء المظفر على الاعداء
- 12 الذى تفخر بذاته الشريفه المخصوص بعنايت الملك الوهاب شيد الله
- 13 ارکان دولته الى يوم الحساب بحق محمد وآله الاصحاب بعد از بحق جناب عنبر نسيم
- 14 وخلص محبت عنبر شميم روانه اولدقندن صوكره معروض اولتن اولدره خاص
- 15 قولوكز عجانة ومخلصانه دعا ونجايه واسل اولندين صكره ير اوپوب اعلام
- 16 قيلدوركه رقعة شريفكز بزا دكدى الحمد لله بسى غايت سوندك اوپوب
- 17 باشمز اوزرينه قودق بز قولونكز اوچون يوز ييل دولت ايله حياتينكز باقى ويباشده
- 18 پادشاهم اولسون حضرتلرينكز كا بز قولونكوزدان يرماز سوز نقل ايتمش لر
- 19 مبارك سمعه تكرا ايله دشورموش لركه امينك مخالفت ايلدى ديو ير يوزندا
- 20 غازى پادشاه سبز دررسيز ايكي جهاندا الله تعالى عزيز دتسون هر نه اريه كه

- 21 قدم بارسيز بنوم يوزم نوك اوزرينه اوله منصور مظفر اوله سيز هر كم ارسا
- 22 سزا مخالفت ايدرسه شول كم ارسا مذاهب اربه دا مسلمان دكول درر
- 23 حاشا كه بندين اول حال لر واقع اولابن سوماز دشمنيم ايله دميش بنوم باشيم
- 24 ايفم (ايفم) برقم ايلم كنوم حب (هب) بارچه سي سزك باشكز صدقه سي اولسون نيجه كه حيات (دا)
- 25 اولرسم سزك مبارك ايتا كه نكزدان ايرلزم زينهار (زنهار) كرم عنايتكز اولر سا يرمماز
- 26 ارسا (ا) نوك سوزينه اعتبار ايتماكز بن اول حال دا كفي دا كولم شمدكه حلاله نخت
- 27 خاني احمد او كسوزلر ديان ادم لره وارميش كوچلو اوليش تيمور بيك نوك
- 28 اوزرينه كيلور ديو خبري كيلدى اكر ايله اولرسه تيمور بيك بيزا يقين اولور
- 29 برى بشكا كيلور ايله اولسه بزا يرمماز اولر بزم ايل لر بيميزانكا باريب قوشولور
- 30 نوردوات ايله حيدر سيندان اوتروپي زحمت لر چكرمن ايكي سي بارشمازلر
- 31 بنوم سوزوم ني هم دتمازلر سواش و جنك ايتماكا ادم يوق باش يوق اول
- 32 جهت ايله ايل لر بيميز ابلق حفت كيدر اني يقين بله سيز شمدى بيك لر بيمز دخی
- 33 خلقمیز دخی منكلی كرای نی تیلارلار اول ایکی سی برشماز اوچون ایل لر بيمز خراب
- 34 اولدی اكر منكلی كرای كيلورسه حب (هب) بارچاسی بر اغیزغا وبر حكيم كا بقارلر ديو
- 35 پادشاهم بسی منتظر درلر شمدی عنايتكز اولرسه لطف ايدب
- 36 يقين ككلازدان اونكدين منكلی كرای نی كندرسا كز همان ایل بزم درر اكر
- 37 تمجیل اولمز ايسه ایل كيدار بن بلغوز دتمازين بو جزيره دخی حب (هب) بيك
- 38 ليكز دخی بو ایل ايله درر ایل كا توكوندن سكزه بن دخی بو اراده درمازن
- 39 مبارك جاليتكز كا طال خدمت كزه ايرشمام كراك بو نجه اين حال لری
- 40 بشكا نيچون ديمادك ديو ايتماكز اول سبب دین سزنيك مبارك سمه نكزا

- 41 دشورماک او جون بیان ایله دوک شمعی البته البته منکلی کرای نی
- 42 تمجیل کندرسانکیز همان بزیم ایلمزنی دزماسنه سبب اولرسیز اگر بزیم
- 43 ابدان لقمزا نیجه که سبب اولرسز اکی جهانده ثواب عظیم لر سزک
- 44 اوله نور دواتنی اسلا ایل و بیک لر دلزلر هیچ ایش کا یرماز کندو
- 45 فرداشی ایله مخالفت ایدر ایل یراغین ایله من اول سبب دان اوترو
- 46 بوجا خلق بزار اولمیش لر اما آ تیلک سزدان اولدرکه منکلی
- 47 کرای کا ابو نصیحت لر ایله نکزکه ایل یراغین ابو نفتیش ایله کل دخی
- 48 امینک سوزیندان چقماغیل دیو چوق نصیحت لر قیله سیز بو مکتوب سیزینک
- 49 مبارک خدمت کا ابرشجک ۷ اول زمان کندرمک ارتتجه اوله سزکه بویاغی طر
- 50 فندان بزیدن یشکا مخالفت اولیه دیو عالی حضرت لرینکزه دها قیلیب یر اوپوب
- 51 چوق کستاخانه سوزلا بو رقه ایرسال (ارسال) قیلندی والباقی عبد کریمکم
- 52 تحریراً فی اواسط من شهر رجب سنة ثلاثة ثمانین وثمانائة من الهجرة المصطفوية
- 53 بخفی فی دخی یوله کندردک انوک کلورینه دخی بو حال لر ابودر ایله بله سیز
- 54 اشبو حامل ورقه عدالیزر نام حضرت لرینکزه کندردک

EK-VII/B

EMİNEK BİTİĞİNİN (II.) TRANSKRİPSİYONU.

- 1 Huvelhayyü
- 2 (Allahu)
- 3 Sultan Muhammed
- 4 han halled (Allah-u) mülkehu
- 5 Elhamdü lillâhi mukallib-il-kulub-i' vel-ebzar ve muvaffik-il-ebrar ve
- 6 mu'in-il-ehyar hamden la yühse adeduhu
- 7 ve lâ yüstaksa emedühu ves-salatü alâ ahir-il enbiyai ahden ve evve-
- 8 lihim şerefen ve mecden Muhammedin sallâllahu aleyh-i
- 9 ve sellem ve ba'du fesebebü hazel kitab ve inhaü hazel hitab ilâ
- 10 alilcenab Sultan-
- 11 il-a'zam vel-hakan-il-muazzam malik-i rikâb-il-ümem mevla mülük-it-
- 12 türk-i vel-acem hurşid-i tal'at-i kisra
- 13 madelet-i hate-mi sıfat-i İskender-i taht-i Süleyman-i baht Sultan-is-
- 14 selâtin-iz-zeman basit-il emn-i
- 15 vel-eman nasir-il-a'dl-i vel-ihsan zill-illâh-il melik-il-mennan vafir-il-
- 16 cud-i vel ma'delet kabir-il-küffar-i
- 17 vel-müşrikin gıyas-il-islâm-i vel-müslimin el-müeyyed-i min-es-sema
- 18 el-muzaffer-i alâl-a'da
- 19 (ve) ellezi tefahbere bizatih-iş-şerife el-mahsus-i biinayet-il-melik-il-veh-
- 20 hab şeyyedallahu
- 21 erkâne devletih-i ilâ yevm-il-hisab bihakki Muhammedin ve âlihi-
- 22 vevl-ehsab ba'de ez bihakki(?) becenab-i anber-i nesim
- 23 ve hulus-i muhabbet abher-i şemim revane old(u)ktan s(o)gra maruz
- 24 ol(u)nan old(u)r ki has
- 25 kulug(u)z muhibbane ve muhlisane dua ve tehaya vasıl ol(a)n-din
- 26 s(o)gra y(e)r öpüp ilâm
- 27 kıl(i)nur ki rik'ai şerif(i)ğ(i)z b(i)ze d(e)ğdi elhamdülillâhi besa gayet
- 28 s(e)vünd(ü)k opüp
- 29 baş(i)m(i)z üz(e)rine kod(u)k b(i)z kulug(u)z üçün yüz yıl devlet ile
- 30 hayatı(ı)z baki ve payende
- 31 olsun padişahım hazretler(ı)zge b(i)z kuluguzdan y(a)ramaz söz nak-
- 32 letmişl(e)r
- 33 mübarek sem'ag(i)za öyle d(ü)şürmüşl(e)r ki Eminek muhalefet eyledi
- 34 d(e)yü y(e)r yüz(ü)nde
- 35 gazi padişah s(i)z d(u)r(u)rsız iki cihanda Allahu taalâ aziz d(u)tsun
- 36 her ne erye ki(?)

- 21 kadem b(a)sarsız b(e)nüm yüz(ü)mnüg üz(e)rine ola mansur muzaffer
olasız her k(i)m erse
- 22 s(i)ze muhalefet ed(e)rse şul k(i)m erse mezahib-i erbaada müslüman
d(e)ğül d(u)r(u)r
- 23 başaki b(e)ndin ol hall(e)r vaki ola b(e)ni s(e)vmez düşmanım öyle d(e)-
miş b(e)nüm başım
- 24 ef(i)m b(a)rk(i)m il(i)m k(ü)nüm hep barçası s(i)z(i)ğ baş(i)ğ(i)z sada-
kası olsun niceki hayt(ta)
- 25 ol(u)rs(a)m s(i)z(i)ğ mübarek etekeğ(i)zden ayr(ı)lm(a)z(i)m zinhar ke-
rem-i inayet(i)ğ(i)z ol(u)rsa y(a)r(a)maz
- 26 erse(a)nun sözüne itibar etmeğ(i)z b(c)n ol halde kişi değül(ü)m şim-
diki halde taht
- 27 hanı Ahmed Öksüzler diyen ad(a)mlara varmış küçlü olmuş Timür
Biknuğ
- 28 üzerine kilür d(e)yü haberi kildi eğer öyle ol(u)rsa Timür Bik b(i)ze
y(a)kın olur
- 29 b(e)ri yağa kilür öyle olsa b(i)ze y(a)ramaz ol(u)r b(i)zim ill(e)rimiz
ağa barıp kuşulur^o
- 30 Nur Devlet ile Haydar sebebinden öt(ü)rü pi(?) zahmetler ç(e)k(e)r-
m(i)z ikisi bar(ı)şmazl(a)r
- 31 b(e)nüm sözümni hem d(u)tmazlar s(a)vaş ve cenk etmeğe ad(a)m
yok baş yok ol
- 32 cihet ile ill(e)rimiz... [Burada iki sözü okuyamadık] gider anı y(a)kın
b(i)lesiz şimdi bikl(e)r(i)miz dahi
- 33 halk(ı)mız dahi Miğli-Gireyni tilerler ol ikisi b(a)r(ı)şmaz üçün ill(e)-
rim(i)zharab
- 34 oldu eğer Miğli-Girey kilürse hep barçası b(i)r ağızğa ve b(i)r hüküm-
ge b(a)karl(a)r d(e)yü
- 35 besa muntazırd(i)ri(a)r şimdi padişahım inayet(i)ğ(i)z ol(u)rsa lütfed(ü)p
y(a)kın k(i)lmezden öndin Miğli-Gireyni k(ö)nd(e)rseg(i)z hemen il b(i)-
zim d(u)r(u)r eger
- 37 ta'cil olm(a)z ise il kider b(e)n y(a)lğuz d(u)tmazın bu cezire dahi
hep bik
- 38 lik(i)miz dahi bu il ile d(u)r(u)r ilge tükend(e)n sopra b(e)n dahi bu
arada d(u)rmaz(ı)n
- 39 mübarek cemaliyet(i)zge âli hizmet(i)ze erişsem k(e)rek bunc(a)yal(a)-
y(i)n hal(l)(e)ri
- 40 b(a)na niçün dimed(ü)n d(e)yü aytmağ(i)z ol sebebden sizniğ mübarek
sem'ağ(i)za

- 41 d(ü)şürmek için beyan eyledük şimdi elbette elbette Miğli-Gireyni
42 ta'cil k(ö)nd(e)rseğiz hemen b(i)zim il(i)m(i)zni d(ü)zmesine sebep
ol(u)rsız eger b(i)zim
43 abadanl(ı)k(i)m(i)za niceki sebep ol(u)rs(u)z iki cihanda sevab-i azim-
l(e)r s(i)z(i)ğ
44 ola Nur-Devletni asla il ve biki(e)r d(i)l(e)m(e)zl(e)r hiç işke y(a)-
r(a)maz kendü
45 k(a)rdaşı ile muhalefet id(e)r il y(a)rağın eylem(e)z ol sebebden öt(ü)rü
46 bu çahlık (bu caklık?) bizar olmuşl(a)r amma tilek s(i)zden old(u)rki Miğli-
47 Gireyge eyyü nasihatl(a)r eyleğ(i)z ki il y(a)rağın eyyü teftiş ile gel dahi
48 Eminek s(ö)zinden çıkmağıl d(e)yü çok nasihatl(a)r kılasız bu
mektub sizniğ
49 mübarek hizmetke er(i)ş(e)c(e)k (Miğli-Gireyi) ol zaman g(ö)ndermek
art(i)nce olası ki bu yağı tar(a)-
50 fından b(i)zden y(a)ğa muhalefet olmağa d(e)yü âli hazretl(e)riğ(i)ze
dua kılıp y(e)r öbüp
51 çok küstahane sözle bu rık'a irsal kıl(ı)ndı vel baki abd-ü keremüküm
Muhibb-ül-hakir Eminek el-fakir
52 tahriren fi evasite min şehr-i Receb senete selâse semanine ve semane-
mie minelhicret-il-mustafeviyye
53 b(a)hşını dahi yola gönderdik anuğ g(e)lürine dah ibu hall(e)r eyyüd(ü)r
öyle b(i)lesiz
54 işbu hamil-i varaka Abd-ül-Aziz nam (elçiyi)hazretleriğ(i)ze g(ö)nderd(i)k

EK- VIII

Melek Ahmet Paşa'nın Kırım Hanını Ağrlaması

Evliya Çelebiye göre ağrlama ve hediye verme olayları Şu Şekilde olmuştur: Melek Ahmet Paşa, tüm askerine ve iş eri aŐalarına temiz giyinmelerini ve silahlarını kuŐanmalarını buyurarak karŐıacı çıkmaya hazır olmalarını istedi. Sonra da Akkirman'dan Han'a cevahirle bezeli eŐerli, cevahir raht ve gaddereli, altın zincirli bir siyah at ile Kethdasını, Divan Efendisini ve Kapucular Kethdasıyla 3000 seçkin, silahlı, küheylan atlı aŐalarını, yetmiş bayrak saruca ve sekban ile karŐıacı olarak gönderdi. Yank kalesi altına Han geldiŐinde, Paşa bizzat kendisi Han'ı karŐıladı. Han hemen attan inip yaya, Paşa ile kucaklaŐıp, pŐt. Sonra yine atlara binilerek at başı birlikte Paşa'nın otağına gelindi. Han, Kalgay ve Nureddin otağda kalıp, Veziri Sefer Gâzi kethüda çadırına kondu. Han'ın İ AŐalarında Paşa'nın İ AŐaları yanına indiler. Paşa kendi kullarından Han'a yüz hizmetli ayırarak, bütün Şirin ve Mansur Beylerini ve teki Mirzaları Kapıkulu AŐalarını kondurdu. Konuklamayı böylece düzenledikten sonra Paşa, hemen Han'ın yanına dönüp, kahvaltı olmak üzere ikiyüz fağfuri tabakla emle,kebbat, kabili, helile, glbeŐeker, muanber, menekŐe, zambak, karanfil, Őakakıl tatlıları ve yetmiş çeşit reel sunuldu. Ondan sonra çeşit çeşit çorba ve hoŐaflar iilip yemekten sonra mücevher leğen ve ibriklerle eller yıkandı. Kahve, Őerbet, ay ve badban içildikten sonra gülsuyu ve buhurlar verildi.

Yemekten sonra Paşa Hazinedara işaret ederek, tüm armağanlar getirildi ve Han'ın önüne kondu.

Paşa, *"Han'ım önce gazan kutlu olsun, her zaman böyle gazalar edesin, HoŐgeldin, safa geldin, yüzüme basa geldin. Zira bir mücahid Şah-ı kmkrsın. Padişah-ı Osmanî'nin fermanını eda idüb din düŐmanından cn aldın."* Diyerek Han'ın sarığına bir değerli sorguç-i Őah soktu, biri anlatılamayacak ölçüde mücevher eyerli  at verdi. Han'ın beline sungur demirli, mücevher ve murassa kılıflı kılıç bağladı. Yine bir mücevher arkab tirkeş, bir cevahirli Sultan Murat kuŐaĐı, bir mücevher ve murassa hançer, bir samur kürk, don ve gmleğe varınca simle işlenmiş giyecekleri Han'a sundu.

Kalgay Sultan'a, Nureddin'e, Şirin ve Mansur Beylerine, Sinecut Mirzalarına, Atalıklara, Ot Ağalarına, Han Veziri Sefer Gâzi'ye, Yalı Ağası İslâm Ağa'ya Dediş Ağa'ya, Kırış Ağa'ya sözün kısası onyedî samur kürkten başka yüzyetmiş kuşaklık ve gümüş kakmalı ağır hil'atler giydirdi. Korucu ve Kapı Ağalarına da rütbelere göre hil'atler giydirildi. Sultanlara ve anılan ağalara birer at armağan edildi. Nice Mirzalara zerkülâh, kılıç ve tirkeş verilip, o gün üçyüz koyun kebab, elli kazan pilav, zerde ve çorba ile yetmiş çeşit yemek (6.000 sahan), elli bin ekmekle Muhammedî sofralar yetmiş yerde döşenip, Akkirman çayırları üstüne pilav, kebab ve yahni serildi. Bu şölen Akkirman ve Kırım'da hala destandır.

Şöleden sonra Bucak Tatarlarına ve at kullarına izin verilip memleketlerine gönderildi. Han, Akkirman altında 80.000 askerle yalnız kaldıkta Paşa Han'a daha üç gün kalmasını rica etti. “ *Hanım n'ola kalalım*” dedikte, Han, “ *Öyle ama kardaşım size bu Tatar askeri bârdır.*” diye karşılık verdi.

Paşa'da: “*Hanım siz berekâtunuzla geldiniz. Biz Osmanlı askeri gibi derya misal ordudan gocunmayız. Ne olsa gerek*” dedi. Han'ın üç gece konuk kalması kararlaştınca Paşa Vekil-i Harcı olan Boşnak İbrahim Ağa'yı çağırıp, “*Her gün yetmiş yerde Muhammedî sofralar kurulmasını, elli bin ekmek, beşyüz koyun, elli sığır, on at kebab edilmesini, onar kazan yahni, pilav ve karanfülli, ballı zerde, on kazan pirinç çorbası pişirilmesini, bunlardan başka Tatar Hanına her gün üç kez otuz yerde sofrâ kurulup, üçeryüz sahan yemek döşenmesini buyurdu.*” Böylece Han ve adamlarının kaldıkları çadırlarda üç gün, üç gece sözü edilen nefis yemekler sunulup hepside yeyip içtiler ve özenle ağırlandılar. Ardındanda yine Paşa, Han'a, Kalgay'a ve Nureddin Sultanlara birer samur don ve birer bohça giyim, birer gümüş çullu yelkendest küheylan at armağan etti.

Üçüncü gün olunca, kahvaltıdan sonra zurna ve kösler çalınarak bütün Tatar askeri Turla suyu geçidi başına gitti. Han ile kendisine yakın ağaları ve kapı kulları Paşa'nın yanında kalıp, Paşa ile Han vedalaşacakları sırada, Paşa Han'a bir kese altın yol harçlığı hoş ham anberden yapılma mum, on okka od-i maverdi, yüz çift Kaya Sultan yağlığı, Han'ın beline yine murassa gümüş kuşakla bir hançer, bir kat ağır elbise, bir samur, az görülür libaça vererek saygı ve sevgisini gösterdi.

Ayrıca tuhafiye cinsinden değerli beş bohça kalayı ziba ve altın biblolar takımından buhurdan, lüledan, şamdan, gümüş sini, gümüş sahanı hediye etti.

Kalgay Sultan'a, Nureddin Sulatan'a, Sefer Ağa'ya birer kat temiz üstlük, birer samur postin kaplı diba ağır hil'at verildikten başka birer bohçada gümüşle bezeli diba, şeyb, zerbaf, dört köşeli çarbaf ve her bohçada kadife, kemba, harâ darayî, serhen ve Gücerat zertarları birer külçe köşe destanları gönderildi. Bütün Mirzalara, boy beylerine, kapu kullarına, kuracılara yüz kuşaklık zerdüz, elli çift orta derecede hil'at, yüzyetmiş kerake cebken giydirerek buhur ve gülsuları dağıttı.

Dualar ve övgüler dile getirildikten sonra Han, kalkacağı sırada ayak üzere Paşa'ya 80.000 altın verdi. Paşa'da Han'a Kaytas kuşağından en suylu sabah yeli gibi esen, altın ve gümüşlerle kaplı eyeri, altın suyuna batırılmış özensi, gaddare ve topuzuyla bir atı Han'ın altına çekti. Han'da hemen tek başına ata atladı. Kalgay'a, Nureddin Sultan'a ve Sefer Ağa'ya da ibrişim kadife eyerli, gümüş saçaklı, gümüş çullu birer yelkendest at çekilmekle onlarda bindiler. Kazasker'e, Şirin Beyine, Sinecut, Mansurlu, Arkunlu, Dayırlı, Mangıtlı, Arslanlı, Çobanlı, Toylu, Novrozlu, Oraklı, Şaydaklı, Yaman Sadaklı Beylere de Defterdar İslâm Ağa ile Yalı Ağası İslâm Ağaya ve Süban Gâzi Ağa'ya Kapı Kulları'nın önde gelenlerinden Atalıklara, Emelbaşlara, Karaçılara, Ot Ağalarına, Bardak Mirzalarına, Yurt Atalarına ve öteki iş erlerine sözün kısası bunlardan başka 211 kişiyede birer at verildi. Han bu hali görünce Paşa'ya *"Ey karındaşım efendim Paşa hazretleri bu bize çok iltifattır ve ne zahmettir, ikramkârlık ettiniz."* deyince hazır cevap Paşa; *"Efendim siz din-i mübin uğruna mücahid, hadimü'l-haremeyni's-şerifeyn olan Padişahın emrine baş koyup devlete destek oldunuz. Sizlere saygı ve ikram görevdir. Taki bununla öğünüp bundan sonrada hizmette bulunasınız."* diye bu yaptıklarının görevi gereği olduğunu belirtti.

Paşa'da Mahmudî adındaki tonu duru atına binerek Han ile atbaşı Akkirman'dan kuzeye bir saat gidip Turla suyu kıyısında Yanık kalesinden Han suyu geçmek üzere kalıp, Paşa, Han ile vedalaşarak Akkirman'a döndü.

KAYNAKÇA

ARŞİV VESİKALARI

- B.O.A., **Mühimme Defteri**, No:154, s.37.
 B.O.A., **Mühimme Defteri**, No:66, s.8.
 B.O.A., **Mühimme Defteri**, No:71, s.298.
 B.O.A., **Mühimme Defteri**, No:66, s.1-2.
 B.O.A., **Mühimme Defteri**, No:33, s.123.
 B.O.A., **Mühimme Defteri**, No:129, s.270.
 B.O.A., **Mühimme Defteri**, S.No:320, s.161.
 B.O.A., **Mühimme Defteri**, C.71, S.No:359.
 B.O.A., **Mühimme Defteri**, C.71, S.No:216, s.106.
 B.O.A., **Mühimme Defteri**, C.71, S.No:359, s.181.
 B.O.A., **Nâme-i Hümayun Defteri**, No.6, s.98-100.
 B.O.A., **Cevdet Tasnifi (İktisat)**, S.No:272.
 B.O.A., **Cevdet Tasnifi (İktisat)**, S.No:538.

KİTAPLAR

- Ahmet Cevdet Paşa, **Cevdet Paşa Tarihi Seçmeler**, Düzenleyen Ve Sadeleştiren: Sadi Irmak, Behçet Kemal Çağlar, C.I, İstanbul 1973.
 AKA, İsmail, **Timur Ve Devleti**, T.T.K. Yay., Ankara 1991.
 ALINGE, Curt, **Moğol Kanunları**, Çev. Çoşkun Üçok, Sevinç Mat., Ankara 1967.
 AYVERDİ, Sâmiha, **Türk Tarihinde Osmanlı Asırları**, C.I, Damla Yay., İstanbul 1975.
 BERKOK, General İsmail, **Tarihte Kafkasya**, İstanbul 1948.
 BRONEVSKİY, Martin, **Kırım**, Çev. Kemal Ortaylı, Ege Mat., Ankara 1970.

- CAFEROĞLU, Ahmet, **Türk Kavimleri**, 2.Bsk, Enderun Kitapevi, İstanbul 1988.
- CASTELLAN, Georges, **Balkanların Tarihi (14-20 Yüzyıl)**, Tür. Çev. Ayşegül Yaraman Başbuğu, Milliyet Yayın A.Ş., İstanbul 1993.
- ÇABUK, Vahid, **Osmanlı Teşkilât Ve Siyaset Kültürü**, İstanbul 1996.
- DANIŞMAN, Zuhuri, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, C.IV, Yeni Mat., İstanbul 1965.
- DANIŞMEND, İsmail Hami, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C.I, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1971.
- _____, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C.II, Türkiye Yay., İstanbul 1971.
- _____, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C.III, Türkiye Yay., İstanbul 1950.
- DEGUIQNES; Joseph, **Büyük Türk Tarihi**, C.VIII, Türk Kültür Yay., İstanbul 1977.
- DEVELLIOĞLU, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, 8.Bsk., Aydın Kitapevi, Ankara 1988.
- DOĞRU, Halime, **XVIII. Yüzyıla Kadar Osmanlı Kentlerinin Sosyal Ve Ekonomik Görüntüsü**, Anadolu Üniv. Yay., Eskişehir 1995.
- EMECEN Feridun, BEYDİLLİ, Kemal, İPŞİRLİ, Mehmet, AYDIN M. Akif, ORTAYLI, İlber, ÖZCAN, Abdülkadir, YEDİYILDIZ, Bahaeddin, KÜTÜKOĞLU, Mübahat, **Osmanlı Devleti Ve Medeniyeti Tarihi**, Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu, İslâm Tarih, Sanat Ve Kültür Araştırma MerkezYay., İstanbul 1994.
- ERTAYLAN, İsmail Hikmet, **Gazi Geray Han Hayatı Ve Eserleri**, Ahmed Said Bas., İstanbul 1958.
- François De Tott, **Türkler Ve Tatarlar Arasında, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Türkleri**, Çev. Reşat Uzman, Boyut Mat., İstanbul 1996.
- GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, **Tarihte Türk - Rus İlişkileri**, Genelkurmay Bşk. Yay., Ankara 1975.
- GÖKÇE, Cemal, **Kafkasya Ve Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya Siyaseti**, Has-Kutulmuş Mat., İstanbul 1979.
- GÖZAYDIN, Ethem Fevzi, **Kırım, Kırım Türklerinin Yerleşme Ve Göçmeleri**, Vakıf Mat., İstanbul 1940.
- GROUSSET, René, **Bozkır İmparatorluğu Attila-Cengiz Han-Timur**, Çev.M. Reşat Uzun, Ötüken Yay., İstanbul 1980.
- GÜNGÖR, Erol, **Tarihte Türkler**, 2.Bsk., M. E. Bak. Yay., İstanbul 1989.

- HAMMER, Joseph, **Osmanlı Tarihi**, Çev. Mehmet Ata, (Düz. Abdülkadir Karahan), C.I, M.E. Bas., İstanbul 1991.
- HEYD, W., **Yakın - Doğu Ticaret Tarihi**, Çev. Enver Ziya Karal, T.T.K. Yay., Ankara 1975.
- Hoca Sadettin Efendi, **Tac-üt Tevarih**, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, C.I, Kültür Bak. Yay., Eskişehir 1992.
- İbn Kemal, **Tevarih-i Ali Osman VII. Defter**, Haz. Şerafettin Turan, T.T.K. Yay., Ankara 1957.
- İNALCIK, Halil, **Osmanlı İmparatorluğunda Toplum Ve Ekonomi**, 2.Bsk., İstanbul 1996.
- KAFESOĞLU, İbrahim, **Türk Milli Kültürü**, 14.Bsk., Boğaziçi Yay., İstanbul 1996.
- NEŞRİ, **Kitâb-ı Cihan-nümâ**, Yay. Faik Reşit Unat - Mehmet Altay Köymen, C.II, 2.Bsk., T.T.K. Yay., Ankara 1987.
- KOCABAŞ, Süleyman, **Kuzeyden Gelen Tehdit, Tarihte Türk - Rus Mücadelesi**, Vatan Yay., İstanbul 1989.
- KUNT, Metin, AKŞİN, Sina, SURAIYA, Faroqhi, TOPRAK, Zafer, YURDAYDIN, Hüseyin G., ÖDEKAN, Ayla, **Osmanlı Devleti 1300-1600**, C.II, 4.Bsk., Cem Yay., İstanbul 1995.
- _____, **Osmanlı Devleti 1600-1908**, C.III, 4.Bsk., Cem Yay., İstanbul 1995.
- KURAN, Ahmet Bedevi, **Osmanlı İmparatorluğunda Ve Türkiye Cumhuriyetinde İnkılâp Hareketleri**, Çeltüt Mat., İstanbul 1959.
- KURAT, Akdes Nimet, **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivindeki Altın Ordu, Kırım Ve Türkistan Hanlarına Ait Yarlık Ve Bitikleri**, Bürhaneddin Mat., İstanbul 1940.
- _____, **Türkiye Ve İdil Boyu (1569 Astarhan Seferi, Ten-İdil Kanalı Ve XVI-XVII Yüzyıl Osmanlı - Rus Münasebetleri)**, Ankara Üniv. Yay., Ankara 1966.
- _____, **Türkiye Ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk - Rus İlişkileri (1798-1919)**, Ankara Üniv. Bas., Ankara 1970.
- _____, **IV. - XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri Ve Devletleri**, T.T.K. Bas., Ankara 1972.
- _____, **Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar** 2.Bsk., T.T.K. Yay., Ankara 1987.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat, **Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)**, Kubbealtı Akademisi Kültür Ve Sanat Vakfı, İstanbul 1994.
- Mehmet Zıllıoğlu Evliya Çelebi, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Sad. Tevfik Temelkuran, Necati Aktaş, Mümin Çevik, C.VII, İstanbul 1984.

- _____, **Seyahatname**, Çev. İsmet Parmaksızoğlu, Kùltür Bak. Yay., Ankara 1983.
- MERÇİL, Erdoğan, **Müslüman - Türk Devletleri Tarihi**, Günay Mat., İstanbul 1985.
- MONTRAN, Robert, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, Çev. Server Tanilli, C.I, 2.Bsk., İstanbul 1995.
- Mufassal Osmanlı Tarihi**, C.II, Şehir Mat., İstanbul 1958.
- Naima Mustafa Efendi, **Naima Tarihi**, Çev. Zuhuri Danışman, C.I, Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul 1967.
- NOGHUMUKA, Şora, **Adighe - Hâtikhe Çerkes Tarihi**, Çev. Vasfi Güsar, Baha Yay., İstanbul 1974.
- OKÇU, Yahya, **Türk - Rus Mücadeleleri Tarihi**, Yeni Mat., Ankara 1949.
- ORTAYLI, İlber, **Türkiye İdare Tarihine Giriş**, Turhan Kitapevi, Ankara 1996.
- ORTEKİN, Hasan, **Kırım Hanlarının Şecereleeri**, İstanbul Fethi Derneği Yay., İstanbul 1938.
- OSTROGORSKY, Georg, **Bizans Devleti Tarihi**, Çev. Fikret Işıltan, 2.Bsk., T.T.K., Bas., Ankara 1986.
- ÖZBİLGİN, Özalp, **1532-1577 Yılları Arasında Kırım Hanlığının Durumu**, Atatürk Üniv. Edebiyat Fak. Yay., Ankara 1973.
- ÖZTUNA, Yılmaz, **Devletler Ve Hanedanlar, Türkiye (1074-1990)**, C.II, Kùltür Bak. Yay., Ankara 1989.
- ÖZYETKİN, A. Melek, **Altınordu, Kırım Ve Kazan Sahasına Ait Yarlık Ve Bitiklerin Dil Ve Üslup İncelemesi**, T.D.K. Yay., Ankara 1996.
- SAMARCIC, Radovan, **Tüm Dünyayı Elinde Tutan Adam Sokollu Mehmet Paşa**, Çev. Meral Gaspıralı, Medya Holding A.Ş. Yay., İstanbul 1995.
- SAYDAM, Abdullah, **Kırım Ve Kafkas Göçleri (1856-1876)**, T.T.K. Bas., Ankara 1997.
- SERTOĞLU, Midhat, **Osmanlı Tarih Lügati**, 2.Bsk., İstanbul 1986.
- SEVİM, Ali, MERÇİL, Erdoğan, **Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât Ve Kùltür**, T.T.K. Yay., Ankara 1995.
- Silahdar Fındıklılı Mehmet Ağa, **Nusretname**, Sad. İsmet Parmaksızoğlu, C.I, M.E.Bas., İstanbul 1962-1963.
- _____, **Nusretname**, Sad. İsmet Parmaksızoğlu, C.II, M.E.Bas., İstanbul 1962-1963.
- Solak-zâde Mehmet Hemdemî Çelebi, **Solak-Zâde Tarihi**, Haz. Vahid Çabuk, C.I, Kùltür Bak. Yay., Ankara 1989.
- _____, **Solak- Zâde Tarihi**, Haz. Vahid Çabuk, C.II, Kùltür Bak. Yay., Ankara 1989.

- SÖYLEMEZOĞLU, Galip Cemali, **Rusya Tarihi**, Ankara 1939.
- TABAKOĞLU, Ahmet, **Türk İktisat Tarihi**, 3.Bsk., Dergâh Yay., İstanbul 1997.
- TANSEL, Selahattin, **Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi Ve Askeri Faaliyeti**, M.E.B. Yay., İstanbul 1971.
- TOGAN, Zeki Velidi, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, 3.Bsk, Enderun Kitapevi, İstanbul 1981.
- TURAN, Şerafettin, **Türk Kültür Tarihi Türk Kültüründen Türkiye Kültürüne Ve Evrenselliğine**, 2.Bsk., Bilge Yay., Ankara 1994.
- UMAR, Bilge, **Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi Türkiye Türkleri Ulusunun Oluşması**, İnkılap Kitapevi, İstanbul 1998.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devlet Teşkilâtına Medhal**, Maarif Mat., İstanbul 1941.
- _____, **Osmanlı Tarihi**, C.II, 5.Bsk., T.T.K. Yay., Ankara 1988.
- _____, **Osmanlı Tarihi**, C.III, K1s.I, 4.Bsk., T.T.K. Yay., Ankara 1988.
- _____, **Osmanlı Tarihi**, C.III, K1s.II, 4.Bsk., T.T.K. Yay., Ankara 1988.
- ÜÇOK, Çoşkun, MUMCU, Ahmet, **Türk Hukuk Tarihi**, 7.Bsk., Savaş Yay., Ankara 1993.
- ÜNAL, Mehmet Ali, **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, Isparta 1997.
- ÜLKÜSAL, Müstecib, **Kırım, Türk - Tatarları (Dünü-Bugünü-Yarını)**, Baha Mat., İstanbul 1980.
- VLADIMIRCON, B.Y., **Cengiz Han**, Çev. Hasan Ali Ediz, M.E.B. Yay., İstanbul 1950.
- YAKUBOVSKİY, A. Yu, **Altın Ordu Ve Çöküşü**, Çev.Hasan Eren, T.T.K. Yay., Ankara 1992.
- YALÇIN, Aydın, **Türkiye İktisat Tarihi Osmanlı İktisadında Büyüme Ve Gelişme Süreci**, Ayyıldız Mat., Ankara 1979.
- YAZICI, Mustafa, **Tarihte 128 Türk Devleti İle 318 Devlet - 356 Hükümet Başkanlarının Özellikleri (M.Ö. 220 - M.S. 1990)**, Emel Mat., Ankara 1990.
- YÜCEL, M. Celalettin, **Bütün Dünya Türkleri**, Kardeş Mat., Ankara 1971.
- _____, **Dış Türkler**, Hun Yayınları, İstanbul 1976.
- YÜCEL, Yaşar, **Osmanlı Ekonomi - Kültür - Uygarlık Tarihine Dair Bir Kaynak Es'ar Defteri (1940)**, T.T.K. Yay., Ankara 1992.
- YÜCEL, Yaşar - SEVİM, Ali, **Türkiye Tarihi**, C.II, T.T.K. Bas., Ankara 1995.
- _____, **Türkiye Tarihi**, C.III, T.T.K.Bas., Ankara 1995.

MAKALELER

AGAT, Nurettin, “ Bağımsız Kırım Hanları Gıyasüddin Han”, **Emel**, Yıl:2, C.I, Sayı:7, (İstanbul Kasım 1961), s.24-28.

_____, “ Bağımsız Kırım Hanları I. Hacı Giray Han (Melek)”, **Emel**, Yıl: 2, C.I, Sayı:11, (İstanbul Temmuz 1962), s.18-23.

_____, “Bağımsız Kırım Hanları I. Mengli Giray Han”, **Emel**, Yıl.3, C.II, Sayı:15, (İstanbul Mart-Nisan 1963) s.4-6.

Ahmet Cevdet Paşa, “Kırım Ve Kafkas Tarihçesi”, Haz. Ahmet Özeydin, **Emel**, Sayı: 221, (Ankara Temmuz-Ağustos1997).

Ali Emiri, “Kırım”, **Emel**, Haz. İsmail Akçay, Sayı: 210, (Ankara Eylül-Ekim 1995), s.23-31.

ALPARGU, Mehmet, “Kozakların Kırım Hanlığına Karşı Faaliyetlerinin Başlaması”, **Emel**, Sayı: 181, (Ankara Kasım-Aralık 1990), s.9-30.

ASLANAPA, Oktay, “ Kırım’ın Kısa Tarihçesi”, **Emel**, Sayı: 134, (Ankara Ocak-Şubat 1983).

BALA, Mirza, “ Kırım”, **İslâm Ansiklopedisi**, C.VI, (İstanbul 1955), s.741-746.

BARUT, Ali, “ Kırım Hanlığı İle Kuzey - Batı Kafkasya İlişkilerinde Atalık Müessesesinin Yeri”, **Emel**, Sayı: 219, (Ankara Mart-Nisan1997), s.21-27.

ÇAPRAZ, Kemal, “Stratejik Açıdan Kırım”, **Yeni Türkiye**, C. II, Sayı:16, (Ankara Temmuz-Ağustos1997), s.1528-1533.

FISHER, Alan, “Kırım Tatarları”, Çev. Eşref Bengi Özbilen, **Emel**, Sayı: 124, (İstanbul Mayıs-Haziran 1981), s.7-13.

GÖKTAY, Fikri, “ Neden Kırım ?”, **Emel**, Sayı: 199, (Ankara Kasım-Aralık 1993), s.16-18.

İNALCIK, Halil, “Yeni Vesikalara Göre Kırım Hanlığının Osmanlı Tabiliğine Girmesi Ve Ahitname Meselesi”, **Belleten**, C. VIII, Sayı:30, (Ankara 1944), s. 185-229.

_____, “Giray”, **İslâm Ansiklopedisi**, c.IV, (İstanbul 1948), s. 783-789.

_____, “Kırım Hanlığı”, **İslâm Ansiklopedisi**, (İstanbul 1955), s.746-762.

_____, “Osmanlı Rus Rekabetinin Menşe’i Ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569),

Özet: F.E., **Emel**, C.II, Sayı: 14, (İstanbul Ocak-Şubat 1963).

_____, “Osmanlı - Rus Münasebetleri Ve Kırım”, **Emel**, Yıl: 3, C.II, Sayı:14, (İstanbul Ocak-Şubat1963), s. 20-22.

_____, "Osmanlı - Rus Münasebetleri Ve Kırım", **Emel**, Yıl: 3, C.II, Sayı: 15, (İstanbul Mart-Nisan 1963), s. 19-22.

_____, "Han Ve Kabile Aristokrasisi: I. Sahib Giray Döneminde Kırım Hanlığı", **Emel**, Yıl:34, Sayı:134, (Ankara Ocak-Şubat 1983).

_____, "Kırım Hanlığı", **Türk Dünyası El Kitabı**, 2.Bsk., Seri:I, S.A-23, C.I, (Ankara 1992), s.420-434.

_____, "Türklük Ve Tatarlık : Osmanlı Devleti Ve Kırım Hanlığı", **Yeni Türkiye**, C.II, Sayı:16, (Ankara Temmuz-Ağustos 1997), s.1505-1509.

İSLAM, Ayşenur, "Kırım Tatarcasının Bugünü Ve Yarını", **Emel**, Sayı: 201, (Ankara Mart-Nisan1994), s.3-7.

KAPLAN, Mehmet, " Şair Ve Kahraman Kırım Hanı Bora Gazi Geray'ın İki Şiiri Üzerine", **Emel**, Yıl:34, Sayı: 134, (Ankara Ocak-Şubat 1983).

KARATAY, Zafer, "Kırım'ın Önemi Ve Kırım Tatar Milli Hareketi", **Yeni Türkiye**, Sayı: 16, C.II, (Ankara Temmuz-Ağustos 1997), s.1510-1515.

KIRIM, Metin, "Kırım Hanlığı İlhakı Ve 1944 Sürgünü", **Emel**, Yıl: 34, Sayı: 133, (Ankara Kasım-Aralık 1982), s.40-41.

KIRIMLI, Hakan, "Kırım Hanlığı Tarihinde Kırım Giray Han Devri", **Emel**, Sayı: 128, (Ankara Ocak-Şubat1982), s. 9-23.

KIRIMLI, Ahmet İhsan, "Kırım", **Yeni Türkiye**, C.II, Sayı: 16, (Ankara Temmuz-Ağustos1997), s.1497-1504.

KÖPRÜLÜ, Fuat, " Hil'at", **İslâm Ansiklopedisi**, C.V, (İstanbul 1997), s.483-486.

KURTOĞLU, Fevzi, " İlk Kırım Hanlarının Mektupları", **Belleten**, C.I, (Ankara 1937), s.641-655.

ORTAYLI, İlber, "Türkiye'de Kırimlı Aydınlar", **Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Kuruluş Ve Gelişmesine Hizmeti Geçen Türk Dünyası Aydınları Sempozyumu Bildirileri (23-26 Mayıs 1996)**, (Kayseri 1996) s.453-457.

SOYSAL, Abdullah Zihni, "Kırım'ın İlk Türk Sakinleri", **Yeni Türk**, C.IX, (İstanbul 1941).

_____, " Müstakil Kırım Hanlığının Kurtuluşu Ve İlk Han'ı Hacı Giray", **Emel**, Yıl: 1, C.I, Sayı:3, (İstanbul Mart 1961), s.22-23.

_____, "Müstakil Kırım Hanlığının Kuruluşu Ve İlk Han'ı Hacı Giray", **Emel**, C.I, Sayı: 5, (İstanbul Temmuz 1961), s.8-10.

_____, “Mengli Giray Han Bin Hacı Giray Han”, **Emel**, Yıl.1, C.I, Sayı: 6, (İstanbul Eylül 1961), s.10-14.

_____, “Mengli Giray Han Bin Hacı Giray Han”, **Emel**, Yıl: 2, C.I, Sayı:8, (İstanbul ocak 1962), s. 5-8.

_____, “Mengli Giray Han Hacı Giray Han”, **Emel**, Yıl.2, C.I, Sayı:9, (İstanbul Mart 1962), s.8-10.

_____, “Mehmet Giray Han”, **Emel**, Yıl:3, C.II, Sayı: 15, (İstanbul Mart-Nisan 1963).

_____, “ Mehmet Giray Han”, **Emel**, Yıl:3, C.II, Sayı:16, (İstanbul Mayıs-Haziran 1963).

_____, “Saadet Giray Handan Sahib Giray Han Devrine Kadar”, **Emel**, C.II, Sayı: 18, (İstanbul Eylül-Ekim 1963), s. 5-6.

Şerafettin, “Kırım’da Yetişen Türk Alimleri”, Haz. İsmail Akçay, **Emel**, Sayı: 203, (Ankara Temmuz-Ağustos 1994), s.14-17.

TURAN, Şerafettin, “Karadeniz Ticaretinde Anadolu’nun Yeri”, **Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri**, (Samsun 1988).

ÜLKÜSAL, Müstecib, “Türkiye’de Kırimlı Aydınlar”, **Türk Dünyası El Kitabı**, Ankara 1976.

_____, “Kırım’ın Rusya’ya İlhakının 200. Yılı Münasebetiyle”, **Emel**, Sayı: 130, (Ankara Mayıs-Haziran 1982), s.1-4.

ÜREKLİ, Muzaffer, “Hacı Giray Han’ın Ataları”, **Emel**, Yıl.34, Sayı:134, (Ankara Ocak-Şubat1983).

YÜKSEL, Zühal, “Kırım Türk Edebiyatı”, **Türk Dünyası El Kitabı**, Seri:I, S.A-23, C.III, (Ankara 1992), s.684-691.

“Kırım”, **Türk Ansiklopedisi**, C.XXII, (Ankara 1975), s.52-57.

EMEL, “Yavuz Sultan Selim’in Kanunu”, Yıl: 3, C.II, Sayı: 16, (İstanbul Mayıs-Haziran 1963), s.8-9.

Türk İşbirliği Ve Kalkınma Ajansı (TİKA), “ Kırım Özerk Cumhuriyeti”, **Avrasya Dosyası**, Sayı: 74, (Ankara Mayıs 97/1), s.2.